

FRA DE STUMMES LEIR

Menns beretninger om seksuelle overgrep fra kvinner og menn

Rannveig Svendby

Masteroppgave i sosialantropologi

Sosialantropologisk institutt
Det samfunnsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2011

Sammendrag

I Norge forbindes seksuelle overgrep ofte automatisk med mannlige overgripere og kvinnelige overgrepsutsatte. I denne masteroppgaven er temaet overgrepsutsatte menn, og søkelyset rettes mot overgripere av begge kjønn.

Feltsted i prosjektet er *Senter for seksuelt misbrukte menn* i Oslo. Studien tar utgangspunkt i narrative intervjuer med 13 overgrepsutsatte menn. Mennenes beretninger utgjør grunnlaget for en større diskusjon av deres opplevelser av overgrepene – og av å leve med erfaringer som bryter grunnleggende med kulturelle forestillinger om kjønn, sex og overgrep i Norge.

Det er et sentralt utgangspunkt i oppgaven at seksuelle overgrep er en sosial konstruksjon. Det eksisterer mange parallelle forståelser av fenomenet; de er under kontinuerlig forhandling og endrer meningsinnhold i tid og rom. Studien belyser dette poenget ved at forståelser av seksuelle overgrep blir drøftet på tre kontekstuelle nivå: verden, Norge og *Senter for seksuelt misbrukte menn*.

I analysen av informantenes beretninger blir det brukt en fenomenologisk tilnærming, som ivaretar mennenes forståelser av å være utsatt for seksuelle overgrep. Samtidig underbygger beretningene at seksuelle overgrep er en sosial konstruksjon, fordi de utgjør et konkret eksempel på kulturell og historisk endring av fenomenets meningsinnhold i Norge.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	i
Innholdsfortegnelse.....	ii
Kapittel 1: Innledning.....	1
Bakgrunn for oppgaven.....	1
Problemstillinger.....	2
Oppgavens oppbygning	2
Kapittel 2: Metodologisk rammeverk.....	4
Metoder og teori.....	4
<i>Intervju</i>	<i>4</i>
<i>Feltarbeid hjemme.....</i>	<i>5</i>
<i>Roller.....</i>	<i>6</i>
<i>Objektivitet.....</i>	<i>8</i>
<i>Posisjonering.....</i>	<i>9</i>
<i>Minnearbeid.....</i>	<i>10</i>
<i>Narrativ vitenskapelig metode</i>	<i>11</i>
<i>Fenomenologisk tilnærming</i>	<i>11</i>
<i>Språk.....</i>	<i>13</i>
<i>Symbolisk vold</i>	<i>14</i>
Informanter.....	16
<i>Rekruttering.....</i>	<i>16</i>
<i>Gjennomføring av intervjuer.....</i>	<i>17</i>

<i>Oversikt over informantene og deres overgripere.....</i>	<i>18</i>
<i>Statistikk.....</i>	<i>19</i>
<i>Tilleggsmateriale</i>	<i>19</i>
Etikk.....	20
Kapittel 3: Krysskulturelle forståelser av kjønn og seksuelle praksiser.....	22
Rommet utenfor – verden	22
«Naturlig» kjønn og seksualitet.....	22
Etnografiske eksempler	22
Kulturelle konfrontasjoner og endring	25
Rommet rundt – Norge	28
Forståelser av kjønn og seksualitet	28
Overgrepsutsatte menn.....	30
Kvinnelige overgripere	35
Rommet – Senter for seksuelt misbrukte menn (SSMM).....	38
Matter out of place	38
Liminalitet i det lille rommet.....	40
Etablering av identitet og biografier.....	41
Bevegelse og tilhørighet.....	43
Kapittel 4: Seksuelle overgrep.....	45
Introduksjon.....	45
Holdninger.....	45
Tallmateriale	46

Opplevelser av menns overgrep	47
<i>Stereotypiske overgrep</i>	47
«Du er helt aleine» – utsatt og usynlig	50
Gaver og (seksuelle) forpliktelser.....	53
Brudd med den symbolske volden.....	57
Utsatt av flere – kroppsteknikker og seksuell kapital.....	60
Strategier for å «være mann nok».....	62
Opplevelser av kvinners overgrep	68
Det utenkelige – overgrep fra mor.....	68
Uoverensstemmelse mellom opplevelse og forventning	70
Maskulinitet mot menn	74
Kvinnelighet som strategi	78
Kulturell logikk som definisjonsmakt.....	79
Fysisk overtak under seksuelle overgrep.....	82
Ereksjon og orgasme under seksuelle overgrep.....	83
Mening og konsekvenser	85
Overgrep eller eksperimentering?	85
Etter seksuelle overgrep	90
Kapittel 5: Oppsummerende konklusjon.....	94
Litteraturliste.....	101

Kapittel 1: Innledning

BAKGRUNN FOR OPPGAVEN

Bakgrunnen for denne oppgaven er først og fremst møtet med antropologien, som har gitt meg redskaper til å gjenkjenne og stille spørsmålstegn ved innforståtheter – «det som er så vanlig at vi ikke ser det lenger, fordi det rett og slett oppleves som naturlig» (Mühleisen, 2003, s. 23). Fremstillingen av seksuelle overgrep i form av mannlige overgripere og kvinnelige overgrepsutsatte er så vanlig at den virker helt «naturlig» – og forteller nettopp derfor noe interessant om våre sosiale omgivelser. Fra det øyeblikket jeg rettet et antropologisk blikk mot forståelser av seksuelle overgrep i vårt samfunn, har jeg vært overbevist om at faget har noe nytt å tilføre kunnskapsproduksjonen på dette feltet. Målet har vært å synliggjøre overgrepsutsatte menn generelt, og kvinnelige overgripere spesielt, ved å benytte kategoriens potensial *som brudd* med kulturelle forestillinger om kjønn, sex og overgrep i Norge.

Temaet er inspirert av «Gradert info» (2009), som er en brosjyre om seksuelle overgrep mot menn, med råd rettet mot fagfolk, byråkrater og politikere. Brosjyren er spesiell fordi den ikke er utarbeidet av fagfolk, men av menn som har ekspertise på feltet i den forstand at de selv har opplevd seksuelle overgrep fra kvinner og menn (Gradert info, 2009, s. 2–3). I brosjyren blir det blant annet foreslått å engasjere studenter som et videre tiltak (s. 28), og jeg har fulgt oppfordringen fordi jeg mener det finnes kunnskap på området som først og fremst er å finne hos menn som besitter den unike kompetansen det utgjør å være overgrepsutsatt. Følgelig har jeg gått inn for å rekruttere en gruppe utsatte menn til prosjektet, innlemme kunnskapen deres i analysen – og videreføre beretningene¹ deres i oppgaven.

Masteroppgavens tittel henviser til Camilla Colletts verk «Fra de stummes leir» (1893 [1877]), som tematiserer diskrimineringen av kvinner på 1800-tallet. Tittelen har jeg valgt for å minne om at stigmatiserte grupper kommer i mange former, og at kampen for disse er like sentral som den er tidløs i feminismen – som motiverer denne studien.

1 Jeg bruker begrepene *beretninger*, *fortellinger* og *historier* synonymt. De må sees i lys av oppgavens narrative tilnærming som presenteres i underkapittelet «Narrativ vitenskapelig metode».

PROBLEMSTILLINGER

- Hvordan virker kulturelle forestillinger om kjønn og seksuelle praksiser inn på forståelser av seksuelle overgrep?
- Hvordan opplever menn i Norge å bli utsatt for seksuelle overgrep – og å leve med overgrepserfaring?

Dette har vært de overordnede problemstillingene i prosjektet. For det første har det vært hensiktsmessig å problematisere seksuelle overgrep som fenomen, for å analysere hvilke innvirkninger kulturelle forståelser utgjør. For det andre har forskjellige perspektiver på informantenes opplevelser vært sentrale: opplevelsene av relasjonene til overgriperne; av de seksuelle handlingene; av å bære på livserfaringer som bryter med samfunnets forståelser av seksuelle overgrep fordi det er en «umannlig»² eller «kvinnelig» erfaring; og, i fem av tilfellene, av å bli utsatt for overgrep av kvinner, det vil si erfaringer som bryter med kjønnsrollene i dobbelt forstand.

OPPGAVENS OPPBYGNING

Kapittel 1: Innledning – gir et innblikk i bakgrunnen for temavalget, problemstillinger og oppbygning.

Kapittel 2: Metodologisk rammeverk – er en redegjørelse for metoder, teorier, praktiske forhold og etiske avveininger som ligger til grunn for produksjon³ og analyse av data.

Kapittel 3: Krysskulturelle forståelser av kjønn og seksuelle praksiser – er et analysekapittel, der jeg drøfter seksuelle overgrep som en sosial konstruksjon, med utgangspunkt i hvordan synet på kjønn og seksuelle praksiser forhandles og endrer innhold på tvers av tid og rom. Jeg kontekstualiserer på tre nivå, verden, Norge og

2 I dag brukes begrepene *mannlighet* og *maskulinitet* om hverandre i mannsforskningen (Lorentzen, 2006, s. 128) og de blir brukt synonymt i denne oppgaven. Begrepsparet *mannlighet/umannlighet* blir presentert i underkapittelet «Strategier for å 'være mann nok'».

3 Jeg omtaler prosessen med innsamling av data som produksjon for å synliggjøre min rolle som aktør under feltarbeidet: «Jeg er i situasjonen med hele meg, hele min biografi, mine holdninger, verdier og synspunkter. Alt dette er med på å bestemme innholdet og resultatet av møtet, hva slags virkelighet som skapes» (T.H. Andersen, 2001, s. 201).

Senter for seksuelt misbrukte menn (SSMM⁴), for å belyse poenget: I underkapittelet om verden tar jeg utgangspunkt i etnografi som avdekker forståelser av kjønn og seksualitet som er uforenlige med vestlige forståelser, og drøfter brudd – i form av sammenstøt mellom det kulturelt innforståtte. I underkapittelet om Norge tar jeg utgangspunkt i forståelser av kjønn og seksualitet som er tatt for gitt i vårt samfunn, og diskuterer utslag disse gir ved brudd – i form av menn som har opplevd seksuelle overgrep av kvinner eller menn, og kvinner som overgripere. I underkapittelet om SSMM tar jeg utgangspunkt i feltstedet – og drøfter denne institusjonens plass i, og forhandling med, samfunnets forståelse og den interne forhandlingen blant menn på SSMM.

Kapittel 4: Seksuelle overgrep – er et analysekapittel, der jeg forholder meg til informantenes opplevelser av å være utsatt for seksuelle overgrep i vårt samfunn. Kapittelet er delt i fire underkapitler: «Introduksjon», «Opplevelser av menns overgrep», «Opplevelser av kvinners overgrep» og «Mening og konsekvenser». Jeg drøfter sentrale aspekt ved informantenes beretninger i lys av relevant teori for å øke kunnskapen om overgrepsutsatte menns opplevelser og livssituasjon. Presentasjoner av informantene og deres beretninger prioriteres i kapittelet – først og fremst fordi det bidrar til å sette deres livserfaringer i kontekst, og slik gir økt forståelse av fenomenet, og dernest fordi synliggjøring er et mål i prosjektet.

Kapittel 5: Oppsummerende konklusjon – er siste kapittel, der jeg samler trådene og redegjør for de viktigste funnene.

4 *Senter for seksuelt misbrukte menn* er feltsted i min studie. Heretter vil feltstedet i hovedsak benevnes med forkortelsen SSMM, av praktiske grunner.

Kapittel 2: Metodologisk rammeverk

METODER OG TEORI

Intervju

I boken «Små steder – store spørsmål: Innføring i sosialantropologi» (2010) skriver Thomas H. Eriksen at selv om det blir brukt tilleggsmetoder, er deltagende observasjon antropologenes viktigste innsamlingsmetode. «Et prinsipielt krav til feltarbeidet er det uansett at man forsøker å ta del i lokalt liv så langt det lar seg gjøre» (2010, s. 36). I lys av dette er mitt feltarbeid et radikalt valg; jeg har brukt det narrative intervjuet som hovedmetode og har ikke deltatt i hverdagslivet som omgir mine informanter. Til tross for dette vil jeg argumentere for at intervju har vært riktig metode under dette feltarbeidet, og at studien er i tråd med antropologiens grunnverdier.

I artikkelen «Forestillinger om det 'ordentlige' feltarbeid og dets umulighet i Norge» (2003) problematiserer Kathinka Frøystad synet på antropologisk feltarbeid innad i fagmiljøet i forbindelse med en større debatt rundt antropologi i egen kultur (bl.a. Howell, 2001; Rugkåsa & Thorsen, 2003). Frøystad er kritisk til at antropologer skal la seg begrense i valg av tema og sted på grunn av fagets metodikk. Det vil føre til stagnering, mener hun. I stedet må vi erkjenne at deltagende observasjon ikke alltid er mulig i sin tradisjonelle form (Frøystad, 2003, s. 48), som i tilfellet med min studie. Informantenes overgrepserfaringer kan ikke studeres gjennom deltagende observasjon, og det vil ha liten hensikt å følge dem i det daglige ettersom det er snakk om opplevelser av hendelser som ligger tilbake i tid. Antropologien har likevel mye å tilføre kunnskapsproduksjonen på feltet, for etnografi, komparasjon og antropologisk teori er hensiktsmessige verktøy til å sette seksuelle overgrep i kontekst og analysere beretninger om overgrep på nye og fruktbare måter. I stedet for å avvise muligheten for å gjennomføre en antropologisk studie om menn som har opplevd seksuelle overgrep, fordi felten i dette tilfellet ikke uten videre kan tilpasses antropologien, mener jeg derfor at det er fruktbart, og i samsvar med antropologiske prinsipper, å insistere på at antropologien i dette tilfellet må tilpasses felten. Dette er en konstruktiv

tilnærming som ikke bare gjør en viktig studie mulig, men også demonstrerer antropologiens fleksibilitet, dagsaktuelle status og muligheter i fremtiden.

Frøystad mener at løsningen i tilfeller der deltagende observasjon er vanskelig, ligger i å «tilstrebe mest mulig deltakelse og å styrke våre observasjonsrutiner» (2003, s. 48). Med dette mener hun at antropologen må produsere fyldige, empiriske beskrivelser og samhandlingsdata – også under feltarbeid der hovedmetoden er en annen enn deltagende observasjon (ibid., s. 49). Jeg har fulgt Frøystads oppfordring og skapt en ramme for å produsere data som kan føre til ny innsikt, ved bevisst observasjon og fyldige beskrivelser under intervjuene. Med utgangspunkt i disse grunntankene har jeg lagt ned mye arbeid i å registrere detaljer for å samle inn en type data som kan «sette antropologen på sporet av årsakssammenhenger», som Frøystad trekker frem som avgjørende (ibid., s. 49).

Feltarbeid hjemme

I artikkelen «Latter og troverdighet: Om antropologi i hjemlige egne» (2001) tar Marianne Lien opp utfordringer som kan oppstå når et feltarbeid blir utført i egen kultur. Nærhet til felten kan medføre at grenser lettere flyter sammen, for eksempel i forholdet mellom antropolog og informant (2001, s. 69). Etersom jeg deler mine informanternes overordnede kulturelle bakgrunn, er det på den ene siden en reell fare for at grensene blir uklare, fordi vi baserer vår verdensforståelse på lignende grunnsyn. Dermed kan jeg ha gått glipp av antropologisk kunnskap som en utenforstående ville ha plukket opp. Eriksen påpeker på den andre siden at intim kjennskap til eget samfunn ikke nødvendigvis er et problem – det kan også være en ressurs. En studie kan bli antropologisk vellykket så lenge det er bygget inn en komparativ dimensjon som gjør det mulig å se sitt eget samfunn fra utsiden (Eriksen, 2010, s. 40). I min studie er den komparative dimensjonen et sentralt utgangspunkt ettersom jeg argumenterer for at seksuelle overgrep er en sosial konstruksjon, og drøfter fenomenet i lys av global variasjon, et perspektiv som åpner for ny innsikt om seksuelle overgrep i vårt samfunn.

Det er et poeng at kulturell distanse ikke uten videre genererer antropologisk forståelse og kunnskap. Det er på den ene siden fullt mulig å utføre et prosjekt som holder seg

innenfor de ytre rammene for et tradisjonelt antropologisk feltarbeid, uten å få noe produktivt datamateriale av den grunn. Jean Briggs gir beskrivelser av sitt utfordrende feltarbeid blant eskimoer i boken «Kapluna daughter» (1986), som er illustrerende i så måte. Hun tilbringer mange måneder i et kaos av kulturelle og språklige misforståelser – en situasjon som er belastende for både antropologen og informantene – før hun får et innblikk i hvordan hun faktisk blir oppfattet av omgivelsene, og mulighet til å løse noen av konfliktene som har tårnet seg opp. På den andre siden er det erfaringsmessig mulig å utføre et godt antropologisk feltarbeid i egen kultur. Frøystad trekker frem doktoravhandlingene «Kitchen-Table Society» (1984) av Marianne Gullestad og «Marketing and Modernity» (1997) av Marianne Lien for å eksemplifisere at det er mulig å gjøre god antropologi selv om tilnærmingen avviker fra tradisjonelle krav til hvordan faget ideelt sett bør utføres (2003, s. 34–35). Det er med andre ord ikke tilpasning til formkravene i seg selv som avgjør kvaliteten på studien. Tilgang til felten, data som produseres, bearbeidelse av stoffet med videre er utslagsgivende faktorer. I tillegg må det bemerkes at fraværet av distanse ikke er konsekvent selv om feltarbeidet finner sted hjemme. I mitt tilfelle drøftes for eksempel et kontroversielt tema som er fjernt for meg både privat – i den forstand at jeg aldri har opplevd seksuelle overgrep – og offentlig – i den forstand at temaet fortsatt er relativt lite belyst i overgrepdiskursen. I denne oppgaven omfatter begrepet *diskurs* både tale, skrift og bildespråk (Jørgensen & Phillips, 2010, s. 73) og brukes om en bestemt måte verden, eller et utsnitt av verden, forstås på gjennom dette språket (ibid., s. 9). I tillegg oppsto det distanse mellom meg og informantene på grunn av de ulike rollene vi inntok, som jeg nå vil gi et innblikk i.

Roller

Min rolle under intervjuene var på den ene siden dynamisk og avhang av samhandlingen som oppsto mellom meg og individet jeg møtte. Jeg inntok for eksempel en aktiv og spørrende rolle overfor Peter, som var ung og sjenert, mens jeg forholdt meg lyttende og tilbaketrukket overfor Felix, som var utadvendt og spesielt reflektert. En bevisst, fleksibel tilpasning i hvert enkelte tilfelle skapte et effektivt utgangspunkt for produksjon av data. Mine roller som ikke-utsatt i møte med utsatte, og kvinne i møte med menn, var på den andre siden statiske og konstante, men ga

forskjellig utslag under intervjuene.

Jeg opplevde at min rolle som ikke-utsatt i møte med utsatte hadde marginal betydning under feltarbeidet. Tone Bremnes skriver i sin masteroppgave «Seksuelle overgrep fra kvinner» (2009) at hun brukte sin egen overgrepserfaring metodisk og informerte alle som henvendte seg, om at hun selv hadde blitt utsatt. Ifølge Bremnes var overgrepshistorikken av betydning, og i noen tilfeller avgjørende, under rekrutteringen: «Flere av mennene sa at de ikke ville latt seg intervjuer hvis jeg var en 'vanlig' student» (2009, s. 9). Fokuset hennes kan ha medvirket til at overgrepshistorikken ble så betydningsfull. Selv er jeg en «vanlig» student uten overgrepshistorikk (verken som utsatt eller som overgriper), et faktum jeg verken bekjentgjorde eller underslo i møte med informantene. Jeg la til rette for gjensidig åpenhet under samtalene, men selv om jeg fikk flere personlige spørsmål, gjaldt de aldri hvorvidt jeg hadde vært utsatt eller ikke. Jeg tolker dette som at min eventuelle erfaring som utsatt ikke var av betydning for informantene (og at min eventuelle erfaring som overgriper var så fjern at det aldri falt noen inn at dette kunne være mulig). Mot slutten av feltarbeidet spurte jeg en av informantene om han hadde lurt på om jeg hadde overgrepshistorikk, og om det ville ha noen betydning for ham. Han var fortsatt uvitende om mitt utgangspunkt da han svarte: «Nei. Det er ikke viktig ... for vi opplever alle ting der vi fratas makt. Vi opplever ting vi blir utsatt for. Dette angår alle.» Jeg tolker informantens svar som at vår erfaring som mennesker, som «utsatt for ting» og «fratatt makt», i seg selv skaper en plattform som gjør at vi kan oppnå en gjensidig forståelse.

Jeg opplevde at min rolle som kvinne i møte med menn var fordelaktig fordi den skapte forståelse for de «banale» spørsmålene, som Lien understreker at det kan være problematisk å stille under et feltarbeid hjemme (2001, s. 71). Jeg har møtt høy toleranse for uvanlige vinklinger og spørsmål som i utgangspunktet «ikke finnes» – for eksempel rundt ereksjon og lystfølelse – fordi våre kulturelle forståelser av menn og seksualitet besvarer dem før de stilles. Svarene har blant annet gitt innblikk i at menns opplevelse av seksuell opphisselse og ereksjon er preget av store individuelle forskjeller – kunnskap som har fått betydning under analysen.

Objektivitet

*Virkeligheden er dømt til at gå med slør.
Hun kan aldrig lade sig selv se;
når hun optræder offentligt,
er hun klædt i de forudantagelser,
vi selv havde lagt uden for hendes sovekammerdør
(Hastrup, 1992, s. 22).*

Sitatet over er hentet fra Kirsten Hastrups bok «Det antropologiske prosjekt om forbløffelse» (1992). Det setter poetisk perspektiv på antropologenes vanskelige oppgave – å tolke det som foregår i felten – og utfordrer dessuten objektiviteten som fenomen. Donna Haraway konfronterer det tradisjonelle synet på objektivitet i artikkelen «Situerte kunnskaper: Vitenskapsspørsmålet i feminismen og det partielle perspektivets forrang» (1996). Hun kritiserer tendensen til at informasjon utledet fra subjektive posisjoner presenteres som rent objektive fakta i vitenskapen, og kaller denne tilnærmingen «gudeknepet – å se alt fra ingensteder» (1996, s. 260). Den reelle objektiviteten, mener hun, er å finne i «situerte kunnskaper» (ibid., s. 259), det vil si en redelig posisjonering i felten, som gir tilgang til å vurdere materialet i lys av kontekst. Jeg slutter meg til Haraway på dette punktet og posisjonerer meg tydelig fordi jeg tar utgangspunkt i at vitenskapen er situert. Den befinner seg et sted mellom det subjektive og det objektive (i positivistisk forstand), for «[e]n ren subjektiv posisjon vil være selvbeskuende, slik en ren objektiv posisjon vil være gudelik» (Bondevik & Rustad, 2006, s. 92). Vi tolker det som omgir oss, fra vårt eget kulturelle ståsted – vi ser og oppfatter verden gjennom briller med «distorting lenses» (Keesing & Strathern, 1998, s. 16), og disse brillene er med inn i feltarbeidet og har betydning for hva slags produkt som kommer ut i andre enden.

I antropologien finnes det tilfeller hvor antropologens nærvær bokstavelig talt har transformert omgivelsene. Donald Tuzin beskriver for eksempel i boken «The cassowary's revenge» (1997), hvordan hans feltarbeid blant Ilahita på Ny-Guinea medvirket til at manndomskulten tambaran kollapset – med store konsekvenser for hele samfunnet. Tuzins erfaringer er på den ene siden en vekker når det gjelder antropologens rolle som produsent i felten. Hastrup påpeker på den andre siden at selv

om forskeren inngår i virkeligheten, er hun ikke hele virkeligheten, og gjennom oss selv kan vi oppnå innsikt om verden via andre (1992, s. 22). Vi kan lære mye om våre egne forestillinger og koder som ligger gjemt bak handlinger vi utfører i dagliglivet (Keesing & Strathern, 1998, s. 17). Det er viktig å understreke at målet med denne oppgaven ikke er å presentere en objektiv sannhet om menn som har opplevd seksuelle overgrep, men nettopp å øke innsikten i og kunnskapen om skjulte forestillinger og koder ved å ta utgangspunkt i personlige beretninger på et område der forholdsvis lite er kjent fra før.

Posisjonering

Min studie er en fortsettelse av kunnskapsproduksjonen innen feministisk vitenskapsteori, og da spesielt mannsforskning, som ble etablert som et fagfelt i norsk akademia på 1990-tallet (Lorentzen, 2006, s. 134). Jørgen Lorentzen deler mannsforskningen inn i tre kategorier: likestillingsorientert forskning, historisk orientert forskning og problemorientert forskning. Prosjektet har elementer fra alle de tre grupperingene, men inngår i hovedsak i sistnevnte kategori, problemorientert forskning, som omfatter vold, seksualisert vold, alkoholisme, selvmord og kriminalitet (ibid., s. 131).

I skandinavisk forskning er det få beskrivelser av menn som overgrepsutsatte (T.H. Andersen, 2009, s. 19), og temaet i masteroppgaven er valgt som en følge av eksplisitt etterlysning av mer informasjon på feltet. Vinklingen og tematikken bryter på den ene siden med rådende ideer om seksuelle overgrep i offentligheten ettersom det rettes et utradisjonelt blikk mot *menn* som overgrepsutsatte og *kvinner* som aktører i roller som overgripere. På den andre siden er vektleggingen av avvik i seg selv tidstypisk, og masteroppgaven inngår i en overgrepdiskurs som har begynt å fremme utradisjonelle perspektiver på kjønn og seksuelle overgrep. Dette ble tydelig våren 2011, da blant annet etterforskningen av en mors seksuelle overgrep mot sine barn av begge kjønn ble omtalt daglig i riksdekkende norske medier i forbindelse med den såkalte «Alvdal-saken» (bl.a. Trommelstad, Solem & Ridar, 2011).

Jeg har en sosialkonstruktivistisk tilnærming. Marianne W. Jørgensen og Louise Phillips (2010, s. 13–14) oppsummerer kjennetegnene på sosialkonstruktivismen i fire

punkter, som er teoretiske utgangspunkt i denne oppgaven:

- en kritisk innstilling til selvfølgelig viten
- en forståelse av mennesker som grunnleggende historiske og kulturelle skapninger; våre verdensbilder kunne dermed vært annerledes, og de kan forandres over tid
- en forståelse av at menneskers forestillinger om verden skapes og opprettholdes i sosiale prosesser
- en forståelse av at forskjellige sosiale verdensbilder har konkrete sosiale konsekvenser, for de fører til ulike handlinger

Kontekstavhengige forståelser av kjønn og seksualitet er de mest sentrale strukturelle rammeverkene jeg opererer med. Disse ligger til grunn for hele analysen og drøftes i kapittel 3.

Minnearbeid

Materialet som ligger til grunn for dette prosjektet, er basert på erindringer⁵ og gjengivelse. De fleste informantene har fortalt om opplevelser som ligger flere år tilbake i tid. Dette er en metodesvakheter fordi informantene kan huske feil eller gjengi episoder annerledes enn de var. Situasjoner som gjenskapes i vårt indre, er dessuten rekonstruksjoner, ikke rekapitulasjoner (P. Andersen, 2001). Bremnes påpeker i sammenheng med sin studie at fortellinger som fremkommer i nåtid, sannsynligvis ville blitt fremstilt på en annen måte hvis de hadde blitt fortalt om noen år eller for noen år siden. En faktor som sinnsstemning kan være med på å forme erindring, ordbruk og valg av hva som vektlegges. I tillegg spiller alderen en rolle: «Fortellingene fra barndommen er sett gjennom de overgrep utsatte barnas øyne, husket og fortalt som voksne» (2009, s. 17). Dette er perspektiver som må med i

5 De senere årene har det vært en internasjonal debatt rundt gjenvinning av minner om seksuelle overgrep, som har skapt steile fronter i det psykiatriske fagmiljøet mellom dem som avviser dette som *falske minner*, på den ene siden, og dem som mener at glemsel med påfølgende gjenkalling av reelle minner forekommer hos en undergruppe av seksuelt misbrukte på den andre siden (Heskestad, 2001). Falske minner har ikke vært relevant å problematisere i prosjektet, da ingen av informantene har gitt uttrykk for at beretningene som blir presentert i denne masteroppgaven, har vært glemt på et tidligere tidspunkt.

vurderingen av min studie også. Samtidig kan det sees som en styrke at alle informantene i prosjektet har vært nettopp voksne på intervju tidspunktet, og følgelig i stand til å reflektere kritisk rundt sin egen viderefremføring.

Narrativ vitenskapelig metode

Den narrative tilnærmingen i sosiale vitenskaper startet med antropologers innsamling av selvbiografiske beretninger fra amerikanske indianerhøvdingene på begynnelsen av 1900-tallet, og brukes i dag som en vitenskapelig metode også innenfor en rekke andre fagdisipliner, som medisin, historie og litteraturvitenskap. Metoden tar utgangspunkt i at menneskers historier om sitt liv danner forståelige rammer for deres erfaringer (Kokkersvold, 2001, s. 94) og kan defineres som en organisert fortolkning av en sekvens med hendelser (Murray, 2003, s. 113), som kan hjelpe oss å forstå hvordan vi konstruerer virkeligheten rundt oss (Kokkersvold, 2001, s. 97). Den narrative tilnærmingen brukes for å belyse teori og utlede ny kunnskap gjennom beretningene (ibid., s. 100).

I motsetning til strukturerte intervjuer med fastlagte spørsmål er de narrative intervjuene bygd opp med sikte på å gi et detaljert innblikk i en bestemt erfaring. Det kan være hverdagsopplevelser, og da særlig erfaringer som innebærer endring eller forstyrrende episoder (Murray, 2003, s. 117). Beretningene som ligger til grunn for denne oppgaven har fremkommet gjennom narrative intervjuer, og jeg har vektlagt informantenes opplevelser av å være utsatt for seksuelle overgrep. Rammen for informantenes oppvekst og liv har også vært viktige omdreiningspunkter, og jeg har valgt å vie relativt mye plass til bakgrunn under presentasjonene av fortellingene fordi det gir et rikere bilde av informantenes situasjon og bidrar til å sette overgrepserfaringene inn i en større kontekst. Alle informantene blir presentert med minst én overgrepsberetning. Totalt sett har det vært nødvendig å gjøre et utvalg av plasshensyn.

Fenomenologisk tilnærming

Målet med prosjektet var å innhente kunnskap om former for seksuelle overgrep som avviker fra de konvensjonelle rammene. Det var derfor prekært å unngå en forhåndsdefinering som stikk i strid med hensikten ville hindre tilgangen til

utradisjonelle beretninger. Derfor valgte jeg en åpen definisjon på seksuelle overgrep da jeg annonserte etter informanter:

Alle menn som er eller har vært utsatt for seksuelle overgrep fra menn eller kvinner, kan delta i prosjektet. Med seksuelle overgrep menes enhver form for seksuell erfaring som opplevdes uønsket på tidspunktet da det skjedde, og/eller som oppleves uønsket i senere tid.

Etter feltarbeidet satt jeg tilbake med et rikt datamateriale som var preget av stor diversitet. Det har ikke vært hensiktsmessig å lage en strammere definisjon på seksuelle overgrep under analysen og tekstbehandlingen. I stedet har det vært nyttig å løfte frem mangfoldet ved å bruke en fenomenologisk tilnærming, som tar utgangspunkt i at kunnskap basert på informantenes egne erfaringer og opplevelser av et gitt fenomen står i sentrum (Høium, 2010, s. 53). Informantene har selv definert sine erfaringer som seksuelle overgrep ved å melde seg som bidragsyttere i prosjektet, og søkelyset i analysen er gjennomgående rettet mot *mennenes opplevelser*. I tråd med fenomenologisk forskning er hensikten å få frem informantenes erfaringer og opplevelser ved å tolke og analysere funnene med utgangspunkt i både kontekst og situasjoner, og slik avdekke hittil skjult kunnskap (Van Manen, 1990, s. 30, i Høium, 2001, s. 53). På den ene siden aksepterer jeg følgelig hver enkelt informants forståelse av å ha blitt utsatt for overgrep og analyserer materialet på dette premisset. I samsvar med denne *emiske* tilnærmingen – som vil si at jeg tar sikte på å beskrive verden på et nivå som tilsvarer deres egen virkelighetsforståelse (Eriksen, 2010, s. 44) – bruker jeg gjennomgående begrepet *overgriper* om menneskene informantene opplever seg utsatt av. På den andre siden går jeg utover informantenes forståelse og problematiserer seksuelle overgrep som en kulturelt betinget erfaring – i lys av antropologisk etnografi. Jeg tilstreber å benytte emiske termer når jeg analyserer all empiri (ikke bare min egen) – inkludert begrepet *overgriper*, som ofte brukes innforstått om seksuelle relasjoner mellom barn og voksne i blant annet norsk og amerikansk faglitteratur.

Språk

I denne studien var et felles språklig utgangspunkt av uvurderlig betydning fordi det gjorde det lettere å ivareta informantene ved behov, minimerte sjansen for unødvendige misforståelser som kunne skapt ubehag under intervjuene, og økte muligheten til å fange opp viktige nyanser i talemåter og atmosfære. I det hele tatt skapte felles språk en flyt i kommunikasjonen som la forholdene til rette for produksjon av data til en studie om et følsomt tema.

Unni Wikan argumenterer for betydningen av *resonance* (1992, s. 463), det vil si evnen til å bruke egne emosjoner til å forstå meningen i det som blir sagt – utover de faktiske ordene som blir brukt – en evne som er avhengig av både giver og mottager. *Resonance* har vært viktig i møter mellom meg og informantene på grunn av temaets sterke, følelsesmessige sider og nyttig å ha i bakhodet fra starten av feltarbeidet. Mye var det dessuten vanskelig å sette ord på for både meg og informantene, og det har vært av betydning å inkludere elementer som pust, tårer, brillefikling og lignende for å forstå meningen i det som ble kommunisert. Hastrup er inne på noe sentralt når hun understreker at «tavsheder er ikke tomrum» (1992, s. 29). Pauser og stillheter har vært *talende* faktorer under samtalene. Det er både privat og intimt å ordlegge seksuelle opplevelser, et tema som fra før er omringet av kulturelle barrierer, og det blir ikke lettere når det som skal omtales, befinner seg enda et steg eller to lenger nede i kjelleren av tabu – og omfatter beskrivelser av overgrep. Marit Sanner, leder ved *Forandringsfabrikken*, tar utfordringen ved å sette ord på menns erfaringer som utsatte på kornet med følgende utsagn:

Det her er noe av det mest tabu som finnes i Norge. Og hvis det blir snakka om, så er det forferdelig skummelt, og det er veldig vanskelig. Og det er veldig mye både off, og det kan til og med være æsj, og det kan til og med være hjelp (Timen, P4, 04.07.09).

Det var et stort spenn i informantenes alder (20-60 år), seksuelle orientering og personlighet, noe som også kom til uttrykk språklig og preget stemning og ordvalg som oppsto mellom meg og informantene. Jeg betraktet språket som en «dans» – der

informantene førte – og var bevisst på å tilpasse meg deres (seksuelle) språk for å lette kommunikasjonen og for å unngå at jeg preget det språklige rommet for mye med min egen stemme. På det mannlige kjønnsorganet har informantene illustrerende nok brukt så ulike termer som «tiss», «pikk», «penis», «snoppen» og «den». Det var avgjørende for tryggheten i rommet at jeg føyde meg i den verbale «dansen». Jeg møtte informantene med en holdning om at det tross alt var de som eksponerte sin sårbarhet ved å dele intime detaljer, og at det derfor var nødvendig at språket – «dansen» – så langt det var mulig, ble utformet på deres premisser. Det ble senere klart at jeg ikke var fritatt for sårbarhet, og tilnærmingen hadde en pris. Under det første intervjuet med en informant som ordla seg på en måte som korresponderte med mitt eget seksuelle språk, ble det tydelig for meg at de «fremmede» termene jeg inntil da hadde møtt og brukt i intervjuer med andre, fungerte som et beskyttende filter mellom meg og innholdet. Intervjuer med informanter som brukte mitt eget seksuelle språk, viste seg å bli langt mer utfordrende enn de øvrige.

Symbolsk vold

I diskusjonen blir det brukt en rekke analyseredskaper, som presenteres fortløpende. Unntaket er Pierre Bourdieus teori om *symbolsk vold*, som han gjør rede for i boken «Den maskuline dominans» (2000 [1998]). Symbolsk vold er oppgavens viktigste analyseredskap, og jeg vil derfor presentere konseptet spesielt. Begrepet er hensiktsmessig for å fange opp en type maktspill som kan utfolde seg under seksuelle overgrep som ikke nødvendigvis involverer fysisk makt og fysisk vold, men der det likevel utøves *makt og vold* i relasjonen mellom den utsatte og overgriperen. Symbolsk vold er godt egnet til å drøfte interaksjonen mellom dette prosjektets informanter og deres overgripere, for fysisk makt og fysisk vold er sjeldne komponenter i beretningene.

Gjennom symbolsk vold blir det mulig å forstå hvordan både mannlige og kvinnelige overgripere kan få et symbolsk overtak, og med dette en evne til å dominere den utsatte mot hans vilje – og noen ganger med hans aktive medvirkning, til tross for hans indre motstand. Symbolsk vold innebærer at de dominerte har akseptert vilkårene for dominansen som finner sted: «De som domineres tar i bruk kategorier som er

konstruert ut i fra de dominerendes synspunkt på dominansrelasjonene, og får således disse til å fremstå som naturlige» (Bourdieu, 2000 [1998], s. 43). Dominansen virker «naturlig» fordi de dominerte konstruerer virkelighetsforståelsen sin på samme grunnlag som de dominerende – de benytter samme modeller for oppfatning, tanker og handlinger som sine undertrykkere (ibid., s. 42). Dermed bidrar de dominerte aktivt til sin egen underordning, og den symbolske maktens eksistensgrunnlag er avhengig av at de kontinuerlig er med på å konstruere den (ibid., s. 49). Det betyr ikke at de dominerte inngår i sin egen undertrykkelse på en bevisst måte (ibid., s. 46). Tvert imot forblir dominansen skjult for dem – den symbolske volden er «umerkelig og usynlig selv for dens ofre» (ibid., s. 9). Dominanslogikken utøves

i kraft av et symbolsk prinsipp, som er kjent og anerkjent av den dominerende såvel som den dominerte, et språk (eller en uttale), en livsstil (eller en måte å tenke, snakke eller handle på), og mer generelt i kraft av en karakteristisk egenskap, i form av emblem eller stigma (ibid., s. 10).

Bourdieu advarer mot å tolke «symbolsk» som en motsetning til noe virkelig og faktisk eller å anta at den symbolske volden ikke har reelle virkninger (2000 [1998], s. 43). Den symbolske kraften er riktignok utenfor fysisk tvang, men den er likevel direkte og baserer seg på disposisjoner som er bevart i kroppens innerste lag. Det er snakk om et omfattende innprentingsarbeid, stort sett usynlig og snikende, som de dominerte har blitt utsatt for over tid (ibid., s. 47). Dominansrelasjonene er altså et produkt av et uopphørlig reproduksjonsarbeid som både enkeltstående aktører og institusjoner, som familien, kirken, skolen og staten, er med på å skape (ibid., s. 43). De dominerte aksepterer de pålagte grensene de blir utsatt for, med taushet. Praktiske erkjennelses- og anerkjennelsesakter som den symbolske volden utløser, tar ofte form av

kroppslige emosjoner – skam, fornedrelse, skyhet, angst, skyldfølelse – eller *lidenskaper og følelser* – kjærlighet, beundring, respekt. Dette er emosjoner som stundom er mer smertefulle dess mer de røper seg i synlige manifestasjoner, som i rødme, problemer med å finne ordene, klossethet, skjelving, maktesløs opphisselse eller sinne (ibid., s. 47).

Det er et eksempel på symbolsk vold når en gutt blir utsatt for seksuelle overgrep av en tillitsperson uten selv å oppfatte at han inngår i en dominansrelasjon der det blir utøvd makt. Den seksuelle relasjonen fremstår som «naturlig» for gutten fordi han ikke kjenner til noen annen virkelighet og tolker handlingene gjennom den forståelsesrammen han har tilgjengelig – den som overgriperen presenterer. Et annet eksempel på symbolsk vold er når en mann har blitt seksuelt misbrukt av en kvinne, men mangler begrepsapparat til definere det han er utsatt for, som noe annet enn sex. Han er underlagt den kulturelle forståelsesrammen for kjønn og seksualitet og medvirker til å opprettholde denne, idet han definerer seg ut av overgrepdiskursen gjennom det eneste språket som finnes tilgjengelig for ham – og tvinges til å beskrive, og langt på vei forstå, overgrepet som en frivillig seksuell opplevelse.

«Bevissthet og vilje er ikke nok til å overvinne symbolsk vold», hevder Bourdieu (2000 [1998], s. 48). Det er snakk om et system av varige strukturer som en innskrevet både i tingene og i kroppene (ibid., s. 50), og endringspotensialet er dermed å finne i strukturene: «en radikal forvandling av de sosiale produksjonsbetingelsene for de disposisjonene som leder de dominerte til å anlegge de dominerendes synspunkt på de dominerende, så vel som på seg selv» (ibid., s. 50–51).

INFORMANTER

Rekruttering

Jeg kontaktet ledelsen på *Senter for seksuelt misbrukte menn* (SSMM) i god tid før oppstart av feltarbeidet og spurte om de var interessert i å inngå et samarbeid.

Ledelsen svarte positivt på dette, og SSMM ble feltsted under prosjektperioden.

Feltarbeidet varte fra 1. januar til 15. juli 2010. Det viste seg at det var stor interesse for å delta, og plassene i prosjektet ble raskt fylt opp. I løpet av feltperioden på 6,5 måneder var jeg i kontakt med ca. 40 overgrepsutsatte menn. Av disse ønsket 18 å delta i prosjektet. Fem trakk seg før intervjuene kom i gang. Utvalget besto dermed til slutt av 13 informanter mellom 20 og 60 år. Majoriteten av disse hadde høy utdanning, god økonomi og lederposisjoner i yrkeslivet på intervjutidspunktet eller tidligere.

Sju av de tretten informantene som deltok, ble rekruttert uavhengig av hverandre

gjennom SSMM, der jeg annonserte gjennom plakat og brosjyrer. Fem tok kontakt privat. Av disse ble to rekruttert gjennom *snøballmetoden* (Høigård & Finstad, 1986, s. 20), som innebærer at de ble orientert om prosjektet gjennom nettverk og tok kontakt med meg på eget initiativ. To tok kontakt etter å ha sett plakater i byen, én etter å ha lest om prosjektet på nettet. I tillegg ble én informant rekruttert på *Plata*, som jeg oppsøkte noen ganger sammen med leder av *Foreningen for human narkotikapolitikk* Arild Knutsen. *Plata* er navnet på et mobilt område der rusavhengige i Oslo sosialiserer og forhandler dop. Det lå på intervju tidspunktet foran Oslo sentralstasjon.

Gjennomføring av intervjuer

Sju av informantene ble intervjuet én gang, fire av informantene ble intervjuet to ganger, og to av informantene ble intervjuet tre ganger. Intervjuene varte fra én til tre timer, i gjennomsnitt ca. to timer per samtale. Ni av informantene ble intervjuet i SSMMs lokaler. Én ble av praktiske hensyn intervjuet både på SSMM og et annet sted, to ble intervjuet andre steder etter ønske, og én ble intervjuet på *Plata*.

Intervjuene ble lagt opp som ustrukturerte samtaler. Måten disse forløp på, varierte fra gang til gang, men hovedtrekkene var beskrivelser av oppvekst og familiestruktur, relasjoner til overgripere, opplevelser av overgrepssituasjoner, eventuelle konfrontasjoner med overgripere eller andre, dagens situasjon og fremtidsutsikter. Jeg benyttet meg av *respondent validation* (Stewart, 1998, s. 37), det vil si aktivt samarbeid med informantene, der jeg gjentok og oppsummerte innholdet i det de fortalte, ba om tilbakemeldinger og oppfordret informantene til å korrigere, legge til, trekke fra og/eller utdype i møte med mine innspill, for å sikre at jeg tolket det som ble sagt, på den måten det var ment.

Oversikt over informantene og deres overgripere

<u>Informantene</u>	<u>Overgripere</u>
Tord –	mannlig tillitsperson (nær venn av familien)
Åge –	diverse menn i lokalsamfunnet + tre kvinnelige bekjente
Peter –	ukjent, mannlig sjåfør + ukjent, mannlig pasient på sykehus
Kjetil –	far
Julian –	onkel + storebrors svigerfar + diverse menn i lokalsamfunnet
Are –	ukjent mann på badested + ukjent, mannlig taxisjåfør
Geir –	mannlig nettbekjentskap + mannlig nettbekjentskap
Eskild –	mor + kvinnelig kollega
Lukas –	fetter + kvinnelig bekjent
Alexander –	venninne
Patrik –	ukjent mann på badested
Felix –	storebror
Benjamin –	storesøster

Statistikk

Kjønn på overgriperne:

Utsatt av menn:	8
Utsatt av kvinner	3
Utsatt av både menn og kvinner:	2

Antall overgripere:

Utsatt av én overgriper:	6
Utsatt av to eller flere overgripere:	7

Kjennskap til overgriperne:

Utsatt av kjente:	7
Utsatt av ukjente:	4
Utsatt av både kjente og ukjente:	2

Hyppighet på overgrepene:

Utsatt én gang:	5
Utsatt to ganger:	2
Utsatt gjentatte ganger:	6

Tilleggsmateriale

Narrativt intervju ble brukt som hovedmetode under feltarbeidet, men jeg har utført *triangulation* (Stewart, 1998, s. 28), det vil si flere former for produksjon av data, for å begrense feilkildene. To av informantene har gitt meg tilgang til biografiske manuskripter, der de med egne ord gjør rede for livshistoriene sine. Dette har vært nyttige hjelpemidler for å sette overgrepene de var utsatt for, inn i en større sammenheng. Det ble gjennomført gruppeintervju med de ansatte på SSMM, Anders

og Endre Førland,⁶ og flere uformelle samtaler med Endre om driften generelt. Jeg deltok på møter i forbindelse med «Utsattmann» og utførte i den forbindelse deltagende observasjon i lokalene til SSMM og *Forandringsfabrikken*. («Utsattmann» var en videreføring av arbeidet med brosjyren «Gradert info» og gikk ut på å lansere Norges første nettside om, for og av menn som har opplevd seksuelle overgrep av kvinner og menn. Nettsiden ble lansert 21.05.10 på domenet www.utsattmann.no.) I tillegg gjorde jeg deltagende observasjon på *Plata*. Inkludert informanten som inngår i utvalget, var jeg i kontakt med fire overgrepsutsatte menn i rusmiljøet. Jeg har også utarbeidet noe statistikk for å gi oversikt over materialet.

ETIKK

Katrine Fangen legger i boken «Deltagende observasjon» (2010) vekt på *informert samtykke* (2010, s. 191) som en viktig del av etisk forskning. Det vil si at deltagerne skal orienteres grundig om sin rolle i prosjektet, slik at de kan ta informerte valg om hvorvidt de vil delta eller ikke. Med utgangspunkt i dette utarbeidet jeg en informasjonsbrosjyre, som ble godkjent av *Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste* (NSD). Eksemplarer av brosjyren hang lett tilgjengelig under plakaten om prosjektet på SSMM under rekrutteringsfasen. Alle deltagerne i prosjektet (også de som ble rekruttert utenfor SSMM) ble orientert om innholdet i brosjyren skriftlig eller muntlig, og informasjonen ble gjentatt innledningsvis i intervjuene. Forskere har et spesielt stort ansvar overfor informanter som av ulike grunner ikke fullt ut har forutsetninger for å forstå hva deltagelse innebærer (Fangen, 2010, s. 191). Patrik var i denne kategorien på grunn av sin kroniske rusavhengighet. Jeg orienterte ham derfor spesielt grundig om hva deltagelse innebar, og sørget for å gjennomføre intervjuet på et tidspunkt da han var klar og tydelig ga uttrykk for at han ønsket å delta.

Noen av informantene fant det krevende å snakke om overgrepshistorikken, og én fortalte at han hadde fått en «reaksjon» i etterkant. Samtlige understreket likevel at det var en positiv opplevelse å delta i prosjektet, og mange fant det bearbeidende å vite at overgrepshistorikken kunne «brukes til noe nyttig». Av hensyn til deltagerne i

⁶ Anders og Endre Førland er de eneste intervjuede prosjektdeltagerne som blir omtalt med sine virkelige navn. Endre Førland bruker fullt navn i offentligheten for å gi både SSMM og overgrepsutsatte menn et ansikt utad. Han omtales heretter kun med fornavn av praktiske grunner.

prosjektet var ledelsen på SSMM tilgjengelig for samtale to timer etter hvert intervju. Noen få benyttet seg av dette tilbudet. I tilfeller der intervjuene ble gjennomført andre steder, ble informantene orientert om SSMM, slik at de kunne ta kontakt i etterkant ved ønske eller behov. Det var en risiko for at min rolle kunne bli forvekslet med en rolle som klinisk psykolog eller tilsvarende, på grunn av samtalenes form og sensitive tema og tillitsrelasjonene som oppsto under intervjuene. Jeg orienterte derfor eksplisitt om mitt ståsted som masterstudent i sosialantropologi og om rammen for prosjektet. Dette viste seg å være en vellykket tilnærming, for det oppsto ingen forvekslinger av roller, verken før, under eller etter intervjuene.

Tove Thagaard fremhever i boken «Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode» (2010) kravet om konfidensialitet som et grunnprinsipp for etisk forskning. Dette innebærer vanligvis at materialet må anonymiseres når resultatene skal presenteres (2010, s. 27). I min studie var anonymisering et krav fra NSD før prosjektstart. Den vanligste måten å sikre konfidensialitet på er å endre personnavn, stedsnavn, og andre opplysninger som kan avsløre informantens identitet (Fangen, 2010, s. 196). Jeg har anonymisert informantene ved å endre personnavn, utelate stedsnavn, oppgi alder i tiår, utelate yrkestitler og endre noen språklige identitetsmarkører (dialekt) til bokmål i transkriberte sitater der jeg fant dette nødvendig. Anonymisering utføres ikke kun av hensyn til informantens privatliv, men også for å ivareta personer som gjennom fortellingene posisjoneres som overgripere, og som på grunn av prosjektets rammer ikke har hatt anledning til å fortelle sin versjon av saken.

Fangen oppfordrer til å oppbevare materialet sikkert, og på en slik måte at det ikke kan knyttes sammen med identifiserbare opplysninger (2010, s. 196). Av sikkerhetsmessige grunner har listen med informantens virkelige navn blitt oppbevart adskilt fra det øvrige materialet. Oppgaven har i sin helhet blitt skrevet på en datamaskin som ikke har vært tilknyttet Internett. Med unntak av et par intervjuer ble alle samtaler tatt opp på lydbånd, og informantene ble anonymisert under den påfølgende transkriberingen – som jeg utførte selv av anonymitetshensyn. Lydbåndene ble både slettet og overskrevet etter transkriberingen. Alle persondata er nå slettet.

Kapittel 3: Krysskulturelle forståelser av kjønn og seksuelle praksiser

ROMMET UTENFOR – VERDEN

«Naturlig» kjønn og seksualitet

Gjennom feltarbeid og etnografiske beskrivelser har antropologer dokumentert at det på global basis finnes enorm krysskulturell og historisk diversitet i synet på hva kjønn og seksualitet «naturlig» innebærer. Tilsynelatende selvforklarende begreper som *mann* og *kvinne*, *maskulin* og *feminin*, *seksuell perversjon* og *seksuell normalitet* tillegges høyst forskjellig innhold og mening, alt etter den kulturelle og historiske konteksten de opptrer i (Donnan & Magowan, 2010). I noen samfunn inngår for eksempel seksuelle relasjoner mellom barn og voksne som sentrale elementer i prosesser som, ifølge den kulturelle logikken, transformerer jentekropper og guttekropper til biologiske kvinner og menn. Seksuelle forbindelser og kjønnsprosesser av denne typen bryter grunnleggende med forståelser av «naturlig» kjønn og seksualitet i vårt eget samfunn, men ansees for å være både «naturlige» og akseptable der de praktiseres. Jeg vil betegne (fysiske og mentale) rituelle prosesser som har det mål å komplettere et kvinnelig eller mannlig kjønn, som henholdsvis *kvinning* og *manning*. I det følgende vil jeg gi et innblikk i etnografi fra Talle og Herdt for å illustrere former slike «naturlige» seksuelle relasjoner og kjønnede prosesser kan ta. I lys av variasjonen som avdekkes, vil jeg deretter drøfte seksuelle overgrep som en sosial konstruksjon og belyse konfrontasjoner som kan oppstå med utgangspunkt i ulike kulturelle forståelser av hva «naturlige» rammer for kjønn og sex rent faktisk innebærer, for å vise hvordan grensene kontinuerlig forhandles og endres på tvers av tid og rom.

Etnografiske eksempler

Gilbert H. Herdt gjorde feltarbeid blant Sambia-folket på Papua Ny-Guinea på 1970-tallet og har i boken «Guardians of the flutes: Idioms of masculinity» (1981) beskrevet

det kulturelle synet på maskulinitet og initieringsriter gutter inngår i for å bli menn. Det legges avgjørende vekt på mannlighet blant Sambia-folket: «Men are manly and they must be that way. Warfare demands it, hunting requires it, women expect it» (1981, s. 203). Dette utgangspunktet er rasjonelt i vårt eget samfunn, men veien frem til å bli en «ekte» mann bryter grunnleggende med norske forståelser av kjønn og seksualitet for «[o]ral ingestion of semen by boys is essential to the growth of their manhood» (ibid., s. 205). Maskulin kompetanse er i høy grad en individuell prestasjon blant Sambia-folket. Den oppnås ved manning gjennom læring og riter. Gutter har riktignok penis fra fødselen av, men de mangler sentrale aspekt ved manndommen, som en muskuløs kropp, glans på penis og sæd – som den mannlige kroppen ikke kan produsere av seg selv, ifølge den kulturelle forståelsen. Biologisk mannlighet kan genereres kun gjennom rituelle teknikker, og homoseksuell inseminering inngår som en sentral del av initieringsprosessene, som bidrar til å styrke gutters mannlighet og bygge opp maskuliniteten deres (ibid., s. 204). I lys av dette er det «naturlig» og nødvendig at Sambia-gutter mannes ved å delta i praksiser der de svelger menns sæd:

Seven-to-ten-year old Sambia boys are taken from their mothers when first initiated into the male cult, and thereafter experience the most powerful and seductive homosexual fellatio activities. For some ten to fifteen years, they engage in these practices on a daily basis, first as fellator, and then as fellated. Elders teach that semen is absolutely vital: it should be consumed daily since the creation of biological maleness and the maintenance of masculinity depend on it (ibid., s. 2).

Ved gjentatt inseminering tilegner guttene seg et reservoar av sperma, og sæden endrer gradvis kroppene deres: Innvendig bygger de muskler og får sterkere skjelett, og utvendig får de blant annet sterkere hud og skjeggvekst (Herdt, 1981, s. 236). Å nå et punkt der deres egen utløsning blir potent, krever årevis med fordøyelse av sæd (ibid., s. 219). Gutter og unge menn unngår kvinner fullstendig (på grunn av fare for forurensning) i årene de initieres, men vil med tiden bli seksuelt tiltrukket av kvinner. Mennene inngår vanligvis ekteskap (med kvinner) når de er mellom 16 og 24 år. Ved ekteskapsinngåelse, eller senest når de blir fedre, skal de homoseksuelle relasjonene

definitivt ta slutt. Etter hvert vil mennenes egne sønner føres inn i de tradisjonelle initieringspraksisene for å gjennomgå manning, og syklusen starter på nytt: «All boys are forcibly initiated. They scarcely have choice. For long afterwards, ritualized homosexuality becomes the center of their existence» (ibid., s. 3).

Aud Talle har gjort feltarbeid blant maasaiene ved Kenya/Tanzania gjentatte ganger fra 1970-tallet og frem til i dag. I artikkelen «Serious games: Licences and prohibitions in Maasai sexual life» (2007) gjør hun rede for et illustrerende eksempel på kvinning, som involverer obligatoriske seksuelle relasjoner mellom prepubertale jenter og voksne menn. Ifølge en maasaimyte er ikke kvinners vagina en «naturlig» del av kvinnekroppen – den må konstrueres av menn (2007, s. 358). Myten gjenspeiler synet på kvinners vekst og fertilitet, som blant maasaiene ikke forstås som en fysiologisk prosess som oppstår av seg selv, men som noe som må skapes gjennom unge maasaimenns kroppslige kraft (ibid., s. 361). Den prepubertale jentekroppen «åpnes» i omfattende ritualer, som blir utført av moranere. Dette er betegnelsen på en gruppe menn som etter sin omskjæring ved 16–18-årsalderen lever adskilt fra familien sin i 6–7 år (ibid., s. 356), og i denne perioden har lovmessig rett og plikt til (kun) å penetrere jenter i alderen fra 10 år til puberteten. Dans, sang og sex mellom moranere og prepubertale jenter skjer i et hus som tilhører en av moranernes mødre. Hun er tilstede under møtene og kan fungere i en veiledende rolle under aktivitetene (ibid., s. 358). Jentene samarbeider «because the girls know that the efforts of the morans open their way to birth-giving and, finally, social adulthood» (ibid., s. 359). Jentene har små sjanser til å unnsnippe den obligatoriske praksisen – alle må delta, inkludert de yngste. Talle påpeker at ikke bare jentene, men også mennene, kan føle seg presset av de eldre til å delta, og mislike situasjonen: «Many of them even dislike penetrating girls that they find unattractive because of their 'smallness'» (ibid., s. 361). Jentene velger vanligvis ut dem som skal penetrere henne. Hvis hun ikke velger, vil hun bli utsatt for tvang, ved at tre eller fire moranere holder henne mens en annen utfører penetreringen. I slike tilfeller skjer penetreringen uten glid, og akten utøves under latter, vitsing og kommentarer fra de tilstedeværende. Det blir utøvd betydelig vold og makt overfor uvillige jenter, som rutinemessig blir slått og bedt om å forklare sitt fravær. Hvis en jente skulle sovne før møtet er ferdig for natten, kan hun bli vekket av moranere som binder føttene hennes til taket mens de eksponerer underlivet hennes for alles blikk,

som straff (ibid., s. 360).

Kulturelle konfrontasjoner og endring

I Norge er seksuelle relasjoner mellom barn og voksne regulert med totalforbud gjennom lovverket (straffeloven, 1902), og det er juridiske og sosiale sanksjoner forbundet med overtredelse. I lys av en slik tilnærming avdekker etnografien til Herdt og Talle brutale handlinger som kan kategoriseres som både barnemishandling og seksuelle overgrep. Dermed kan det fremstå som oppsiktsvekkende at Talle skriver at de fleste voksne maasaikvinnene trakk på skuldrene og lo når hun snakket med dem om praksisene jentene gjennomgår: Det ble ansett som: «a 'normal thing' – the folly of young people» (2007, s. 360). Det kan videre virke provoserende at Herdt drar inn nytelse som et aspekt ved de seksuelle praksisene blant Sambia-folket (1993, s. 7).

Det er nødvendig å betrakte praksisene blant Sambia- og Maasai-folket emisk – i lys av deres kulturelle logikk – for å forstå informantenes holdninger. Handlingene gir mening som «naturlige» relasjoner til voksne, i lys av den kulturelle forståelsen, og eksemplene er langt fra enestående i å bryte med norske forståelser. Det finnes samfunn der mødre aktivt masturberer spedbarna sine (Goodwin & DiVasto, 1979, s. 953), og det finnes samfunn som verken har en term eller sanksjoner for det vi i Vesten forstår som voldtekt (Donnan & Magowan, 2010, s. 153).

Møter mellom radikalt forskjellige verdenssyn kan ende med kollisjoner. Jeg vil trekke frem et sitat i den amerikanske antropologen Erik Muegglers monografi «The age of the wild ghosts: Memory, violence, and place in southwest China» (2001), fra hans feltarbeid i Kina på 1980- og -90-tallet, der han skildrer sitt sammenstøt med en informant, som er illustrerende i så måte:

A ten-year-old girl once overturned everything I thought I had learned about the daylight demeanor of girls and women in Zhizuo. Knee deep in the mud with several small companions, she smiled broadly as I approached, lifted her skirt, and pointed to herself, dissolving into giggles as I hurried by, shocked to the core (2001, s. 148).

Antropologens dyptgripende sjokk i møte med den utfordrende adferden til tiåringen

er et godt eksempel på en type konfrontasjon som kan oppstå i skjæringen mellom ulike kulturelle praksiser. Jenta gir uttrykk for en seksuell aggresjon som er rasjonell innenfor rammene i hennes virkelighetsforståelse, for ifølge informantene på stedet blir kvinner seksuelt opphisset av odøren fra rismarkene, og episoden fant sted i perioden da kvinner kan finne på å opptre på sitt mest skamløse (Mueggler, 2001, s. 145). Det seksuelle uttrykket til jenta er fremmed for Mueggler, og hans voldsomme reaksjon som enkeltperson – «shocked to the core» – gir en antydning om hvordan omfattende kulturelle sammenstøt mellom større grupper med motstridende forståelser av seksualmoral vil kunne arte seg. Jeg vender tilbake til Sambia- og Maasai-folket for å utdype dette.

Allerede under kolonitiden uroet helsearbeidere seg for maasaienes promiskuøse tilbøyeligheter. Deres tradisjon med førmenstruell sexdebut og mange sexpartnere under ekteskapet ble sett på med stor bekymring (Talle, 2007, s. 352). Det er interessant at ambivalensen i økende grad har nådd de innfødte selv (ibid., s. 353), for dette kan tolkes som en respons på den langvarige kritikken fra utenforstående og belyser således hvor dynamisk forhandlingen av kulturelt akseptabel seksualitet er. De seksuelle praksisene i Melanesia har heller ikke gått upåaktet hen i møtet mellom praktiserende og ikke-praktiserende folkegrupper. Herdt påpeker at det er vanskelig å gjøre en vurdering av hvilke effekter sanksjoner fra vestlige representanter har hatt, i møte med praksisene, men beskriver dette som en «tremendous toll» (1993, s. xvi). Det har dessuten vært heftige debatter blant akademikere om hvorvidt, eller i hvilken grad, seksuelt begjær er motivet for eller konsekvensen av de melanesiske praksisene (ibid., s. xxvi). Sentrale spørsmål i debatten er om gutten ønsker seksuell omgang med den eldre mannen, om den eldre mannen er seksuelt tiltrukket av gutten, og om begjær er det rette konseptet å bruke i denne sammenhengen (ibid., s. xxvii). Herdt har blitt kritisert for å sammenblande sædpraksiser med nytelse fordi han har hevdet at praksisene skaper opphisselse, i hvert fall for sædgiveren. Kritikken tar utgangspunktet i at intervjuede gutter uttrykte negative følelser for deltagelse og samtykket etter press (Donnan & Magowan, 2010, s. 151), men det er ingen motsetning i dette: «Although homosexual practices emerge from ritual trauma, abundant evidence indicates that most youths also experience them as pleasurable and erotically exciting» (Herdt, 1981, s. 3). Fagdebatten kan i seg selv sees som en konsekvens av et sammenstøt mellom

kulturer med ulike forståelser av «naturlig» seksuell adferd. Erkjennelsen av at det «naturlige» ikke nødvendigvis er nøytralt og universelt (selv om det kan fremstå slik), men subjektivt og partikulært, at det er noe som varierer i tid og rom, tydeliggjør at også «naturlige» tilnærming til kjønn og seksualitet i vårt eget samfunn er kontekstavhengig. Responsen fra nordmenn vil følgelig være farget av forståelser som gjelder her og nå.

I lys av de etnografiske eksemplene avdekkes seksuelle overgrep som en sosial konstruksjon – for innhold i og grenser for fenomenet forhandles kontinuerlig innad i, og på tvers av, kulturelle felt, der de kommer til uttrykk som forklede «sannheter». Hastings Donnan og Fiona Magowan peker for eksempel på at en rekke sosiale endringer, som tilgang på prevensjon, skeive bevegelser, abortmuligheter, sosial aksept av skilsmisse, familieplanlegging og økning i kjønnssykdommer, har hatt konsekvenser for (det tilsynelatende naturgitte) synet på maskulinitet og feminitet i Vesten (2010, s. 10). Forestillinger rundt seksualitet er også i bevegelse.

Homoseksualitet har for eksempel endret sosial status fra synd via kriminalitet (mot naturen eller staten) og sykdom til, i våre dager, en alternativ livsstil (Herdt, 1993, s. xi). Den seksuelle lavalderen avdekker forskjellige syn på barn, kjønn og sex. I noen land er det ulike aldersgrenser for sex mellom gutter og jenter og sex mellom samkjønnede, og i USA er den seksuelle lavalderen for eksempel 14 år på Hawaii og 18 år i Wisconsin (Pedersen, 2005, s. 292). Lovene rundt zoofili har variert gjennom historien og avdekker både forskjellige og motstridende forestillinger om dyrevern, seksualitet og nytelse, og de senere årene har det vært en fremvekst av teoretisering rundt seksuelle identiteter, som biseksualitet og pomoseksualitet⁷ (Donnan & Magowan, 2010, s. 10).

Synliggjøring av endringene kan i seg selv bidra til å produsere nye kjønnede og seksuelle praksiser fordi det utfordrer og påvirker det bestående. Jeg vil likevel betegne kjønns- og seksualitetssystemer som seige mekanismer, der endringer skjer over tid og radikale utspill møtes med lav toleranse. Et eksempel som illustrerer dette, er konfrontasjonene som har oppstått internt i Norge når den kontroversielle forsvarsadvokaten Tor Erling Staff har utfordret den norske nulltoleransen for sex mellom barn og voksne. Staff har blant annet uttalt at et barn ikke nødvendigvis tar

7 «[T]hose who choose not to be labelled with any sexual orientation» (Donnan & Magowan, 2010, s. 10).

skade av seksuell omgang med voksne (Rem, 2005, s. 185), og han har argumentert for at omgivelsene skaper større traumer hos barn enn handlingene de er utsatt for. Etter et program på fjernsyn om seksuelle overgrep uttalte han for eksempel at han «tror programmet skader mer enn seksuelle overgripere selv skader» (ibid., s. 231), og han er tydelig på sin oppfatning om at utsatte påvirkes av måten fenomenet fremstilles på: «I dag er det jo slik at har du blitt tuklet med, er du nærmest forpliktet til å føle at dette har vært bestemmende og ødeleggende for ditt liv» (ibid., s. 221). De ulike utspillene til Staff har skapt sterke reaksjoner (ibid., s. 195), som viser at det ikke mottas med velvilje når norske grunnverdier – forestillinger om det sanne og «naturlige» – er under angrep.

Fra et sosialkonstruktivistisk perspektiv er det ingen tvil om at den sosiale konteksten gir utslag for konsekvensene. Willy Pedersen uttrykker det slik: «Hos oss er seksuell samhandling mellom barn og ungdom tidlig i tenårene og voksne definert som avvikende handlinger. Dette er én viktig grunn til at slik samhandling vil kunne få fatale følger» (2005, s. 292). En implikasjon av dette argumentet er at det finnes både et bearbeidende og et utløsende potensial for overgrepsutsatte i hjelpeapparatets, medienes og øvrige instansers tilnærming til fenomenet. Dette kan med fordel utforskes nærmere, da det kan gi konstruktive innspill til behandlingen av senskader hos overgrepsutsatte.

I mitt eget materiale finner jeg tendenser som tyder på at informantene som ble utsatt i barndom og tidlig ungdom, ikke har tatt skade av de seksuelle handlingene (som ble erfart som nøytrale eller positive opplevelser), men snarere av oppdagelsen av sviket – at den utsatte har blitt manipulert og «lurt» med vitende og vilje fra overgripers side – og/eller opplevelsen av å bli regnet som seksuelt misbrukt ifølge den kulturelle forståelsen. Jeg vil drøfte dette mer inngående med utgangspunkt i empiri senere.

ROMMET RUNDT – NORGE

Forståelser av kjønn og seksualitet

I alle samfunn – også antropologens eget – finnes det bestemte oppfatninger av hva det vil si å være kvinne og mann, og hvordan man bør oppføre seg på grunn av sitt

kjønn. Disse ideene er sosiale konstruksjoner og ikke direkte resultater av biologiske kjønnsforskjeller (Eriksen, 2010, s. 129). I artikkelen «Fanger i Blåskjeggs borg – langtidsvirkninger av seksuelle overgrep mot gutter» (2003) oppsummerer Nils Eide-Midsand noen større trekk ved norske forestillinger om kjønn slik: «Det forventes for eksempel at mannen skal være sterk, uavhengig, dominerende og kontrollerende, mens kvinnen skal innta en mer underlegen, dominert og kontrollert posisjon» (2003, s. 179). På det seksuelle feltet forfekter forestillingene at en ekte mann alltid er klar for å ha sex med kvinner, og at sex med kvinner bestandig er en positiv opplevelse (ibid., s. 190), og dette har betydning for synet på overgrep: «Ved motsetningsforhold mellom de to kjønn har vi en 'naturlig' tendens til å se mannen som *utøveren* (voldsmannen, overgriperen) og kvinnen som *offeret* – spesielt dersom motsetningene utspiller seg på det seksuelle plan» (ibid., s. 179).

Ettersom mannlighet er en mangeartet og komplisert prosess som skapes innenfor et kulturelt felt (Kolnar, 2006, s. 217), og ettersom hva som er legitim maskulinitet varierer både over tid og mellom kulturer (ibid., s. 219), vil synet på hva det vil si å være en «ekte» mann (og kvinne), ha ulikt innhold også innad i Norges mange miljøer. Jeg vil likevel bruke Eide-Midsands forenklete forståelse av forestillinger om den ideelle mann som et utgangspunkt, da modellen samsvarer med informantenes felles oppfatninger av en overordnet, kulturell diskurs om den «ekte» mannen, som kom frem under intervjuene. Jeg finner det legitimt å teoretisere rundt dette fundamentet fordi det ble klart at diskursen hadde avgjørende betydning for mennenes opplevelse av å leve med overgrepshistorikk. En av informantene poengterte for eksempel at han fant det psykisk belastende at han *som mann* ikke passet inn i rammen for et overgrepsutsatt menneske, for «voldtekt er noe som skjer med kvinner». Han understreket hvor vanskelig det var å forholde seg til at forestillingene om et offer er «motsatt» av hvordan (norske) menn forventes å oppføre seg (men akseptert innenfor rammen av kvinnelighet): «Et voldtektsoffer skal på en måte ligge å gråte borti kroken i en bylt.» I det følgende vil jeg drøfte hva slags utslag forestillinger om kjønn og seksualitet i Norge spesifikt kan ha for menns opplevelser av å bli utsatt for overgrep og for synet på kvinners potensial som overgripere.

Overgrepsutsatte menn

Knut Kolnar mener at menn ikke bare er i flertall som voldsutøvere, de er også i flertall som voldsofre (2006, s. 212). Rollen som mannlig offer blir, i motsetning til rollen som mannlig voldsutøver, sjeldent tematisert (Åkerström, 2007, s. 345). Det gjelder ikke minst når menn er ofre for seksuelle krenkelser. Jeg vil presentere beretningen til Tord for å belyse og drøfte utfordringer ved å befinne seg i de motsetningsfylte rollene «mann» og «offer» samtidig.

Tord er en heterofil mann i 20-årene som har studert i flere år. Han ga et utadvendt og energisk inntrykk, for han fortalte i lange sekvenser med få avbrekk og snakket både hurtig og livlig mens han gestikulerte med kropp og hender.

Tord vokste opp blant flere søsken i et «trygt, kristent middelklassehjem», med foreldre som var høyt utdannet og hadde bra jobber. I oppveksten hadde Tord god kontakt med den respektable familiefaren Jon, som bodde sammen med kone og barn i et «fint hus» i nærheten. Jon hadde vært speiderleder i årevis og var aktiv i kirken og «populær» blant unge på stedet. På den tiden likte Tord ham godt og syntes han var «en veldig kul fyr», som han hadde «høy grad av tillit» til. Jon hadde vært spesielt betydningsfull for Tord i ungdomsårene, da Tord strevde med personlige spørsmål rundt kirkens lære. Det hendte av og til at Tord ble med hjem til Jon for å prate litt, og han takket derfor ja en dag han tilfeldigvis møtte Jon på veien og ble invitert hjem til ham. Tord var på dette tidspunktet 18 år gammel, og Jon var 50-60 år. De drakk kaffe og etter hvert vin – «ikke mye, men litt» – og snakket i flere timer:

Vi ble sittende ganske lenge. Han var alene hjemme, for kona var vekk, og ungene var hos besteforeldrene eller et eller annet ... Så ville han vise meg en bok. Og så gikk vi opp en etasje, og så ... eh ... og der så var han i bokhylla, og så satte jeg meg ned på en seng som var i det rommet. Og så plutselig så kledde han seg helt naken. Og det var sånn: 'Hæ? Hva er det som skjer nå', liksom. Og jeg ble veldig paralyisert da, så ... [pause] la han seg ned ved siden av meg, så ... da ... så, det som skjedde da, var at han ... [pause] han ... da hadde jeg også lagt meg ned, jeg vet ikke om, men da lå jeg også på senga med beina på gulvet, liksom. Og så lå vi der, og så lå han naken ved siden av meg, og så tok han hånda mi bort på pikken hans, da. Og jeg var bare helt sånn paralyisert, og jeg skjønnte ikke, hva er det som skjer nå, liksom? Og så fikk jeg plutselig sånn: 'Nei dette her vil jo *selvfølgelig* ikke jeg.' Så var jeg bare sånn helt paralyisert, så reiste jeg meg opp, og så *spydde* jeg utover gulvet. Jeg fikk en sånn ...

reaksjon, på en måte. Det kan ha litt med at vi hadde drukket alkohol, og at det kan ha vært litt kvalme, men jeg fikk i alle fall en sånn ... for det var en veldig *avskyelig* opplevelse, og så spydde jeg utover gulvet, og så bare gikk jeg ned trappa mot utgangen, og så kom han etter, liksom, og så sa han: 'Det gjør da ikke noe at vi blir litt kåte', eller et eller annet sånt. Han gikk naken etter meg, da. Og så kom jeg ut og bare ... gikk hjem, da. Så selve den overgrepssituasjonen, den var jo ikke så veldig sånn alvorlig. Det var ikke sånn at han klarte å voldta meg på noen måte, men det var en seksuell erfaring som jeg absolutt oppfatta som et overgrep. Selvfølgelig kunne jeg gjort motstand og alle de greiene der, men jeg ble så paralyisert da han kledde seg naken, at jeg ble helt sånn: 'Hva er det som skjer her nå?' Det har jeg opplevd senere òg, at hvis jeg ser vold, for eksempel, så blir jeg ofte litt sånn paralyisert. Jeg klarer ikke å gripe inn. Altså, hvis jeg går på gata og noen begynner å slåss, så er ikke jeg den første som griper inn, for jeg blir helt sånn paralyisert av det.

I etterkant fortalte Tord om episoden til noen utvalgte som han stolte på, og møtte støtte og forståelse. Det ble på Jons oppfordring arrangert et møte mellom Jon og Tord, der Jon beklaget oppførselen sin. Tord understreket at det ikke er mange av kameratene hans som har kjennskap til episoden, og han «ville ikke sagt noe om dette til hvem som helst», for det er «privat», og han er bekymret over hvordan han selv vil fremstå i lys av det hele:

Tord: Det jeg har tenkt på noen ganger, det er kanskje det at [pause]. Det er den der kjipe følelsen om at ... ja, altså den der [pause]. At hvis jeg forteller [om overgrepet] til deg, eller forteller det til noen, så ... blir jeg av og til litt sånn var, for jeg vil ikke at folk skal tro at jeg *sliter* med noe, eller et eller annet sånt noe, ikke sant. Altså ... eh ... [lang pause]. Ja, for eksempel hvis jeg blir forbanna og slår i bordet på et vorspiel, så vil ikke jeg at noen skal tenke at 'ja, han har hatt det vondt, han'. Altså ... som en forklaring på *det*.

Rannveig: Hvorfor er det viktig for deg at ingen skal tenke at du sliter?

Tord: Nei, det ... [brydd latter]. Altså, det er et godt spørsmål. Nei, jeg vil ikke at [puster tungt]. Nei, det er kanskje ikke så viktig, men ... [pause] Eh ... Jo, jeg *er* opptatt av det. Fordi at jeg mener at eh ... at det er en ting jeg på mange måter er ferdig med, og det var noe som jeg klarte å takle.

Kravene til den maskuline kjønnsrollen skaper en forventning om at menn skal klare seg selv, forsvare seg, beskytte seg og tåle ubehag uten protester (Eide-Midtsand, 2003, s. 183). Å bli utsatt for seksuelle overgrep bryter grunnleggende med disse

kravene: «Man blir det motsatte av hva det maskuline rolleideal krever: Man blir definert som noe svakt, passivt, hjelpeløst og sårbart» (ibid., s. 187). Tords behov for å begrense antall personer som har kjennskap til episoden, og hans bekymring for at noen skulle tro at han «sliter med noe», hvis han fortalte hva han ble utsatt for, kan sees som et utslag av å befinne seg i denne konfliktfylte posisjonen – det vil si ubehaget ved å bli assosiert med en offerrolle, som bryter grunnleggende med forventningene til rollen som mann.

Malin Åkerström argumenterer for at det vil være en overdrivelse å se mann og (volds)offer som uforenlige kategorier, for selv om det finnes et dilemma og en motsetning mellom disse rollene, handler det om parallelle og samtidige diskurser, og menn vil derfor lykkes med å presentere seg som ofre og menn samtidig (2007, s. 429). I sin analyse av intervjuer med (svenske) menn som har opplevd vold, fant hun kort oppsummert at informantene balanserte rollene ved å fremtre som ofre når de skildret initiativet og provokasjonen til gjerningsmennene, og betonte sin egen mannlighet når de beskrev hvordan de forsvarte seg (ibid., s. 432). Dette samsvarer med måten Tord formidlet sin beretning på. Han vektla hvor overrumplende Jons initiativ var, og var nøye med å gjøre rede for hvordan han kunne havne i offerposisjonen i utgangspunktet – ved gang på gang å understreke at han ble «paralysert». Han var, i tråd med mannlighetsidealet, opptatt av at ingen skulle tro at han «sliter», for overgrepssituasjonen var noe han «klarte å takle». Det er verdt å merke seg at Tord rundet av beskrivelsen av overgrepssituasjonen med å slå fast at han «kunne gjort motstand», og deretter underbygget hvorfor han likevel ikke gjorde det (han ble «paralysert» og er ikke den første «som griper inn» når det skjer noe). Dette er interessant av to grunner, for det første fordi det avdekker at Tord ikke regnet sin avverging av Jons seksuelle tilnærmelser – ved at han reiste seg opp og gikk fra stedet – som (legitim) «motstand» i denne sammenhengen, for det andre fordi han åpenbart fant det nødvendig å redegjøre – *eller unnskyldte seg* – for det han så som sitt fravær av motstand – selv om det aldri ble stilt spørsmål om dette. Åkerström tolker svar på spørsmål som ikke er stilt, som at informantene i realiteten svarer på en allmenn moraldiskurs om hvordan man bør oppføre seg (ibid., s. 436). Jeg tolker Tords respons som et svar på en allmenn *mannlighets*diskurs ettersom han orienterte seg mot et maskulint rolleideal. Hans plutselige vektlegging av motstand og påfølgende

begrunnelse kan tolkes som at han automatisk sammenlignet sin egen reaksjon med motstandsstrategier som er «riktigere» i lys av mannsidealene som omgir oss – for eksempel en form for voldelig sanksjonering mot Jon eller beskyttelse av seg selv med fysisk styrke. For det andre fraskrev han seg – også i tråd med mannsidealene – enhver mistanke om at han, mot formodning, ville akseptert seksuelle tilnærmelser fra en mann. Tord lykkes i å presentere en beretning om å være mann og utsatt, i samsvar med Åkerströms argument, men det er et vesentlig poeng at han har opplevd kombinasjonen så utfordrende at han i hovedsak har forholdt seg taus. Under intervjuet antydte han anger over at han ikke hadde «bust ut» med historien etter hendelsen, fordi det noen år etterpå kom frem at Jon hadde misbrukt flere barn da han jobbet på en barnehjemsinstitusjon. Tord så det som mulig at disse forholdene kunne blitt avdekket tidligere dersom han selv hadde vært åpen om sin opplevelse.

Hege Bøhm (2003) og Line Bjerkeseth (2010) har skrevet hovedfags- og masteroppgave om menn som har opplevd vold fra kvinner i nære relasjoner. Dette er et analytisk interessant utgangspunkt ettersom det utfordrer både menns og kvinners kjønnsrollemønster samtidig. Begge studiene avdekket at den mannlige idealrollen ikke er kompatibel med å være offer for vold fra kvinner. Bøhm slutter blant annet at samfunnets krav til mandighet og volden informantene opplever, ikke går overens (2003, s. 157), for det at menn utsettes for vold fra en kvinnelig partner «strider mot alt vi kan om menn samt mot den generelle kunnskapen om den private volden» (ibid., s. 159). Konflikten mellom rollen som utsatt og kravene til maskulinitet blir trolig enda større når overgrepet inkluderer seksualitet. Gutter sosialiseres til å være interessert i sex (Hislop, 2003, s. 32) og vil raskt oppfatte forventningene om at de seksuelt sett skal «erobre», «eie» og «ta», og at en ekte mann aldri må la seg bli «erobret», «eid» eller «tatt» (Eide-Midtsand, 2003, s. 189). Internasjonal forskning på feltet indikerer at overgrepsutsatte gutter – særlig i tilfeller med kvinnelige overgripere – forholder seg tause, og en del opplever overgrep fra kvinner som demaskuliniserende:

They perceive that they have not lived up to societal expectations that they be, at all times, strong, sexually eager and able to defend themselves. Boys do not eagerly share experiences in which they have been made to feel 'less of a man' especially since the sharing of emotional distress, in and of itself, may be

experienced as further emasculation (Hislop, 2001, s, 32).

Synet på gutter som lite tenkelige overgrepsutsatte i forhold til jenter er fremtredende. Det er for eksempel en påfallende forskjell mellom fremstillingen av voksne menns seksuelle omgang med mindreårige jenter og voksne kvinners seksuelle omgang med mindreårige gutter. Eide-Midtsand peker på at sistnevnte ikke bare blir bagatellisert, men noen ganger også direkte romantisert gjennom populærkulturen. «Mannlige ofre som forteller om slike overgrep, blir av og til møtt med holdninger om at de burde være takknemlige som fikk en så tidlig innvielse i seksuallivet» (2003, s. 185). Flere av informantene med kvinnelige overgripere understreket betydningen av å delta i prosjektet nettopp fordi beretninger om menn som har opplevd overgrep fra kvinner – og da særlig i voksen alder – tilsynelatende ikke eksisterer. En informant med slik erfaring uttrykte det med følgende ord:

Det ser ut som om det er sosialt akseptert at damer tar seg til rette på mannen sin bekostning. Mens når mannen tar seg til rette på en dame, så er det helt forferdelig grusomt. Og når det er motsatt, da er det egentlig bare latterlig. Fordi det 'eksisterer ikke'. Men ut fra min erfaring så kan en dame utnytte en mann seksuelt (...) Folk ser ikke på det som et misbruk, eller ... de tenker ikke på at damer kan bruke makt, da. For eksempel ved utpressing (...) Jeg kan jo ikke være den eneste som har opplevd dette? Det må jo være flere. Men det blir ikke snakket om (...) Det blir viktig å få det fram. Det er derfor jeg sitter her nå.

Informanten setter ord på en alvorlig konsekvens av dagens kjønnete diskurs rundt seksuelle overgrep. Han har opplevd et overgrep som «ikke eksisterer» – rett og slett fordi det er begått av en kvinne, og mot en mann. En følge av dagens diskurser om seksuelle overgrep kan være at overgrepsutsatte menn står rettsløse tilbake etter slike overgrep. Det er etter informantens erfaring kjønnset – og ikke handlingen – som er utslagsgivende for hvorvidt det sees som «misbruk» å «ta seg til rette», og hvorvidt det er mulig å bli anerkjent som overgrepsutsatt. Eide-Midtsand mener at kjønnsrolleforventningene er det største overgrepet mot utsatte gutter og menn ettersom de medfører at gutter og menn ikke får lov til å være være – eller gir seg lov

til å være – ofre (2003, s. 179). Torbjørn H. Andersens doktoravhandling underbygger dette argumentet. Det er en hovedkonklusjon i avhandlingen at det tradisjonelle synet på mannlighet fungerer som et strukturelt overgrep, som blant annet hindrer at overgrep avdekkes, og at overgrepsutsatte menn søker hjelp (T.H. Andersen, 2009).

Kvinnelige overgripere

– *Hvis du skulle forestille deg den verst tenkelige... den aller vanskeligste seriemorderen... Å fange, mener jeg. Hvis du skulle tegne en profil av den perfekte seriedrapsmann, hvordan ville han se ut? (...)*

– *Det ville være en kvinne, sa hun langsomt. – Rett og slett fordi vi alltid forestiller oss en mann (Holt, 2004, s. 77).*

Replikkvekslingen i Anne Holts kriminalroman «Det som aldri skjer: En kriminalroman» (2004) illustrerer språkets konstituerende makt – og en av våre innforståtte, kulturelle forestillinger, som her avdekkes gjennom overraskelsesmomentet. Forslaget om at rollen som den perfekte seriedrapsmann kan besittes av en kvinne, representerer et dramatisk brudd med rådende oppfatninger av seriedrapsmenn. Det er ikke rom for *kvinne* som svaralternativ i spørsmålet som stilles, for selve ordet *seriedrapsmann* er kjønnnet og legger føringer på definisjonen av hvem som begår drap. Det er verdt å merke seg at det er det utenkelige ved en kvinnelig seriedrapsmann som gjør henne «perfekt» i rollen, og «vanskeligst» å fange.

Lignende føringer som i utdraget over er å finne i språkliggjøringen av seksuelle overgrep. Det er en systematisk tendens til å henvise til ofre som «hun» og overgripere som «han» (Mendel, 1995, s. 9), og begreper som *voldtektsmann*, *overfallsmann* og *gjerningsmann* er godt innarbeidet i det norske språket. De brukes på generelt grunnlag og avdekker slik kulturelle forestillinger om at det er menn som voldtar og begår kriminelle handlinger (mot kvinner). Samtidig blir kvinner dermed implisitt fritatt for assosiasjoner til disse aktivitetene. Det utelatte, det vil her si kvinner i roller som *voldtagende*, *overfallende* og *gjerningsutøvende*, usynliggjøres. Språket har en konserverende effekt ved denne typen usynliggjøring⁸ (Ås, 1979, s. 60), for språket omgir oss og er med på å forme virkelighetsoppfatningen vår. Dette bidrar til å gjøre fenomenene mer eller mindre utenkelige. Det betyr ikke at de ikke

8 Les om hersketeknikken usynliggjøring i underkapittelet «'Du er helt aleine' – utsatt og usynlig».

forekommer.

Flere teoretikere (bl.a. Mendel 1995; Hislop 2001; Denov 2004) har illustrert språkets betydning ved å trekke frem forskjellen på de to studiene som Robert L. Johnson og Diane K. Shrier utførte på overgrepsofsatte menn på 1980-tallet. Den første studien ble utført i 1985. Deltagerne ble spurt spesifikt om de «had ever been raped, sexually abused or forced to engage in a sexual act» (Johnson & Shrier, 1987, s. 650). Ingen av deltagerne rapporterte om dette, selv om flere beskrev seksuell kontakt med voksne kvinner under intervjudelen av studien. I den neste studien i 1987 brukte forskerne derfor et mindre eksplisitt språk og spurte mer generelt etter deltagernes seksuelle erfaringer i barndommen. Denne gangen indikerte 11 av de 25 overgrepsofsatte mennene at de hadde blitt seksuelt misbrukt av en kvinne. Myriam S. Denov viser til et lignende eksempel, som fremkom da et barne-og familiebyrå annonserte etter menn som hadde blitt seksuelt misbrukt som barn. Det kom inn bare noen få svar, men da de endret uttrykket «seksuelt misbruk» til «seksuell erfaring», mottok de svar fra flere hundre menn, og $\frac{3}{4}$ av disse meldte at de hadde hatt sex med en voksen kvinne da de var barn (2004, s. 15). Julia Hislop understreker at en del seksuelle erfaringer, som klart ville falt inn under definisjonen overgrep dersom den utsatte hadde vært kvinne, kan være forvirrende for en mann, som møter helt andre sosiale forventninger til seksualitet. Med utgangspunkt i forventningene kan det være vanskelig for en mann å avgjøre om en seksuell erfaring med en kvinne, uansett hvor ubehagelig den var, er å regne som et tilfelle av misbruk – eller et lykketreff (2001, s. 32).

Det hender at overgrepsofsatte som bryter tausheten, først forteller om seksuelle overgrep fra menn og venter med å fortelle om overgrep fra kvinner (Denov, 2004, s. 26). Åges presentasjon av sin egen overgrepshistorikk gir et eksempel på dette. Åge er en enslig, homofil mann i 50-årene og jobber i en lederstilling. Han virket både trygg og ettertenksom, for han tok seg god tid under samtalene og var ikke redd for å ta pauser der han stirret ut i luften mens han grublet en stund, før han rolig snakket videre. Feltarbeidet var i utgangspunktet avsluttet da han tok kontakt og ba om et nytt møte. Han hadde tidligere kun fortalt om seksuelle overgrep fra menn, men etter å ha tenkt på saken ønsket han nå å dele sin versjon av noen episoder der han hadde opplevd sexpress/overgrep fra kvinner. Det er illustrerende at Åge i utgangspunktet ikke hadde tenkt til å fortelle om disse opplevelsene – fordi han ikke hadde «koblet

dem» til temaet i prosjektet – men det må samtidig med i betraktningen at Åge gjentatte ganger hadde blitt utsatt for grove seksuelle overgrep av menn. Det er følgelig mulig at kvinnenens adferd ikke fremsto som sexpress/overgrep for ham på grunn av sammenligningsgrunnlaget. I ett av tilfellene hadde en ruspåvirket kvinnelig bekjent tatt seg ubedt inn gjennom en åpen dør i huset hans. Kvinnen var slibrig i språkbruken, tok av seg klærne og «klasket» hendene til Åge på de nakne puppene sine. Hun hadde dratt ham mot sengen på soverommet. Åge hadde til slutt fått henne ut av huset.

Åge omtalte kvinnens beskrevne oppførsel som «en seksuell invitasjon» flere ganger under intervjuet. Jeg konfronterte ham med begrepsbruken, og han uttrykte selv overraskelse over at han ordla seg på denne måten, ettersom han fant kvinnens oppførsel både påtrengende og krenkende – i motsetning til inviterende. Åge var ikke alene om å fraskrive kvinner ansvar for seksuell trakassering gjennom språket. Tre av informantene – Lukas, Alexander og Eskild (som blir presentert med beretninger senere) – brukte for eksempel nærmest gjennomgående begrepet *sex* om handlinger de opplevde som overgrep fra kvinner. Det er interessant at de utsatte dermed gir seksuelle overgrep fra kvinner en språkdrakt som har nøytrale eller positive konnotasjoner, i motsetning til negativt ladete ord som *voldtekt* og *overgrep*, som ofte automatisk benyttes når menn utøver samme adferd overfor kvinner (eller andre menn). De utsattes ordvalg kan sees som en illustrasjon på kvinners immunitet på overgrepfeltet. Språkbruken viser hvordan kvinner beskyttes av føringer som gjør at de slipper unna med en type seksuell adferd som ville blitt vurdert og beskrevet annerledes dersom de samme handlingene hadde blitt utført av menn. Dette kan sees som et utslag av symbolsk vold, der de overgrepsutsatte mennene har akseptert termene for dominansen de er utsatt for – den positive forskjellsbehandlingen i kvinners favør fremstår som «naturlig» for dem. Med utgangspunkt i dette kan de overgrepsutsatte selv tolkes som medvirkende til å opprettholde og videreføre usynliggjøringen av kvinners overgrep.

ROMMET – SENTER FOR SEKSUELT MISBRUKTE MENN

(SSMM)

Matter out of place

Senter for seksuelt misbrukte menn (SSMM) er Norges eneste senter kun for menn som er utsatt for seksuelle overgrep, og feltsted i dette mastergradsprosjektet. I det videre vil jeg presentere senteret og deretter vise hvordan SSMM og brukerne bryter med kulturelle forståelser i Norge. Deretter vil jeg, med utgangspunkt i SSMM, diskutere hvordan overgrepsutsatte menn forhandler sine roller som utsatte, først og fremst seg imellom, men også i relasjon til samfunnet rundt.

Lokalene til SSMM ligger noen meter fra Karl Johans gate i Oslo sentrum. Tilbudet har eksistert siden 1998 i sin nåværende form og finansieres av Oslo kommune og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. Arbeidsstaben består i dag av sykepleierne Endre og Anders, som er ansatt i hver sin fulltidsstilling. I tillegg disponere de midler til en 50 prosents stilling, som går med til å dekke løpende utgifter, blant annet til IT-tjenester. Ifølge formålsparagrafen er senterets oppgaver å «bidra til å gi personer som har opplevd seksuelle overgrep – incest – et bedre liv, og å kjempe mot incest ved å synliggjøre forhold i samfunnet som legitimerer, underbygger og opprettholder seksuelle overgrep mot barn og unge» (SSMM, 2009). Tilbudet på SSMM består av samtaler, selvhjelpsgrupper og informasjon. Det er et lavterskeltilbud som er gratis for brukerne, og det er ikke ventetid. På SSMM jobbes det primært med menn over 18 år som ble utsatt for seksuelle overgrep (av kvinner og/eller menn) som barn eller unge, og berørte i deres omgivelser, men menn som har blitt utsatt i voksen alder, blir også tatt imot. I tillegg kan studenter, yrkesgrupper og tilsvarende ta kontakt for å få undervisning og veiledning eller for å inngå samarbeid. Overgripere som tar kontakt, blir henvist til andre hjelpeinstanser.

Både Endre og Anders legger vekt på god tid, tillit, respekt og tilstedeværelse i møte med brukerne. Begge har opplevd seksuelle overgrep og bearbeidet sin egen historikk, blant annet gjennom terapi. Overgrepserfaring forstås som en ressurs blant de ansatte på SSMM fordi historikken bidrar til at de kan møte andre overgrepsutsatte med en

felles, kroppslig erfaring, som gir dem anledning til å «dele av seg selv og sin egen historie» under samtalene. Dessuten viser Endre og Anders brukerne at det er mulig å klare seg bra selv om man bærer på erfaringer med seksuelle overgrep:

Endre: Jeg kan fortelle dem noe, og si at i dag får jeg det til! Som at jeg kan fortelle at i dag kan jeg for eksempel være på konferanse og sitte midt i salen eller foran, og så kan jeg bare reise meg å gå ut fordi jeg må på do eller skal et eller annet. Og det koster meg ingenting i dag. Før så var det et mareritt. På grunn av sosial angst.

Rannveig: Så det er viktig for deg å fortelle andre utsatte at det er håp?

Endre: Ja, å formidle det ved eksemplifisering av levende mennesker. Det er det vi gjør i [selvhjelps-]gruppene òg.

Endre og Anders er tydelige på nødvendigheten av et eget senter kun for menn som har opplevd seksuelle overgrep. Det må tilrettelegges spesielt for mannlige overgrepsutsatte dersom det skal være et reelt alternativ for ulike menn å ta kontakt, mener de. SSMMs tiltak for å nå ut spesielt til menn består i å være tilstede i mediene, der de aktivt synliggjør overgrepsutsatte menns ståsted, være med på å drifte nettsiden www.utsattmann.no, som blant annet inneholder en anonym svartjeneste, å ha kun mannlige ansatte og å ha et interiør «som menn kan trives i».

Søkelyset på mannlighet kan sees som en illustrasjon på at overgrepsutsatte menn må synliggjøres spesielt – fordi de er *matter out of place* (Douglas, 1997 [1966], s. 50). Konseptet er utviklet av Mary Douglas og innebærer to betingelser: «et sett av ordnede forhold, og et brudd på denne ordenen» (ibid., s. 50). Ifølge Douglas klassifiserer mennesker ting systematisk, og der det finnes systemer, finnes det alltid «skitt». «Skitt» er oppsamlingskategorien for det som ikke hører hjemme i systemet. Gjenstander eller ideer som kan komme til å forvirre eller bryte med klassifikasjonene, fordømmes. Hva disse gjenstandene og ideene faktisk består av, vil variere etter konteksten, for «skitt» er relativt (ibid., s. 51).

Både overgrepsutsatte menn og kvinnelige overgripere er kategorier som bryter med innforståtte ideer om kjønn og seksualitet i den norske offentligheten og kan følgelig betegnes som «skitt». I løpet av feltarbeidet har jeg gjentatte ganger blitt konfrontert med en overraskelse over at oppgaven omhandler overgrepsutsatte *menn*, skepsis mot

at *kvinner* kan være i stand til å misbruke barn, og diskusjoner om *hvorvidt* kvinners seksuelle overgrep på voksne menn kan karakteriseres som seksuelle overgrep. Dette er former for motstand, som av og til har endt i kategoriske avvisninger, og som jevnlig har minnet meg på at masteroppgavens tematikk representerer «skitt» i norsk kontekst. I et annet samfunn, med andre forståelser av kjønn og sex, kunne utsatte menn og kvinnelige overgripere virket mindre oppsiktsvekkende enn i vårt. Stanley Brandes beskriver for eksempel i teksten «Like wounded stags: Male sexual ideology in an Andalusian town» (1981) kulturelle forståelser blant San Blas-menn i Spania, som skaper mindre brudd med disse kategoriene enn forståelser i det norske samfunnet: «Especially in matters of sex, women are said to have superior strength and drive to that of men» (1981, s. 225).

Ifølge Douglas skaper mennesker stabilitet i et kaos av inntrykk – gjennom å bygge opp mønstre. De inntrykkene som lettest passer inn i et påbegynt mønster, blir også lettest akseptert – mens inntrykk som ikke passer, gjerne blir avvist. Skulle disse likevel bli akseptert, må strukturen tilpasses den nye informasjonen (1997 [1966], s. 51). Fortellingene som får utløp på SSMM, er fremdeles i høy grad skjult for samfunnet rundt, og de som har sivet ut, har foreløpig ikke klart å skape et varig, korrigerende inntrykk på den kulturelle forståelsen i det offentlige rommet i Norge. Det er likevel i ferd med å skje endringer som kan tolkes som aksept, med påfølgende tilpasning av strukturen. Krisesenterloven som trådte i kraft 1. januar 2010, er illustrerende i så måte, for den pålegger norske kommuner å sørge for krisesentertilbud til *både kvinner, menn og barn* som er utsatt for vold eller trusler om vold i nære relasjoner (krisesenterlova, 2009), og tydeliggjør en anerkjennelse av menn i roller som ofre.

Liminalitet i det lille rommet

Victor Turner viser til Arnold Van Genneps begrep *rite de passage*, som betegner overgangsfaser og representeres av de tre fasene *separasjon, margin/limen og aggregering* (1969, s. 359). Prosessen overgrepsutsatte er forventet å gå igjennom i møte med hjelpeapparatet, kan sees som en form for *rite de passage*, der de først separeres fra storsamfunnet og dets konvensjoner, går gjennom en liminalfase idet de konfronterer sin egen overgrepshistorikk gjennom behandling eller tilsvarende, og

deretter føres tilbake til storsamfunnet som «helbredet». I denne modellen kan SSMM og brukerne der sees i lys av *liminalitet* – mellomfasen.

Turners liste over egenskaper som kan knyttes opp mot liminalitet, inkluderer begreper som *anonymitet, likhet, fravær av status, rang og eiendom* og *aksept av smerte og lidelse* (1969, s. 366). På SSMM er brukerne omsluttet av anonymitet. De er like i den forstand at de alle møtes som overgrepsutsatte; det er dette som står i fokus – status, rang og eiendom er irrelevante faktorer på stedet. Brukerne er på SSMM for å konfrontere smerte og lidelse i forbindelse med de seksuelle overgrepene de har opplevd. SSMM besitter samme tvetydighet og ambivalens som den som kjennetegner liminalitet: «Liminal entities are neither here nor there; they are betwixt and between» (ibid., s. 366). SSMM representerer et lite rom som er fylt av kaos og alternative forståelser. I det lille rommet oppløses de vante mønstrene og konstitueres i nye formasjoner. Det blir med selvfølgelighet gitt plass til fortellinger, opplevelser, følelser og meningsdannelse som vanligvis havner utenfor systemet i det kulturelle begrepsapparatet, for eksempel om menn som har blitt utsatt for overfallsvoldtekter, eller om «en mor som bruker sine sønner som menn» – en formulering som ble brukt av en utsatt på SSMM for å beskrive en mors seksuelle overgrep.

Liminalfasen er farlig både for individet og for samfunnet, nettopp på grunn av potensialet for å se seg selv og samfunnet utenfra: «Samfunnet risikerer at individet retter seg mot det og tar avstand fra dets sentrale verdier, mens individet på sin side risikerer å bli hjemløst og anomisk (normløst)» (Eriksen, 2010, s. 138). På SSMM blir innsikten som utledes av utenfrablippet brukt til målrettet å synliggjøre avviket, slik at også normen – samfunnets verdier som innebærer ekskludering av overgrepsutsatte menn – blir synlig og kan endres. På individuell basis sliter mange utsatte med en personlig kamp om hvorvidt de skal tone ned eller bekrefte sin status som avvikende. Dette vil jeg nå gi et innblikk i.

Etablering av identitet og biografier

Christopher Tilley har latt seg inspirere av Maurice Merleau-Ponty i boken «A phenomenology of landscape: Places, paths and monuments» (1994) og bruker et fenomenologisk perspektiv i sin drøftelse av tid og rom. Et sted er alltid mer enn en

lokalitet, mener Tilley, fordi steder har mening og verdi for mennesker – de er knyttet til vår personlige og kulturelle identitet (1994, s. 15). Rom skapes gjennom relasjoner mellom mennesker og steder (ibid., s. 11) og er av betydning for vår forståelse av oss selv, vår identitet og historie: «[P]lace is fundamental to the establishment of personal and group identities and the formation of biographies» (ibid., s. 18). Dette er treffende sett opp mot SSMM, som er et sted der nettopp etablering av identiteter og biografier står sentralt, som jeg nå vil vise.

SSMM er et sted der overgrepsutsatte menn som gruppe stadig vekk bokstavelig talt blir til. Her samles de jevnlig til samtaler, gruppearbeid eller møtevirksomhet. Beretninger om livsløp skapes, rekonstrueres, tillegges mening, forandrer mening – forhandles kort sagt kontinuerlig i møte med stedet, tiden, minnene, kroppslige reaksjoner, andres respons og så videre. Brukerne tar stor plass i rommet gjennom et sjeldent flertall. Deres tilstedeværelse på SSMM synliggjør at de er overgrepsutsatte. Dette er ikke nødvendigvis uproblematisk, for det gir ikke hegemonisk status å være utsatt for seksuelle overgrep (T.H. Andersen, 2009, s. 70), og for mange oppleves det belastende å eksponere for samfunnet rundt at de har overgrepshistorikk. Muligheten til å ta seg inn relativt ubemerket er en viktig faktor for mange. Det er derfor en fordel at SSMM ligger diskret i et portrom, og deler bygget på tre etasjer med forskjellige «nøytrale» firmaer. En av informantene insisterte likevel på å bli intervjuet et annet sted, ellers ville han «føle seg som en overgrepsutsatt». Da jeg spurte om han ikke følte seg som en overgrepsutsatt ellers, svarte han: «Jo, men det blir på en annen måte. Jeg blir *mer* overgrepsutsatt der, på en måte.» Et lignende resonnement ble presentert da Peter, som kom til SSMM første gang i forbindelse med et intervju, fortalte om sin opplevelse av å passere noen i trappen opp til kontorlokalet. Han hadde «følt blikket på seg» og kjente seg «identifisert» av den andre, som ifølge Peter måtte ha tenkt «han er en av oss», da han passerte, og det syntes Peter var «skikkelig ubehagelig».

De to informantene illustrerer Tilleys poeng og avdekker hvordan stedet virker direkte inn på etableringen av identitet – og hvor utfordrende det kan oppleves å være en utsatt mann i Norge. For den første informanten var tanken på å befinne seg på SSMM nok til at han kunne forestille seg hvordan det ville endre hans syn på hvem han var. For den andre informanten var det å bli sett av en annen på vei til SSMM medvirkende til at han konstituerte en sterkere identitet som overgrepsutsatt og tilhørende en gruppe av

overgrepsutsatte. Peter følte seg «identifisert» i møte med den andre, og det var ingen god følelse.

Bevegelse og tilhørighet

Senterets hjerte er oppholdsrommet, et lyst og imøtekommende værelse, som er preget av sine seks årer – en inn til gangen, en til samtalerommet, en til møterommet, en til toalettet, en til kjøkkenet, og en til de to kontorene, som ligger rett etter hverandre. Til tross for alle disse åpningene har rommet en helhetlig og dempet atmosfære, som innbyr til å slå seg ned og slappe av. Lyset er mildt og gult, og det er få lyder utover en summende pc fra siderommet. Det henger malerier i blåtoner på veggene. En beige sofagruppe med dype lenestoler og et bord i midten dominerer visuelt. Skinnsetene gir etter med velvillige sukk for den som setter seg, og det ligger puter tilgjengelig til å fikle med, lene seg mot, gjemme seg bak. Det lukter traktekaffe i alle rom, for Endre har alltid en kanne klar – og en termos med vann til dem som foretrekker te. Det står klart på en tralle i møterommet, sammen med tilbehør – kraftige, hvite porselenskopper, sukker, melkepulver, teposer – selvforsyning for dem som har vært her før, oppvartning for dem som ikke har det.

Oppholdsrommet er tilstrekkelig, men sparsomt møblert. Endre beskriver det som «enkelt og stilig». Det er ikke tilfeldig hvordan omgivelsene er arrangert. Anders forteller at de har diskutert hvordan de vil ha det, «hva som er åkei», for rommet har betydning for «hva som skjer» mellom menneskene som trer inn i det; «alt påvirker et slags hendelsesforløp, en prosess», mener han – i tråd med Tilley. Det er ikke interiøret i seg selv som er viktig, men stemningen, signalene; «for eksempel at «møblene er lyse i stedet for mørke», poengterer Anders. De åpne og enkelt møblerte rommene gjør det dessuten lett å ta seg frem på SSMM. Anders ser dette som positivt for dem som oppholder seg der:

Det er dette med å kunne bevege seg, hente seg en kaffekopp, orientere seg i rommet. Det tenker jeg er viktig, i forhold til når du skal på do, eller trenger noe å tørke deg med, eller er tørst, eller ... Og det er viktig at du kan formidle behovene dine når du er et sted. At du ikke bare er en slags gjest som ikke kan spørre om ting.

Ifølge Tilley er nettopp bevegelse av betydning – det skaper narrative forståelser å flytte seg gjennom rommet, tidligere erfaringer er tilstede i konteksten her og nå. Kunnskapen om rommet og minner over tid gjør at man kan overkomme det fremmedgjørende møtet med et nytt sted. Å gå er en prosess der man tilegner seg topografien; det er begrensninger – vegger og andre hindringer, men det er også bevegelsesfrihet (1994, s. 28). På SSMM inneholder noen av hindringene muligheter; vegger har for eksempel et skjermende potensial. Bevegelsesfriheten kan sees som en stressreducerende faktor. De store, luftige rommene gjør det lett å skape avstand uten at det virker påfallende – å gjemme seg noen minutter bak en dør, å strekke på beina, å hente en kopp med kaffe. En kopp mellom hendene under utfordrende samtaler kan være av stor verdi – det gir anledning til å varme seg, ta pauser, holde fast i noe konkret, samle tankene.

Anders mener at etter hvert som brukerne har «fått lov til» å bli mer kjent ved å orientere seg i rommene, vil de føle «tilhørighet» til SSMM. Det har med andre ord oppstått en relasjon til stedet. Ifølge Tilley bruker mennesker nettopp kunnskap om steder de beveger seg i, for å gi mening til livene sine. Det skapes en følelse av «belonging and rootedness and a familiarity» (1994, s. 26), og det finner sted en makttilegnelse: «a power to act and a power to relate that is both liberating and productive» (ibid., s. 26). Mange av informantene som hadde oppholdt seg på SSMM over tid, ga inntrykk av at de trivdes og slappet av i omgivelsene, og observasjoner underbygget dette. Det hendte flere ganger at brukere hang fra seg tøyet på stumtjeneren i oppholdsrommet og deretter slengte seg ned i sofaen for å slå av en uformell prat før de skulle i samtaletime med en ansatt, eller med selvfølghet ordnet seg noe varmt å drikke uten å spørre noen. Flere fortalte under intervjuene at de startet sin prosess på SSMM med maktesløshet. I møte med stedet hadde de opparbeidet seg vilje og mulighet til å handle og påvirke gjennom sin personlige tilhørighet både til SSMM og til overgrepfeltet. Mange av brukerne på SSMM tok etter hvert utgangspunkt i sin egen historikk og bidro i prosjekter som var knyttet til å bryte tabuer og taushet rundt overgrepsutsatte menn i det offentlige rommet. Noen gjorde det for eksempel ved å dele sine beretninger i dette prosjektet.

Kapittel 4: Seksuelle overgrep

INTRODUKSJON

Holdninger

Holdninger til incest og seksuelle overgrep har variert i løpet av 1900-tallet, men tematikken har blitt møtt med fornektelse eller bagatellisering i store deler av perioden. Matthew P. Mendel (1995, s. 4) fremhever for eksempel Samuel K. Weinberg (1955) og Alfred M. Freedman, Harold I. Kaplan og Benjamin Sadock (1975), som har estimert at kun én av en million opplever incest. Denov viser til at mange forfattere har trukket frem den østerrikske psykoanalytikeren Sigmund Freud som en viktig kilde til fornektelsen av seksuelle overgrep (2004, s. 2). I sitt tidlige arbeid, på slutten av 1800-tallet, skrev Freud om kvinnelige pasienter som hadde minner om incestuøse relasjoner til sine fedre eller andre voksne menn. Han kom andre teoretikere ca. 70 år i forkjøpet da han beskrev dette som traumatiske, undertrykte minner om faktiske hendelser. Kort etter trakk han teorien tilbake og omdefinerte pasientenes minner fra seksuelle erfaringer til seksuelle fantasier (Mendel, 1995, s. 4). Freuds helomvending fra den første teorien om undertrykte minner til den andre teorien om seksuelle fantasier har hatt betydelig innflytelse på holdningene til seksuelle overgrep i mange tiår (Denov, 2004, s. 2), for sistnevnte fikk stor gjennomslagskraft (Bakketeig, 2001, s. 341).

I Norge var seksuelle overgrep stort sett taushetsbelagt inntil temaet ble tatt opp i det offentlige rommet på 1980-tallet (Aasland, 2004, s. 29), og kunnskapsutviklingen har vært stor (Bakketeig, 2001, s. 339). I dag har også de første debattinnleggene om *kvinnens* seksuelle overgrep nådd riksdekkende medier (bl.a. Svendby, 2010).

Beretninger i min studi avdekker likevel at gutter og menn som lever med overgrepserfaringer – spesielt når overgriperen er en kvinne, og i særdeleshet dersom den utsatte i tillegg er voksen – opplever usynliggjøring og stigmatisering.

Val Young skriver at det inntil sent på 1990-tallet var et innforstått faktum at alle som forgriper seg seksuelt på barn, er menn. Hun foreslår at kvinnens mange erfaringer med fenomener som voldtekt, vold og seksuell trakassering har bidratt til forståelsen av at

alle som blir utsatt, er av hunkjønn. Senere har søkelyset blitt rettet mot at også gutter blir utsatt for seksuelle overgrep, og deretter at også kvinner forgriper seg seksuelt (1993, s. 109), men denne erkjennelsen har sittet langt inne: «Female sexual abuse is the least understood and the least believed, and carries perhaps the greatest emotive shock» (ibid., s. 108). I England ble den første riksdekkende artikkelen om fenomenet trykt i 1990 (ibid., s. 109). Innen forskningsfeltet har tematikken vært preget av kontroverser, fra dem som mener kvinners overgrep representerer et ubetydelig avvik, til dem som mener det er et underrapportert fenomen med store mørketall (Denov, 2004, s. 10). Mendel minner om at studier som foreligger i dag, gir grunn til å gå ut fra at jenter blir utsatt oftere enn gutter, og at menn utøver overgrep oftere enn kvinner,⁹ men advarer samtidig sterkt mot tendensen til å behandle dette som et konsekvent mønster. Søkelyset mot overgrepsutsatte gutter har ført til at flere rapporterer om slike forhold, påpeker han, og understreker at eksperter på feltet må oppdatere sine egne holdninger hvis de skal kunne erkjenne omfanget av seksuelle overgrep mot gutter (1995, s. 15). Noen forskere mener at overgrepsfeltet på en spesiell måte er gjenstand for kryssende og motstridende oppfatninger og holdninger til definisjoner, omfang og konsekvenser – og viser til at også stemmer som advarer mot panikk rundt pedofili og overgrep, er representert i holdningsdebatten (Bakketeig, 2001, s. 344–345; T.H. Andersen, 2009, s. 11).

Tallmateriale

Forskning på seksuelle overgrep viser store variasjoner i anslaget om hvor mange gutter/menn og jenter/kvinner som blir utsatt. Forskjellene mellom studiene kan langt på vei forklares med forskjeller i metodebruk, utvalg, svarprosent, hvilken definisjon av overgrep som ligger til grunn og så videre (T.H. Andersen, 2009, s. 9). En sammenlignende studie av omfangsundersøkelser i 20 land, inkludert de nordiske, viser en variasjon på 3–29 prosent utsatte menn og 7–36 prosent utsatte kvinner (Finkelhor, 1994). I Norge ble det gjennomført en spørreundersøkelse i 1985, som viste at av totalt 1017 respondenter rapporterte 14 prosent av mennene og 19 prosent av kvinnene at de hadde vært utsatt for seksuelle overgrep før de fylte 18 år. Det ble

⁹ Eksisterende forskning viser at menn og gutter utfører 90–95 prosent og kvinner 5–10 prosent av oppdagede seksuelle overgrep mot barn av begge kjønn (Søftestad, 2008, s. 144). Det finnes svært lite kunnskap om jenter som forgriper seg på barn (ibid., 2008, s. 158).

brukt en vid overgrepdefinisjon, som spente fra forslag og krav om å utføre seksuelle handlinger til påtvunget samleie (Sætre, Holter & Jebsen, 1986, s. 26–27). Verdens helseorganisasjon (WHO) anslår at 73 millioner gutter og 150 millioner jenter under 18 år har opplevd «forced sexual intercourse or other forms of sexual violence involving physical contact» (Pinheiro, 2006, s. 12). En gjennomgang av internasjonale undersøkelser gir, med et konservativt estimat, grunnlag for å slutte at ca. 5 prosent av alle menn og ca. 12 prosent av alle kvinner har vært utsatt for seksuelle overgrep før de fylte 18 år (Sætre, 1997, i T.H. Andersen, 2009, s. 10). Både internasjonalt og innad i Norge regner man med at det er store mørketall i omfanget av seksuelle overgrep (Kvam, 2001, s. 30). Andersen har uansett et avgjørende poeng når han påpeker følgende: «Viktigere enn både omfang og hyppighet er det uomtvistelige faktum at det skjer – og det skjer med gutter og menn, og for noen får det alvorlige konsekvenser» (T.H. Andersen, 2009, s. 11).

OPPLEVELSER AV MENNS OVERGREP

Stereotypiske overgrep

Elisiv Bakketeig har skrevet artikkelen «Hvorfor er feltet seksuelle overgrep mot barn preget av stereotype oppfatninger?» (2001), der hun gjør rede for stereotypier på overgrepsfeltet og mulige grunner til at disse foreligger. Hun definerer *stereotypi* som «en inngrodd eller vanemessig oppfatning eller forestilling» (2001, s. 337) og trekker blant annet frem forestillinger om at overgrep mot barn skjer av «fremmede» og «pedofile», som eksempler. Bakketeig argumenterer for at slike forestillinger kan sees som et forsvar mot smertefull kunnskap, der vi prøver å skape et skille mellom «oss» og «dem»:

Når overgriperen er den pedofile slipper man å tenke den ubehagelige tanken at fedre, onkler, brødre eller bestefedre kan begå seksuelle overgrep mot barn (...) Vi ønsker at den som begår seksuelle overgrep mot barn skal være mannen med frakk og godterier – fjernt fra det som kjennetegner den 'normale', velfungerende familiefaren (ibid., s. 341–342).

Ettersom den ti år gamle artikkelen er en refleksjon over ensidige og stereotype oppfatninger på overgrepfeltet, er det ironisk at Bakketeig ufrivillig illustrerer at hun inngår i den samme tradisjonen som hun kritiserer. Utdraget over illustrerer hvordan hun skriver ut fra et underforstått – og stereotypisk – utgangspunkt, om at alle som begår seksuelle overgrep mot barn, nødvendigvis er menn. Hun overser systematisk muligheten for at mødre, tanter, søstre eller bestemødre kan begå seksuelle overgrep mot barn. Poenget hennes om at stereotypiske forestillinger legger føringer, og at det er et betenkelig fravær av nyanser på feltet, står dermed godt, for det bekreftes av hennes egen fremstilling.

I dag foreligger det kunnskap om at «mannen med frakk og godterier» representerer unntaket – i de fleste overgrepstilfellene kjenner barnet overgriperen fra før (Kvam, 2001, s. 40). Det har skjedd en jevn utvikling på feltet, men selv om mange i dag er på det rene med at stereotypiske forestillinger ikke samsvarer med realitetene, er det viktig å ha i bakhodet at også de stereotypiske overgrepene forekommer. Jeg vil presentere beretningen til Peter, som på sett og vis traff «mannen med frakk og godterier» to ganger, for å understreke dette poenget.

Peter er en enslig, heterofil mann i 20-årene og driver sitt eget firma med flere ansatte, men han er sykemeldt på intervju tidspunktet på grunn av depresjoner. Han ga beskjed om at han ønsket spørsmål og initiativ fra min side når vi snakket sammen, «for hvis ikke blir det stille», og kommunikasjonen mellom oss var preget av denne rammen. Peter hadde en lun humor, som stadig kom til uttrykk. Han var rolig og satt tilbake, men fingret ustanselig med telefonen sin – en rastløshet jeg tolket som nervøsitet.

Peter vokste opp alene sammen med faren, som hadde et alkoholproblem. Foreldrene skilte seg da han var liten, og moren tok med seg søsknene hans og flyttet til en annen kant av landet. Peter hadde lite kontakt med resten av familien, og selv om han aldri opplevde vold fra faren, og det alltid var mat i kjøleskapet, led han under andre typer omsorgssvikt i barndommen. Det var ikke innlagt vann i huset, og Peter klarte ikke å holde klærne sine rene. Han ble mobbet på skolen fordi han luktet vondt, og han hadde ingen venner. I tillegg hadde han «mangel på voksenkontakt» fordi faren ikke klarte å stille opp i hverdagen.

De første overgrepene skjedde da Peter ble lagt inn på sykehus med en mindre fysisk

skade i 11–12-årsalderen. Han ble lagt på rom sammen med en mann i 60-årsalderen, og i løpet av de neste dagene ble han utsatt for flere seksuelle overgrep uten at de ansatte merket noe: «Jeg tror jeg sov ... første gangen. Jeg tror det skjedde første dagen jeg var der [pause]. Oralt. Han utførte på ... på meg.» Etter to dager ble mannen skrevet ut, men han fikk komme tilbake til sykehuset og hente Peter hjem til sin bolig i nærheten to ganger mens Peter var innlagt. Peter tror de ansatte lot dette skje fordi de syntes mannen var «snill og hyggelig» siden han «tok seg litt ekstra av» Peter. Hjemme hos mannen «skjedde andre ting». Mannen gjennomførte blant annet anal penetrering på Peter. Kontakten mellom dem ble brutt da Peter ble skrevet ut fra sykehuset, for Peter fortalte aldri hvor han bodde. Peter omtalte på den ene siden de seksuelle handlingene som «et helvete», men påpekte på den andre siden at han satte pris på den positive oppmerksomheten mannen ga ham. Jeg spurte Peter om han likte mannen. Peter ble taus. Etter en lang pause møtte han blikket mitt og spurte: «Er det lov å svare ja?»

Det andre overgrepet skjedde da Peter var 14 år gammel. En mann i en svær lastebil stoppet langs veien og spurte Peter om han kunne vise ham noen badeplasser i nærheten. Peter satte seg inn i bilen på mannens oppfordring og viste veien fra forsetet. Senere ble han med mannen bak i bilen: «Jeg ble ikke bakbundet eller noe. Men det var ikke noe jeg ville, da. Jeg ble lurt.» Det var tomt og mørkt bak i bilen. Peter kan fortsatt huske hvordan det luktet der. Peter sugde mannen, og mannen både sugde Peter og utførte anal penetrering på ham. Peter husker spesielt godt at mens mannen penetrerte ham, bet han Peter på halsen. Siden den gang har ikke Peter tålt at noen rører halsen hans. Etterpå «kjørte [han] meg hjem og ga meg en hundrelapp», fortalte Peter. Stemningen i bilen var «lystig og glad» fordi mannen var så fornøyd. Selv var Peter «stille, tilbaketrukket». Han følte seg «skitten» da han fikk hundrelappen.

Peter er sikker på at voksne rundt ham fikk med seg at noe «ikke var som det skulle», i oppveksten hans. I dag stiller han seg spørrende til hvorfor det likevel aldri var noen som gjorde noe for å hjelpe ham. Peter er ikke den eneste i utvalget som tok opp at han ikke ble sett i årene da han trengte det mest – mange ble utsatt for usynliggjøring, noe jeg vil eksemplifisere med neste beretning.

«Du er helt aleine» – utsatt og usynlig

Berit Ås skrev artikkelen «De 5 herskerteknikker» (1979) som et bidrag til kvinnefrigjøringen og retter derfor søkelyset mot menns undertrykkelse av kvinner, men påpeker at «herske-strategiene» i prinsippet kan brukes overfor alle undertrykte grupper (1979, s. 56). De fem hersketeknikkene hun belyser i teksten, er usynliggjøring, latterliggjøring, tilbakeholdelse av informasjon, påføring av skyld og skam, og dobbeltstraffing¹⁰. Gjennom fortellingen til Kjetil vil jeg hovedsakelig konsentrere meg om hersketeknikken usynliggjøring.

Kjetil er en enslig, heterofil mann i 20-årene og er i dag trygdet. I starten av intervjuet satt han stivt rett opp og ned i stolen, holdt armene rundt magen sin og virket derfor nervøs og ubekvem. Underveis i intervjuet sa han at det var vanskeligere å snakke om historikken enn han hadde regnet med, men at han ønsket å fullføre.

Kjetil hadde en ressurssvak mor og var rundt åtte år gammel da barnevernet overførte omsorgsretten til faren hans. Ingen spurte Kjetil hva han ønsket selv. Senere fant Kjetil ut at faren var anmeldt for misbruk av flere mindreårige allerede den gangen, og at han hadde vært involvert i en gruppevoldtekt av to barn. Kjetil skjønner ikke hvordan han likevel kunne bli overlatt i farens varetekt.

De seksuelle overgrepene startet umiddelbart etter ankomsten til farens hjem. Kjetil kan huske den første dagen «som om det var i går». Faren kastet ham på rommet og satte på en pornofilm. Dette er ikke en uvanlig fremgangsmåte fra overgripere – mange barn forteller at de må se porno først og deretter gjøre det samme som på filmene (Aasland, 2004, s. 49). Kjetil skjønnte ikke hva som skjedde på filmen, for han hadde aldri sett noe lignende før. Faren forklarte at Kjetil måtte «runke» ham mens de så på filmen, og faren måtte «runke» Kjetil fordi «det er sånn mannfolk gjør». De to neste årene gjentok dette scenarioet seg med varierende hyppighet, ofte flere ganger i uken, og noen ganger hver dag. Det var alltid faren som tok initiativ til seksuelle aktiviteter, og det var ingen vei utenom når faren hadde lyst.

I starten syntes Kjetil at det de gjorde var «greit», men etter hvert som faren «viste mer

¹⁰ Hersketeknikken dobbeltstraffing fikk navnet «damn if you do and damn if you don't» av den amerikanske sosiologen Robert K. Merton. Teknikken går ut på at man bli utsatt for fordømmelse både på grunn av et karaktertrekk og på grunn av det motsatte. Det er med andre ord det samme hva du gjør – det blir galt uansett (Ås, 1979, s. 73).

hvem han var», i form av voldelig adferd, fikk Kjetil et dårligere og dårligere forhold til ham: «Til slutt så likte jeg han ikke.» Kjetil beskrev faren som «grei og blid» ved første øyekast: «Men hvis du får ham sint, så er det sann at han nesten har lyst til å drepe deg.» Kjetil oppfatter i dag faren som «klin gæærn». Faren kjeftet, «klappet til» og straffet Kjetil hardt for bagateller i hverdagen, men var ikke fysisk voldelig under de seksuelle overgrepene, som fra ti års alder også inkluderte noen tilfeller av anal penetrering:

Men i starten så fikk han [faren] ikke helt det [å penetrere Kjetil] til, da. Så ble han irritert, da. Og ville at *jeg* skulle ta *han*. Og det gjorde jeg. Derfor at jeg trodde at det var riktig, det vi gjorde. På den tiden. For da skjønnte jeg ikke at det var feil [pause].

Det kan sees som et utslag av symbolsk vold at Kjetil ikke «skjønnte» at det de gjorde, «var feil». Kjetil tolket verden ut fra den forståelsesrammen som faren, hans nærmeste tillitsperson, presenterte som normen, og det inkluderte «runking» og anal penetrering i relasjonen mellom dem. I likhet med Kjetil er en del overgrepsutsatte barn rett og slett ikke klar over at incest er en atypisk erfaring (Hislop, 2001, s. 31). I tillegg til symbolsk vold ble Kjetil utsatt for hersketeknikken tilbakeholdelse av informasjon (Ås, 1979, s. 68–73) – faren fortalte aldri Kjetil at et seksuelt forhold mellom en far og hans mindreårige sønn er ulovlig i Norge, og grunnen til at det er det.

Kjetils kroppsholdning virket mindre og mindre anspent etter hvert som intervjuet skred fremover, men noen ganger kunne han stivne og se rasende ut i flere sekunder. En muskel i kjeven dirret da han fortalte at han kunne «våkne om morgenen og ikke ønske å leve lenger» mens han bodde hos faren. Han var sengevæter til han var 14 år på grunn av stress og traumer. I begynnelsen fortalte han ikke hvordan han hadde det, til noen: «For jeg hadde ikke noen jeg kunne snakke med. Ingen jeg torde å snakke med.» Faren bodde sammen med stemoren til Kjetil og hadde barn med henne: «Men hun sa aldri noe, gjorde aldri noe. Hun var liksom aldri til stede. Hun var enten borte eller satt for seg selv.» Kjetil snakket egentlig aldri med henne, men han tror hun visste hva faren «drev på med». Senere prøvde Kjetil å komme unna ved å rømme hjemmefra. Hver gang ble han kjørt tilbake av farens barndomskamerat som var

politisjef på stedet.

Etter hvert begynte Kjetil å fortelle om overgrepene når barnevernet kom på pliktbesøk, men han ble ikke hørt: «Det var ingen som gjorde noe. Det var ingen som brydde seg, i det hele tatt.» Kjetil følte seg «ødelagt» fordi ingen så ut til å bry seg. Hver kveld lå han og ba om at han måtte få slippe, at han måtte få komme bort derfra. Det gikk fire år med regelmessig mishandling før han fikk dette ønsket oppfylt. Den utløsende faktoren var ikke de utallige gangene han hadde henvendt seg til politiet eller barnevernet for å få hjelp, men at et av de seksuelle overgrepene ble fanget opp av et overvåkningskamera på et offentlig sted. Faren ble dømt for forholdet. Kjetil ble tilkjent en mindre erstatningssum og flyttet til slektninger. Siden den gang har Kjetil kjempet for å få småsøsknene sine vekk fra faren, som fortsatt har omsorgsretten over dem, uten hell. Han har møtt sterk motstand fra barnevernet: «Barnevernet er på hans side og har vært det hele tiden».

Det kan sees som usynliggjøring at ingen av enkeltpersonene rundt Kjetil grep inn når han fortalte om forholdene han levde under. De utsendte fra barnevernet valgte å overhøre Kjetil gang på gang – både personlig, når han ansikt til ansikt sa at han ble utsatt for overgrep, og faglig, når de som representanter for en statlig institusjon forsømte sin plikt til å gripe inn – ved å ignorere Kjetils beretninger. Det var først gjennom materialiseringen av overgrepet på overvåkningsvideoen at Kjetil *ble synlig* på en måte som det var umulig å ignorere. Først gjennom videoen ble Kjetil anerkjent som overgrepsutsatt, med påfølgende reaksjoner gjennom lovverket.

Margrete W. Aasland kritiserer rettsapparatet for naivitet i møte med seksuelle overgrep: «De gir til og med daglig omsorg tilbake til den som barnet og de rundt barnet mener begikk seksuelle overgrep» (2004, s. 79). I dette tilfellet ble Kjetil plassert hos slektninger, men Aaslands poeng om naivitet illustreres av at faren aldri mistet omsorgsretten til Kjetils søsken – til tross for videoen, dommen og Kjetils pågående kamp for å flytte søsknene. Retts- og hjelpeapparatets håndtering av saken kan sees som en fortsettelse av usynliggjøringen, som på generell basis kan sies å forfølge overgrepsutsatte gutter simpelthen ved at de blir eldre: «De opphører å eksistere som offer når de blir voksne. De er fraværende i offentlig ordskifte» (T.H. Andersen, 2009, s. 71). Et av denne studiens mål er nettopp synliggjøring, og jeg

spurte Kjetil avslutningsvis om han ville benytte anledningen til å uttrykke noe bestemt i forbindelse med sin egen historikk. Han tenkte seg om en stund, og så fremsa han disse ordene, med dempet stemme, rytmisk og intenst:

Det jeg forteller nå, vil jeg skrike ut for hele Norge.

Det jeg forteller nå, vil jeg vise fram for hele Norge.

Det jeg forteller nå, vil jeg dokumentere for hele Norge.

Og det jeg dokumenterer, er hundrevis av brev fra barnevernet.

Og det jeg dokumenterer, er hva jeg mener med korrump.

Jeg vil at de skal føle samme helvete som jeg gikk gjennom.

Jeg vil de skal føle samme smerten som jeg har hatt.

Jeg vil at de skal kjenne hvordan det var å ikke få hjelp i det hele tatt.

Du er helt aleine.

Gaver og (seksuelle) forpliktelser

Gaver er et gjennomgangstema i mange av informantenes beretninger. Jeg vil presentere to fortellinger der gaver har en sentral plass i relasjonen mellom den utsatte og overgriperen(e). Deretter vil jeg, i lys av Marcel Mauss' teori om gavebytte, drøfte gaver som aspekt ved *grooming* (Søftestad, 2008, s. 147). Dette begrepet brukes om strategier overgripere velger for å oppnå eller vedlikeholde kontakt med barn, som gradvis manipuleres inn i en seksuell relasjon. Prosessen kan strekke seg over lang tid og innebærer blant annet tillitsbygging, tiltagende seksualisering av relasjonen, normalisering av seksuell kontakt og vedlikehold av barnets samarbeidsvilje (ibid., s. 147). Kunnskap innhentet fra samtaler med overgripere styrker forståelsen av overgrep som viljestyrt og planlagt, i motsetning til impulsivt og uoverveid, selv om det kan fremstå slik for utenforstående (ibid., s. 146–147).

Julian er en enslig, homofil mann i 50-årene og er i dag uføretrygdet. Under intervjuet uttrykte han bekymring over sin vanskelige livssituasjon og befant seg i en tilstand av sterke, kroniske smerter som følge av uhelbredelig sykdom. Stemmen hans var dempet

og alvorlig. En gang la han hånden over øynene og snudde ansiktet vekk for å skjule at han gråt.

Julian vokste opp som yngstemann i en storfamilie med mange søsken. Det var trangt om plassen, mye å gjøre – og lite å rutte med. Derfor ble det satt stor pris på når snille-onkel Tore var på besøk, for han avlastet foreldrene til Julian ved å passe på barna, og det var han flink til. Snille-onkel Tore var en godt likt, morsom, velstelt og rik avholdsman, som levde alene. Etter hvert begynte han å ta med Julian på noen av sine mange hotellferier rundt omkring i Norge. Moren til Julian hadde nok å styre med, og i likhet med Julian syntes hun det var en fin ordning: «Det var stort for en gutt, det. På 50-tallet. Å få bo på hotell», understreket Julian. Det var ingen som visste at han ble utsatt for seksuelle overgrep av snille-onkel Tore på det ene hotellet etter det andre, fra fem års alder – og til langt ute i puberteten. Overgrepene skjedde også hjemme i huset til Julian og på de jevnlige besøkene til et gårdsbruk i slekten: «Når jeg var på besøk på den gården, så ble jeg lagt i stua sammen me'n. Da ropte'n på meg og ba meg komme over og hjelpe'n ... mens de andre sov.»

Det var stor aldersspredning i søskenflokk, og Julian var fortsatt i barndommen da en av brødrene hans giftet seg og fikk egne barn. Broren bodde i generasjonsbolig, der han, kona og ungene hadde størstedelen av huset, mens Arne – faren til kona, som var enkemann – var installert i en liten leilighet i den andre enden. Julian beskrev Arne som en «ustelt» og «uhygienisk» type som han syntes var «ekkel». Julian bodde hos broren sin i perioder ettersom begge foreldrene deres var oppe i årene og slet med dårlig helse. Da Julian var i 8–9-årsalderen, startet overgrepene fra Arne, som fant sted når de to var alene i huset. Både snille-onkel Tore og Arne begynte å gi Julian penger etter hvert som han ble eldre:

Det varierte fra en femtilapp til noen hundre kroner. Jeg syntes det var veldig greit i den perioden. For da hadde jeg lomme penger ... og vi var jo en veldig stor familie med ikke så veldig god økonomi, ikke sant (...) Det var kjekt å kunne reise til byen og ha penger i lommen (...) Og så fikk jeg jo reiser av onkelen min, da. Han betalte hoteller og alle middager når vi var rundt omkring.

I likhet med Julian var Are knyttet til sin overgriper gjennom gaver. Are er en heterofil mann i 30-årene som bor sammen med kjæresten sin og jobber som daglig leder i en liten bedrift. Under intervjuet satt han godt tilbakelent i stolen, med den høyre foten nonchalant hvilende på det venstre kneet. Han var stødig og velartikulert og holdt blikkontakt gjennom hele samtalen. Are ga inntrykk av å være trygg på seg selv, men understreket at dette ikke var tilfellet:

Jeg har en ikke-fungerende libido. Jeg har hatt usikkerhet rundt min egen legning. Jeg er livredd for jenter. Selvsikkerheten er nær 0-punktet når det gjelder det annet kjønn (...) Jeg har en redsel for jenter. Ja ... den redselen begynner å utvikle seg overfor mennesker generelt.

Are vokste opp under «relativt beskyttede kår», men flyttet ofte i barndommen og slet med å få kontakt med jevnaldrende. Han var «stresset» og «usikker» og «jobbet mye med å bli sett og hørt». Are vokste opp med moren fordi foreldrene var skilt, og påpekte at han ikke hadde noen farsfigur i hverdagen, og savnet dette. Den første potensielt seksuelle relasjonen med en voksen skjedde da han var rundt ti år gammel. En ukjent mann tok kontakt mens Are dusjet i et offentlig bad. Are kan ikke huske at det skjedde noe seksuelt i dusjen, men det endte med at han ble med mannen. Da de kom utenfor badet, sto politiet og ventet. De pågrep mannen og kjørte Are hjem.

Den neste situasjonen oppsto kort tid etter, på en bule i sentrum, der Are av og til spilte etter å ha stjålet penger hjemme. På bula hang Stian, «en hyggelig mann», som av og til betalte for spillingen til Are. Are fikk full tillit til ham og ble med da Stian en dag inviterte ham hjem til seg. Stian hadde en liten leilighet med fjernsyn og Nintendo, som Are fikk spille på. De «ble venner», og det hendte ofte at Are besøkte Stian:

Vi spilte spill (...) så havnet vi i sengen, og der var det masse pornoblader, og det gikk litt sånn ... han spurte: 'Kan jeg få se på tissen din ...' Alt skjedde på mine premisser. Jeg syntes aldri han var slem, ekkel eller teit. Og hvis det var noe jeg syntes var ukomfortabelt, så lokket han med en hundrings, og da var det greit. Jeg følte ikke noe ubehag i situasjonene. Oralt var helt greit. Men vi gjorde det analt en gang, og det var vondt, så det gjorde vi ikke flere ganger.

Antropologiske perspektiver rundt gavebytte er et fruktbart utgangspunkt for å analysere relasjonen som oppsto mellom barna og deres overgripere. Mauss utviklet sin anerkjente teori om utveksling med utgangspunkt i hvordan transaksjoner foregikk i arkaiske samfunn uten pengeøkonomi. I sin analyse legger han vekt på den tilsynelatende frivillige gaven, «som generøst bys fram selv når gesten som ledsager transaksjonen, ikke er annet enn fiksjon, formalisme og sosial løgn, og selv når det i bunn og grunn dreier seg om plikt og økonomisk interesse» (2010 [1923–1924], s. 12). Mauss mener at lignende moral og tankegang er underliggende faktorer i vårt eget samfunn (ibid., s. 13). Denne påstanden må sees i lys av tidsperioden da Mauss offentliggjorde teorien. Samtidig understreker Mauss selv det tidløse og grunnleggende ved sine egne betraktninger (ibid., s. 198) og påpeker at de kan utvides til å gjelde våre egne samfunn (ibid., s. 191 & 200). Jeg har derfor ingen betenkeligheter med å knytte dette til dagsaktuelt materiale.

I det teoretiske rammeverket Mauss utleder, trekker han frem tre sentrale forpliktelser som omgir gaven: plikten til å gi, plikten til å motta og plikten til å gi tilbake når man har fått noe (2010 [1923–1924], s. 29). Ut fra teoriens premisser finnes det ingen gratis eller interessefrie gaver. Mottageren av en gave vil havne i en diffus gjeldssituasjon – og gjelden må med tiden innfris, for plikten til å gi tilbake er i realiteten obligatorisk: «Utveksling av gaver skaper på denne og andre måter sosiale forpliktelser og varige bånd mellom partene» (Eriksen, 2010, s. 227).

Arne og snille-onkel Tore ga Julian mange gaver:¹¹ oppmerksomhet, reiser, hotellopphold, middager og penger. Stian ga Are gaver i form av spill på bula og positiv oppmerksomhet, og senere tilgang på fjernsyn, Nintendo og penger. Relasjonene mellom barna og deres overgripere ble *vedlikeholdt* gjennom gavene, som barna både tok imot og satte pris på: Det var for eksempel «stort» for Julian å reise sammen med snille-onkel Tore, og «veldig greit» med lommepenger. Are trakk under intervjuet frem gavene som en av hovedgrunnene til at han opprettholdt relasjonen med Stian.

¹¹ Jeg lager ingen distinksjon mellom pengegaver og andre gaver (oppmerksomhet, ting, mat etc.), da kategoriene ikke involverer noen substansiell forskjell som har betydning i denne sammenhengen.

Implikasjonene av å motta pengegaver og andre gaver er de samme – det oppstår et gjeldsforhold, som virker inn på relasjonen.

I lys av Mauss' teori kan vi si at Julian og Are havnet i en diffus gjeldssituasjon, der plikten til å gi tilbake oppsto idet de mottok gavene. Det fremkom gjennom beretningene at overgriperne la føring for hvordan gjengjeldelsen skulle foregå, for eksempel da snille-onkel Tore ba Julian «komme over og hjelpe'n», og da Stian og Are «havnet» i sengen og Stian spurte om å «få se på tissen» til Are. Det skjedde med andre ord en tiltagende seksualisering – i tråd med trekk ved *grooming*. Gavene, og de sosiale forpliktelsene og varige båndene som oppsto mellom barna og deres overgripere som en følge av disse, var trolig medvirkende til at barna aksepterte den seksuelle rammen.

Gavene fra Julians overgripere økte i verdi etter hvert som han vokste til. Under intervjuet uttrykte han at «transaksjonene minnet mer og mer om gutteprostituasjon med årene», men han hadde ikke ord for å beskrive når endringen fra overgrep til prostituasjon eventuelt fant sted, eller hvordan han gikk fra å være en ubevisst til å bli en bevisst aktør. Det er plausibelt å gå ut fra at sannsynligheten for at Julian ville oppleve eller definere relasjonene til sine overgripere som misbruk og anklage dem for overgrep, avtok etter hvert som han i økende grad ble involvert i et bevisst, gjensidig bytteforhold – penger mot sex. Julians forståelse underbygger dette. Han gjenkjente ikke relasjonene til snille-onkel Tore og Arne som misbruksforhold før han mange år senere så tilbake på historikken sin med et voksent blikk. Både Julian og Are kan sees som utsatt for symbolsk vold, for de inngikk i et dominansforhold, der de aksepterte de dominerendes spilleregler, og der deres egen rolle som dominerte var skjult for dem.

Brudd med den symbolske volden

Det er verdt å notere seg at fysisk vold og fysisk tvang er fraværende elementer i de aller fleste beretningene. Stian var for eksempel ivaretagende overfor grensene Are hadde som barn; analt «var vondt» for Are, så det gjorde de ikke flere ganger. Det skjedde ikke noe som Are opplevde som overtramp i øyeblikket – han følte ikke noe ubehag, satte premissene selv og fikk kompensasjon i form av «en hundrings» dersom han måtte gjøre noe han syntes var ukomfortabelt, og «da var det greit». Overgrepene består dermed ikke av de seksuelle *handlingene*, men av den symbolske volden informantene blir utsatt for. Gjennom dominansforholdet de ubevisst inngår i, kan de, i

motsetning til sine overgripere, betegnes som forhindret fra å oppfatte omfanget av det som foregår, og dermed fratatt muligheten til å gjøre et informert valg. I informantenes beretninger fremkommer det gjentatte ganger at den seksuelle relasjonen fremsto som «naturlig» for dem da de var barn, fordi de tolket virkeligheten innenfor rammen som ble presentert av dem som dominerte dem. Kjetil «trodde at det var riktig» å ha et seksuelt forhold til faren sin, og Julian «visste ikke om noe annet» enn at barn hadde seksuelle relasjoner til voksne. Are uttrykte følgende:

På den tiden så jeg ikke noe galt i det. Jeg så det som utforsking. Jeg hadde ikke noe bevisst forhold til det som skjedde, hadde ikke noe bevisst forhold til rett og galt. Det er i ettertid jeg har fått forståelsen av hva som var galt.

Are kan huske den konkrete situasjonen da han begynte å føle at det som skjedde, var «galt». Are hadde introdusert Stian for en av kameratene sine, som ble med denne siste gangen. Stian hadde en stor van, og de seksuelle hendelsene fant sted bak i denne bilen. Are følte for første gang en ubehagsfølelse mens det sto på. Han og kameraten snakket sammen om det som hadde skjedd, etterpå. Kameraten var «skeptisk til hele opplegget». I møte med kameratens reaksjoner gikk det opp for Are at «noe var galt». (Rett etter flyttet Are, og kontakten mellom ham og Stian ble brutt.)

Det er et interessant funn at Ares opplevelse av de seksuelle handlingene med Stian endret seg i møte med kameratens skeptiske respons. Kameratens reaksjon kan tolkes som *et brudd med den symbolske volden* Are hadde blitt utsatt for av Stian. I Ares tilfelle var det den seksuelle relasjonen til en voksen som var innforstått og vanlig. Han opplevde bruddet med denne forståelsen så sterkt at det bidro til å endre meningsinnholdet i hans relasjon til og opplevelser med Stian. Før bruddet oppfattet han Stian som «en hyggelig mann», som han drev «utforsking» med fordi Stian var «kul», og fordi han fikk gaver. Senere oppfattet han Stian som «en sliten taxisjåfør på 45» og var «sint» på grunn av alle problemene som oppsto i etterkant, det vil si angst, impotens, lav selvtillit og vanskeligheter med nærhet til andre mennesker:

Are: Sinnet kommer av ... hvor forvridd jeg føler at dette har gjort meg.

Rannveig: Så du er ikke sint på *ham* [Stian] for det som skjedde?

Are: *Jeg er sint på ham på grunn av det som skjedde* [langsomt, med trykk på setningen]. Men 12-åringen var aldri sint på ham. Jeg har i ettertid blitt sint på ham. Som voksen. Jeg blir sintere og sintere og sintere fordi jeg ikke får bukt med problemene. Jeg knytter opplevelsene [med Stian] direkte opp mot hvordan jeg har det i dag. Samfunnsmessig har jo alt gått bra. Jeg har hatt en god karriere. Gjør det bra. Alt folk ser utenfra, er tilsynelatende bra. Etter hvert som jeg ble eldre kom dette kryptende. Det er sånn jeg skylder på det i dag.

I motsetning til Are må det kunne forventes at Stian visste at et seksuelt forhold mellom voksne og mindreårige er ulovlig i Norge, og at slike erfaringer kan få store konsekvenser for de utsatte. Det kan sees som en hersketeknikk at Stian holdt tilbake denne informasjonen. Stians oppførsel kan betegnes som hensynsløs overfor Are som kommende tenåring og voksen mann (selv om Stian tok hensyn til Ares grenser som barn) ettersom han valgte å ignorere denne kunnskapen. Flere av informantene beskrev det som «et svik» da det gikk opp for dem at de hadde «blitt utnyttet» av den voksne på denne måten, men bruddet – og erkjennelsen av et misbruk – kom gjerne på et senere tidspunkt, som Julians beretning gir et eksempel på:

Overgrepene opphørte ved snille-onkel Tores og Arnes død; den siste falt fra da Julian var 16 år gammel. Julian levde et rikt liv i flere tiår, med utstrakt sosial omgang, parforhold med velfungerende sex, hardt arbeid og medfølgende god økonomi – uten å ofre overgrepene en tanke. I midten av livet fikk han en fysisk skade som gjorde ham permanent impotent. Da han i denne situasjonen hadde sex med kjæresten, «velta det innover» Julian at han hadde blitt misbrukt som liten, for den seksuelle akten lignet – han måtte «hjelp» en mann med å få utløsning – «uten å få noe [nytelse] igjen for det selv». Dette var en rystende opplevelse for Julian, og den kan sees som et brudd med den symbolske volden han hadde blitt utsatt for av sine overgripere. Han rekapitulerte sin barndom og ungdom i voksen alder. Påvirket av den kulturelle forståelsen av seksuelle relasjoner mellom barn og voksne fant han trolig at hans erfaringer havnet innenfor samfunnets definisjon av seksuelt misbruk og responderte på denne kunnskapen.

Utsatt av flere – kroppsteknikker og seksuell kapital

Det er et oppsiktsvekkende funn at over halvparten av informantene i prosjektet har to eller flere overgripere. Både Peter og Are fikk for eksempel seksuelle tilnærmelser fra to menn som i utgangspunktet var fremmede for dem. Snille-onkel Tore og Arne forgrep seg på Julian overlappende og uavhengig av hverandre. De fleste barn blir ikke utsatt for seksuelle overgrep (Kvam, 2001, s. 39). Hva er da grunnen til at noen opplever det gjentatte ganger? Å bli mobbet, ha få venner, utvise usikkerhet, vandre mye alene, vokse opp i voldelige hjem og omgås mange forskjellige voksne er nevnt som faktorer som øker risikoen for å bli utsatt (ibid., s. 40–41). Overgripere kan bevisst velge ut barn som det av ulike grunner er lett å komme i kontakt med, og bruke lang tid på å bli kjent med barnet, teste ut grenser og forberede barnet på å delta i seksuelle aktiviteter (Aasland, 2004, s. 43). Her vil jeg rette søkelyset mot på barnas egen adferd for å teoretisere rundt tendensen til gjentatt utsatthet i fortellingene.

Mauss forklarer begrepet *kroppsteknikker* som «måtene menneskene, samfunn for samfunn, lærer å bruke sine kropper på» (2004 [1934], s. 65). Han gir mange eksempler på hvordan konkrete teknikker, som å gå, hvile, løpe, sitte, spise med mer, uttrykkes ulikt av forskjellige mennesker og grupper. Da han var ved fronten, led han for eksempel av at han ikke var i stand til å sitte på huk i hvileposisjon – i motsetning til australierne hadde han aldri lært det (ibid., s. 78). Teknikker overføres gjennom etterligning: «Barn og voksne efterligner handlinger som har lyktes, og som de har sett lyktes for de personene de stoler på og som har autoritet over dem» (ibid., s. 72). Mauss kaller kroppsteknikker «menneskelige normer for dressur av mennesker» (ibid., s. 79), og peker på at handlingene er vanemessige – innarbeidet i et individs liv eller historien til et samfunn (ibid., s. 94). Han refererer til seg selv og sin tillærte svømmestil for å poengterer at det er vanskelig å bli kvitt en allerede innøvd teknikk (ibid., s. 68).

Flere av informantene fikk seksuell opplæring av sine overgripere fra tidlig alder. Julian måtte for eksempel «hjelp Arne med å få utløsning». Arne lærte Julian hva han skulle gjøre, «gjennom å demonstrere det». Seansene foregikk ofte ved at Julian måtte onanere Arne og se på mens Arne hadde analsex med seg selv ved hjelp av forskjellige objekter. Julians kropp måtte også stå til disposisjon for berøring og onani fra Arne.

Det skjedde med andre ord en overføring av kroppsteknikker fra overgriperen og over til den utsatte gutten. Dette kan sees som en form for «dressur», og eksemplet setter fraværet av fysisk vold og fysisk makt i informantenes beretninger i perspektiv, da det illustrerer at fysisk voldelige komponenter kan være helt unødvendige for å få seksuell tilgang til et barn. I mange av informantenes beretninger skjer overføringen av (seksuelle) kroppsteknikker i en setting de opplever som trygg, og fra én eller flere personer som de føler sympati for og har tillit til og som har autoritet over dem. Dette kan gjenkjennes som symbolsk vold, der overgripernes føringer gjør at barna tolker virkeligheten på de dominerendes premisser, og der dominansen de blir utsatt for, (foreløpig) er skjult for dem.

Kroppsteknikkene Julian fikk innarbeidet, utvidet hans kroppslige erfaring og hadde trolig utslag for hans holdning til seksuell kontakt med voksne menn. Historikken hans underbygger dette, for han hadde omfattende seksuelle relasjoner til voksne i barndommen og ungdommen. I tillegg til snille-onkel Tore og Arne, som han ble utsatt for faste overgrep av, fantes det flere menn i lokalmiljøet til Julian «som det var noe tukling med». Julian ga et innblikk i hvordan kontakten mellom ham og disse kom i stand:

Det var forskjellige folk som jobba på forskjellige verksteder der hvor jeg vokste opp, da. Og jeg stakk innom der. På en måte var det spennende og liksom ... Ja. Og jeg var en litt nysgjerrig guttunge på en ti–tolv år, ikke sant, litt nysgjerrig på ... Ja, på en måte så følte jeg at jeg var ganske tidlig ... på grunn av de tidlige overgrepene, mener jeg, at jeg var tidlig ute på det seksuelle planet, så jeg ville utforske det mere. Å se hva andre hadde å tilby, kan du si, eller ... jeg følte en nysgjerrighetstrang, kan du si.

Det er et interessant funn at Julian oppsøkte nye seksuelle situasjoner med voksne for å «se hva andre hadde å tilby». En av mennene Julian oppsøkte, var en baker «med rykte» i lokalmiljøet. Julian visste at han var kjent for å «tukle med smågutter». Det hendte at Julian hentet bakervarer hos mannen etter skolen: «og da ble det til at det ble litt ... ja, mer enn henting av bakervarer, da, kan man si.» Julian mente at både han og bakeren var «like gode» med hensyn til hvem som initierte den seksuelle kontakten.

Jeg spurte Julian på ulike måter hvorfor han oppsøkte seksuelle situasjoner med voksne, og han gjentok at det var noe «spennende» over det, han var «nysgjerrig», og han ville sammenligne hva overgriperne «hadde å tilby». Det var ingen penger i bildet under denne kontakten. Flere av informantene fortalte om et lignende seksuelt initiativ. Are vektla under intervjuet at han frivillig dro hjem til sin overgriper Stian «og ringte på døren hans» gang på gang. Åge, som i likhet med Julian hadde opplevd gjentatte overgrep fra voksne menn fra tidlig alder, fortalte: «Når det overnattet gjester i huset, så kunne jeg ligge og ønske overgrep. Jeg ville at de skulle ta på kroppen min. Ble kjempeskuffa når det ikke skjedde noe.»

Det seksuelle fokuset i tidlig alder kan forstås som at (seksuelle) kroppsteknikker er overført og innarbeidet i deres liv. I løpet av «dressuren» vil barn tilegne seg *seksuell kapital* (Pedersen, 2005, s. 296), det vil si en seksuell kompetanse som går ut på å spille på klær, kropp, blick og seksualitet i samhandling med andre. Dette vil trolig øke risikoen for utsatthet ettersom kompetansen på den ene siden kan gjøre en «dressert» gutt mer gjenkjennelig for potensielle overgripere og på den andre siden kan medføre at utsatte gutter selv oppsøker overgrepssituasjoner, noe empirien illustrerer.

Strategier for å «være mann nok»

Flere av informantene ga uttrykk for at de *som menn* opplevde det utfordrende å leve med overgrepshistorikk. I det videre vil jeg diskutere hvilke utslag det kan gi for menn at overgrep forstås som en kvinnelig erfaring i vårt samfunn, og hvilke strategier informantene brukte for å håndtere dette.

Geir er en homofil mann i 30-årene, som har kjæreste og jobber i en lederstilling. Han snakket lett og uanstrengt om historikken sin under intervjuet og virket åpen og avslappet. Geir har i årevis slitt med følelsen av ikke å være «mann nok» på grunn av legningen sin: «I mange menneskers oppfatninger er man ikke mann fordi man er homse. En homse er nesten en kvinne», sa han under intervjuet. Hans kompleks på dette området eskalerte etter at han ble utsatt for et seksuelt overgrep da han var rundt 13 år gammel. På den tiden fikk han kontakt med en ung gutt på nettet. De snakket samme flere ganger, og Geir opplevde at han ble mottatt på en god måte. Etter hvert

avtalte de et møte, men på treffstedet dukket det opp en mann som avvek grunnleggende fra beskrivelsen Geir hadde fått:

Han var tjukk. Gammel (...) Og når jeg kom der, altså ... han var jo verken kjekk eller ung. Han var mindre all right. Og så husker jeg bare at jeg liksom ... da torde jeg ikke noe annet enn å sette meg inn i bilen (...) Så jeg satte meg inn i den bilen sammen med ham. Og så kjørte vi ut til [stedsnavn]. Og så kjørte vi inn bak et sånt skur. Og så var det bak i bilen, og så ... Og så husker jeg at jeg tenkte: 'Ja, det går vel fort over, det håper jeg ...' Etterpå så prata han veldig pent med meg. Og det var ikke det at det var så mye vold eller noe, jeg rett og slett bare ... jeg bare koblet helt ut. Altså sånn ... jeg husker nesten ingenting av det som skjedde, jeg bare husker at jeg liksom ... 'her vil jeg ikke være'. Og så bare meldte jeg meg ut.

Etter denne episoden kjente Geir seg «bedriten, vemmelig og ekkel». Han syntes ikke at han var bra eller trygg nok i forhold til «de tøffe gutta», som han sammenlignet seg med, og slet mer og mer med sin identitet som mann fordi «det med overgrep er en sånn dameting (...) Det passer overhodet ikke inn i kjønnsrollebildet».

Geir gikk systematisk til verks for å «bli mann nok». Det var et mål at han ikke skulle bli tatt for å være homofil. Det var viktig å ha den «riktige» kroppen, så han begynte å pumpe jern for å bli «macho», og han ble «grov i kjeften» og «sexfiksert». Geir rotet med jenter for å vise at han kunne få hvem han ville, og «lå rundt» med folk han ikke hadde lyst på. Selv om han utsatte seg for dette frivillig, var det «destruktiv sex». Han koblet ut mentalt under de seksuelle handlingene og hadde ingen glede av dem.

Mange år senere opplevde Geir i voksen alder et nytt overgrep under lignende omstendigheter som det første. Han var ensom og lei seg og chattet på nettet. Der kom han i kontakt med en sympatisk fyr, som inviterte ham hjem til seg. Geir hadde ingen intensjoner om å ha sex med mannen, men besøkte ham fordi han trengte noen å snakke med. Utover kvelden begynte mannen å gjøre tilnærmelser. Geir bestemte seg for å dra og sa at han ville bestille en taxi, men mannen ignorerte dette og forgrep seg på ham:

Han var mye høyere og sterkere enn meg. Så han holdt meg nede. (...) Men jeg sa nei. Det som skjedde da ... det var akkurat som å være tilbake igjen i den

bilen. Det var helt likt. Og så tenkte jeg: 'Nei! Denne gangen her ... Nå er det nok!' Og så ... hjalp det ikke ... [pause]. Etter det, da ble jeg helt ... Da var det kaos i hodet ...

Etter det andre overgrepet ble Geir «helt umulig å ha med å gjøre», ifølge ham selv. Alle følelsene han hadde hatt etter det første overgrepet, kom opp igjen, men «ti ganger sterkere». Han skammet seg over å ha blitt utsatt enda en gang og fryktet å bli møtt med en holdning om at han hadde lagt opp til det selv. Geir følte at det nye overgrepet rammet mannligheten han hadde bygget opp gjennom trening og adferd:

Du blir mindre mann av å bli utsatt for et overgrep. Fordi forventningene er kjønnsesifikke (...) Folk tenker ikke at det rammer menn, det er det som er problemet (...) Overfallsvoldtekter er det liksom bare kvinner som forholder seg til og føler frykten for og tenker på og sånn. Som om en mann er så jævla mye mer trygg hvis noen kaster seg over ham med kniv. En mann har ikke mulighet til å forsvare seg, han heller.

Jeg vil kort presentere Åges beretning om en overfallsvoldtekt fordi den tydeliggjør Geirs poeng om at en mann ikke uten videre har noen bedre mulighet til å forsvare seg enn en kvinne. Da Åge var 22 år gammel, møtte han Tobias på en jobbseminar. Tobias var en godt voksen, homofil mann, som Åge aldri hadde sett før, men de jobbet i samme bransje. Tobias inviterte Åge til å tilbringe kvelden sammen med ham og kjæresten på et homsested. Det var Åges første møte med det homofile miljøet, og han var «i himmelen» fordi han var omgitt av menn som kysset og danset sammen. Åge ble beruset i løpet av kvelden, og det endte med at Tobias og kjæresten spanderte et hotellrom på ham. Da de skulle gå hver til sitt, inviterte de Åge med opp på sitt eget hotellrom «for å ta en nightcap». Åge hadde full tillit til begge mennene, men da han kom inn på rommet deres ble han overfalt av Tobias, som låste ham i et fast grep med sin egen kropp. Kjæresten til Tobias dro av Åge buksene, stilte seg bak ham og gjennomførte anal penetrering. Åge kan huske at han omtåket fikk på seg klærne da det var over, og kom seg ned på sitt eget rom. Den eneste tanken som sto i hodet på ham, var at «ingen måtte få vite hva som hadde skjedd». Han rotet til sengen, slik at det skulle se ut som om han hadde sovet i den. Åge følte at det «sto skrevet i pannen»

hans hva han hadde «vært med på». Senere vandret han rundt i gatene. Han ble borte i flere dager – «bare gikk rundt». Han hadde vondt for å sitte på grunn skader i rumpa etter overgrepet og skammet seg voldsomt: «Jeg følte at det syntes på meg at jeg hadde vært med på noe som var galt.»

Rosalind Gill kritiserer britiske medier for å være overdrevent opptatt av overfallsvoldtekter, som får mye spalteplass på bekostning av de «ordinære» voldtektene. Hun mener mediene bygger opp under forestillinger som at «ekte» voldtekter er overfallsvoldtekter, at disse begås av syke og depraverte fremmede (2007, s. 143), og at overgriperne er svarte menn (ibid., s. 140). Jeg mener at Gills ankepunkter er overførbare til norske forhold, og vil fremheve den underliggende, kjønnede forståelsen – at rollen som overgrepsutsatt er forbeholdt kvinner, og at rollen som overgriper er forbeholdt menn – som spesielt tydelig i lys av den massive eksponeringen av overfallsvoldtekter. Det systematiske fraværet av menn utsatt for overfallsvoldtekter i overgrepdiskursen bidrar trolig til en usynliggjøring, som skaper og opprettholder en forestilling om at menn ikke kan besitte slike erfaringer. Dette kan sees som medvirkende til at Geir tolket sin opplevelse som en kvinnelig erfaring og følte seg «mindre mann» på grunn av overgrepet. Åge uttrykte på sin side at han etter overfallsvoldtekten hadde snakket med flere kvinner som hadde vært utsatt for det samme, og han hadde «en opplevelse av at det er veldig likt». Åges opplevelse underbygger med andre ord at det er snakk om en *menneskelig* erfaring, i kontrast til en kvinnelig erfaring, og Geirs opplevelse avdekker betydningen av at dette perspektivet blir synliggjort.

Over tid begynte Geir å bearbeide overgrepserfaringene sine gjennom terapi. Han har i dag et mer avslappet forhold til sin egen mannlighet, men misliker sterkt kommentarer der det blir gjort narr av legningen hans, eller der han sammenlignes med en dame fordi han er homofil: «Ja, jeg er homofil, men jeg er mann (...) Det der å bli regnet med av gutta ... det betyr veldig mye.»

I likhet med Geir er heterofile Are opptatt av å «være mann nok» og «regnet med av gutta». Han har jobbet i sjefsstillinger hele sitt voksne liv og finner verdi i respekt og sosial status, som han opparbeider seg ved å «fremstå som en lederfigur» både i jobbsammenheng og på fritiden. De seksuelle overgrepene han ble utsatt for i

barndommen, har fått en plass i dette:

Jeg sammenligner meg med de tøffe gutta. Jeg jobber for å bli en alfahann, og seksuelle overgrep passer ikke inn i bildet av en alfahann. Jeg har fortalt mine guttevenner om de seksuelle overgrepene ... når vi har drukket oss drita. Det har vært et strategisk valg å fortelle det. For det er viktig for meg å vise at jeg er en sterk, suksessrik, ledende figur, som takler alle situasjoner og all motstand. Og da jeg fortalte det, så viste jeg at jeg gjør det. Og at jeg er åpen. Det er en tøffere historie enn de aller fleste har å fortelle. Seksuelle overgrep – hvem kan toppe den, liksom. Kjipere blir det ikke.

Begrepsparet *mannlighet/umannlighet* har vokst frem som en modell i den nordiske mannsforskningen de siste årene (Lorentzen, 2006, s. 128) og fungerer godt til å belyse Geirs og Ares kamp for å samordne sine livserfaringer med behovet for å «være mann nok». Jonas Liliequist var en av de første som diskuterte modellen, og han har, ifølge Lorentzen, vist at både mannlighet og umannlighet går gjennom sosiale og kulturelle endringer. Mannligheten trer tydeligst frem når den trues av muligheten for umannliggjøring (ibid., s. 129). Hos Geir og Are avdekker trusselen om umannlighet ganske riktig et bilde av hva samtidens mannsideal går ut på i deres øyne: en trent kropp, grovt språk, sexfiksering, å ligge rundt, inneha mental styrke, suksess og lederposisjoner, være åpen og takle alle situasjoner og all motstand.

Proessen for å ekskludere visse menn som umannlige er den samme som den som underordner kvinner, og et typisk eksempel er å karakterisere visse mannlige stiler eller praksiser som feminine eller kvinnelige (Lorentzen, 2006, s. 129). Geir rammes av dette på to hold: gjennom sin homofile legning, som gjør ham til «nesten en kvinne», og gjennom å være overgrepsutsatt – en erfaring han betegner som «en dameting». Begge deler er en byrde å bære for ham, og han arbeider aktivt for å skape og opprettholde en akseptabel mannlighet på tross av disse barrierene, som knyttes opp til noe kvinnelig. Det er et poeng at han dermed bidrar til å reproducere det ekskluderende systemet som han selv lider under.

Claes Ekenstam påpeker at ulike mannligheter og mannsideal ikke bare formuleres i relasjon til kvinner og det kvinnelige, men også det som ikke er mannlig hos andre menn (2006, s. 33). Are uttrykte dette indirekte da han understreket at seksuelle

overgrep ikke passer inn i bildet av en alfahann. Han sammenlignet seg da med «de tøffe gutta», og mannlige overgrepsutsatte utgjør en umannlig motsats, som han ikke ønsket å sammenligne seg med.

Lorentzen poengterer at umannlighetsbegrepet må forstås relasjonelt og dynamisk og «en mann kan aldri være sikker på sin mannlighet, men trues hele tiden av å falle ned i umannligheten, og på den måten utsettes han for en kontinuerlig bevisbyrde overfor omverdenen for å bekrefte sin mannlighet» (2006, s. 129). Geirs og Ares innsats for å «bli mann nok» eksemplifiserer dette poenget. Geir bygget opp mannligheten sin gjennom kroppsbygging, språk og sex og distanserte seg slik fra overgrepene, som fremsto som alvorlige trusler mot mannligheten hans fordi overgrep identifiseres som en kvinnelig erfaring. Are valgte motsatt strategi, nemlig å knytte overgrepene tett til seg. Han benyttet – eller utnyttet – overgrepenes potensial som «en tøffere historie enn de aller fleste har å fortelle», til å befeste sin mannlige styrke. Både Geir og Are var opptatt av at mannlighet er noe som presteres – i motsetning til noe menn automatisk besitter i kraft av å være født som hankjønn. Ares ordvalg var illustrerende – han «jobber for» å bli en alfahann. Han så med andre ord ikke «alfahann» som en medfødt disposisjon, men en rolle som ble ervervet gjennom prestasjoner. Ifølge Are var overgrepshistorikk i utgangspunktet uforenlig med rollen som alfahann, men han fant en strategi som gjorde kombinasjonen mulig. Overgrepsberetningen ble presentert i en setting med alkohol og sosialt samvær mellom menn, og han beviste overfor andre menn at han er «sterk» og «åpen» og «takler alle situasjoner og all motstand», gjennom *utførelsen* av sin betroelse. Han skapte med andre ord et samsvar mellom seg selv og sin oppfatning av en alfahann.

I lys av denne analysen kan Geirs og Ares streben etter å «bli mann nok» tolkes som måter å kompensere for levd erfaring på, erfaring som på den ene siden knyttes til umannlighet og/eller kvinnelighet og på den andre siden avviker fra den ideelle mannligheten – med mulige destruktive konsekvenser for menn. Jeg vil følgelig argumentere for en større synliggjøring av menn som overgrepsutsatte, gjerne gjennom rollemodeller, slik at overgrepshistorikk kan gjenkjennes som en mannlige erfaring og ikke en eksklusivt kvinnelige sådan. Dette kan bidra til å skape mer hensiktsmessige bearbeidelsesmuligheter for overgrepsutsatte menn.

OPPLEVELSER AV KVINNERS OVERGREP

Det utenkelige – overgrep fra mor

I dag er det grundig dokumentert at ikke bare menn, men også kvinner begår seksuelle overgrep mot barn, men det er likevel lav bevissthet om dette i samfunnet rundt oss (bl.a. Elliott, 1993; Hislop, 2001; Denov, 2004). Kulturelle forestillinger om kvinner og mødre medvirker til en usynliggjøring av slike overgrep, noe som kan bidra til at overgrepshistorikk fremstår som utenkelig hos kvinner – rett og slett fordi de er av hunkjønn:

Women, and particularly mothers, tend to be viewed in our society¹² as non-sexually aggressive, non-physically aggressive individuals who are, by their nature, protective of children. Often, this is true. However, over generalizing these traits to include all women serves to disguise the abuse of children by female sex offenders (Hislop, 2001, s. 41).

Det er liten sannsynlighet for at mødres seksuelle overgrep mot barn vil bli avdekket, så lenge ingen ser etter slike overgrep, og så lenge de utsatte tier om sine erfaringer – og eksisterende forskning viser at gutter i hovedsak forholder seg tause om sin overgrepshistorikk (Denov, 2004, s. 23). Mødres seksuelle overgrep mot barn er et samfunnsmessig tabu (Søftestad, 2008, s. 144–145), noe som under feltarbeidet kom til uttrykk gjennom adferden til begge de to mennene som bar på slik overgrepshistorikk. Den ene informanten utsatte intervjuet på ubestemt tid og valgte etter lang betenkningstid, og mye frem og tilbake, å trekke seg fra prosjektet fordi han fant det for belastende å snakke om overgrepene fra moren. Den andre informanten, Eskild, avlyste intervjuet flere ganger, men bestemte seg til slutt for å delta. Hans beretning eksemplifiserer hvilke rammer mødres seksuelle overgrep kan foregå innenfor, og hvilke former de kan ta:

Eskild er en heterofil, gift mann i 50-årene og jobber i en mellomlederstilling i en stor bedrift. Han gikk rett på sak under intervjuet og fortalte om sine opplevelser i en vennlig og høflig tone. Det meste av intervjuet satt han rolig og tilbakesent i stolen,

¹² Jeg lager ingen distinksjon mellom norske og amerikanske forestillinger om mødre i denne sammenhengen, da jeg anser de kulturelle forestillingene for å være tilstrekkelig like til å belyse poenget.

men da han fortalte om dagens situasjon – med depresjoner og tilbakevendende selvmordstanker – roterte kaffekoppen kontinuerlig mot skålen, og han skiftet stilling med korte mellomrom.

Eskild vokste opp blant flere søsken i et middelklassehjem med ressurssterke foreldre. Begge foreldrene var dypt religiøse. Faren hadde et verv høyt oppe i det religiøse hierarkiet, og moren bidro på forskjellige måter i lokalsamfunnet. De var vel ansett og nøt stor respekt av omverdenen. Eskild mener at han ble født inn i en dårlig periode i foreldrenes liv. Han tror at han ble til som et forsøk på å redde ekteskapet, men at foreldrene hadde ønsket seg en jente og ble skuffet over ham fra starten. Faren var «tilhenger av fysisk avstraffelse av typen ris på naken rumpe», og han straffet barna på denne måten til de kom i skolealder. Faren hadde et eget system under avstraffelsene. Barnet som skulle straffes, måtte selv hente riset, og alle måtte holde telling på hvor mange slag de hadde fått forrige gang, for det skulle alltid legges på fem ekstra slag. Faren hadde oversikt, og dersom de løy på antallet, fikk de ti ekstra slag. Under risingen måtte barnet som skulle straffes, ligge naken over fanget på faren. Når Eskild lå slik, kunne han kjenne at faren ble seksuelt opphisset: «Det for han å ha en naken gutt over fanget og slå, det gjorde at han fikk reisning. Eh ... og den ... følelsen kan jeg fremdeles kjenne.»

Faren til Eskild var ofte på forretningsreiser. Eskild kan huske at han ble utsatt for seksuelle overgrep fra moren da faren var borte i slike sammenhenger. Tidligere har det blitt vektlagt at kvinner som begår seksuelle overgrep, handler sammen med en mannlig partner eller under innflytelse av en mann. Resultatene fra Denovs doktoravhandling motsier dette. I studien rapporterer informantene om overvekt av kvinnelige overgripere som handlet på egen hånd (2004, s. 132). Michele Elliott oppgir at $\frac{3}{4}$ i hennes utvalg på 127 overgrepsutsatte kvinner og menn fortalte at den kvinnelige overgriperen opererte selvstendig (1993, s. 10). Samtlige av de fem informantene som har kvinnelige overgripere, i min studie, oppgir at kvinnene (til sammen åtte stykker), handlet uavhengig av andre.¹³ Dette inkluderer også Eskild, som la til at han var «overbevist» om at faren visste om, og aksepterte, det seksuelle misbruket Eskild ble utsatt for av moren.

Eskild syntes det var vanskelig å tidfeste hendelsene, men tror han var rundt tre år

¹³ Med forbehold om at resultatene er basert på små utvalg.

gammel. Moren la ham mellom bena og gned ansiktet til Eskild opp og ned i skrittet sitt, slik at hun ble seksuelt stimulert. Overgrepene pågikk med ulik hyppighet, men tok brått slutt. Eskild tror moren sluttet fordi hun regnet med at Eskild ikke kom til å huske det fordi han var så liten da det skjedde. Senere gikk overgrepene over i en ny fase, med vektlegging av intimhygiene. Eskild og søsknene «fikk ikke lov til» å bade eller vaske seg alene. Moren skulle vaske – i hvert fall Eskild.

Det er høy toleranse for intimitet mellom mødre og barna deres, og det kan være vanskelig å se når grensene blir brutt og går over i incest (Hislop, 2001, s. 43). Det er rapportert om tilfeller der kvinner har benyttet seg av dette strategisk: «While some documented acts of sexual abuse by women are certainly aggressive or overtly sexual, some reported activities are disguised as acts of caretaking» (ibid., s. 42). Å bli badet og vasket av foreldre er en nødvendig del av barns hverdag og kan sees som et uttrykk for omsorg. I lys av Eskilds tidligere erfaring på den ene siden og det at han ikke «fikk lov til» å bade eller vaske seg alene på den andre siden, kan likevel morens bading og vasking tolkes som en diffus type seksuelle overgrep, som kamufleres som akseptabel kroppskontakt mellom mor og barn. En sammenblanding av omsorg og seksuelle overgrep er dessuten et kjennetegn ved mor–sønn-incest (Søftestad, 2008, s. 145).

Eskild konfronterte aldri moren med overgrepene. Han ble ikke trodd da han etter morens død fortalte søsknene hva han hadde opplevd. Kulturelle forestillinger om kvinner og mødre kan ha medvirket til at moren til Eskild fremsto som en utenkelig overgriper for omgivelsene – selv da Eskild sto frem med sin beretning.

Uoverensstemmelse mellom opplevelse og forventning

Informantenes beretninger viser at kulturelle forståelser ikke bare gir utslag på omgivelsenes reaksjoner – de påvirker samtidig individets opplevelse av hendelsen. Jeg vil bruke et empirisk eksempel for å drøfte hva slags konflikt som kan følge av en uoverensstemmelse mellom opplevelsen av en seksuell hendelse på den ene siden og kulturelt baserte forventninger til hvordan den skal oppleves, på den andre – i lys av symbolsk vold.

Lukas er en heterofil mann i 20-årene. Han er student og har kjæreste. Under intervjuene satt han urolig og kremtet ofte. Han uttrykte seg direkte, men blikket vek

da han beskrev intime detaljer. Han fortalte at det var utfordrende for ham å delta i prosjektet, men understreket at han ønsket å dele sin historie.

Lukas hadde tidlig gjort seg opp en mening om hvilke rammer han ønsket for sitt eget sexliv: «Jeg hadde et bilde av at jeg ville ikke, [kremter] jeg ville ikke ha sex med noen før jeg visste at jeg elsket de[m]». Han endte opp med å debutere før han var «psykisk klar for det». Det skjedde da han var 14 år og jomfru og skulle overnatte hos kjæresteparet Tora og Preben. Tora var 17–18 år, og Preben var noen år eldre. Lukas kjente dem godt og var komfortabel i deres selskap. Kjæresteparet hadde bare én seng, men den var diger, så alle pleide å sove sammen i den når Lukas lå over. De la seg, og Lukas kilte Tora på ryggen. Kiling på ryggen var noe Lukas var vant til å gjøre fra han var liten, det var en trygg og god ting å gjøre, og «det betydde bare kiling på ryggen». Denne natten snorket Preben høyt, og Tora vekket Preben og ba ham legge seg på sofaen, hvilket han gjorde. Lukas fortalte:

Og så fortsatte jeg å kile henne på ryggen og var nesten nær til å sovne. Og ... og så griper hun tak i ... tissen min og begynner å onanere veldig, veldig intenst. Og jeg ble veldig sjokkert, veldig lammet, helt handlingslammet. Og ... det var *vondt*, direkte vondt, eh ... fordi jeg var ikke opphisset på en ... Og ... det var egentlig ikke noe jeg ville, men det var mye i meg som sa 'det her skal du like'. Og enda mer i ettertid, *det her skal du like*. Fordi ... det er en sånn kjempespennende ting, at en jente plutselig tar tak i deg, ikke sant, at, fordi ... sex er kjempedeilig, ikke sant, og alt sånt. Og hun gikk over til å eh ... suge [pause]. Og jeg prøvde å få meg selv til å få en utløsning for å bli ferdig. Fordi det var veldig ubehagelig, og alt sånn der. Og da tenkte jeg: 'Åkei, når jeg har fått en utløsning, så ... så slutter hun'. Men da ville hun at jeg skulle ta på henne, og jeg klarte en stund, og så sa jeg at jeg ikke orket.

I etterkant begynte det å plage Lukas intenst at han ikke hadde respondert positivt på Toras seksuelle handlinger: «Fordi det var den første opplevelsen som *skulle være* noe tennende, men som likevel har vært noe ... kvalmebasert», forklarte han. Ubegagat Lukas følte, stemte ikke overens med hvordan han hadde lært at gutter skulle reagerer på sex med jenter. I avviket mellom hva han følte, og hva han hadde lært at han skulle føle, begynte han å forhandle; han prøvde å snu opplevelsen om til noe fint og opphissende ved å fantasere om Tora og den seksuelle opplevelsen mens han onanerte. Det er ikke uvanlig at menn som er utsatt for seksuelle overgrep av kvinner, går inn for

å redefinere opplevelsen, slik at den skal stemme bedre overens med kulturelle forståelser (Denov, 2004, s. 177). Lukas' forsøk på omdefinering viser at han strevde med å innpasse det han hadde opplevd, i et kulturelt begrepsapparat – der det ikke var rom for hans negative reaksjon på handlingene fra Tora. Det fremholdes tvert imot at gutter i puberteten som har seksuelt samkvem med en eldre kvinne, er i en misunnelsesverdig posisjon (Mendel, 1995, s. 3). I tillegg er den utsattes (og overgriperens) kjønn – og ikke handlingen – utslagsgivende for hvorvidt situasjonen fremstilles som et overgrep eller ikke i dagens populærkultur:

Boys or young men are seldom taken seriously when they try to share their feelings of confusion, fear, or pain when they are victimized by an older woman or female teen. After all, girls get sexually assaulted and hate it, but boys are 'seduced' and are supposed to enjoy it or be grateful for the experience (...) Youth who are 'real men' should supposedly enjoy sexual exploitation by women and abhor any such contact with men (Mathews, 1994, s. 19).

James W. Trivelpiece (1990) og Frederick Mathews (1994), har gått gjennom filmer som inkluderer vold og seksuelle overgrep mot gutter/menn, og argumenterer for at apparatet for å gjenkjenne misbruk av gutter/menn er underutviklet. Incest mellom gutter og mødre, stemødre eller bestemødre blir filmatisk fremstilt som nøytrale eller positive opplevelser, og vold og seksuelle overgrep mot gutter/menn blir ofte fremstilt humoristisk. Dette kan gjenkjennes som hersketeknikken latterliggjøring (Ås, 1979, s. 63–67) og bidrar derfor trolig til å påføre gruppen som rammes, skyld og skam (ibid., s. 79). Mange episoder i filmene blir ikke gjenkjent som misbruk overhodet, selv om de klart ville falt inn under overgrepstematikk dersom kjønnene hadde vært omvendt. Materialet tydeliggjør at det er kulturell aksept for å latterliggjøre overgrepsutsatte gutter og menn. Dermed oppstår det samtidig en usynliggjøring av overgrep mot gutter/menn som et reelt misbruk med reelle konsekvenser.

Den filmatiske fremstillingen av overgrepsutsatte gutter/menn kan gjenkjennes som symbolsk vold fordi det er snakk om et omfattende innprentingsarbeid – et reproduksjonsarbeid, som både enkeltstående aktører (som manuskribenter, regissører og publikummere) og institusjoner (som film- og kinoselskaper) støtter opp om og reproducerer. Gutter og menn (og jenter og kvinner) oppdras til å ta i bruk kategorier

som er konstruert ut fra en dominerende logikk, der kvinners seksuelle tilnærmelser alltid fremstilles som positive for gutter/menn. De tvinges dermed til å definere – og langt på vei forstå – slike hendelser som ønsket – selv når de *oppleves* som overgrep. Lukas' kamp for å omdefinere opplevelsen med Tora til noe positivt kan sees som et utslag av den symbolske volden han ble påført gjennom denne kulturelle forståelsen. Han mislyktes i sitt forsøk på å skape samsvar mellom sin opplevelse og de kulturelle forestillingene og gikk inn i en vond periode med mye tvangsonanering knyttet til Tora og opplevelsen med henne. Lukas beskrev dette som «en form for selvskading», som han over tid mistet kontrollen over. Flere år senere ble han fortrolig med en jente som betrodde seg til ham om sin opplevelse av å bli seksuelt misbrukt av en gutt/mann. Da Lukas lyttet til hennes beretning om overgrep, kunne han plutselig kjenne igjen sin egen opplevelse:

Og så dukket det opp at, nei, jeg har ikke bare vært utro med Prebens kjæreste. Og det var ikke noe som jeg skulle følt som godt eller spennende, eller ... fordi det *var ikke* godt eller spennende. Det var ikke noe som jeg egentlig *ville*. Det var ikke noe som jeg var klar for. Det var ikke noe som jeg valgte, heller. Og bare fordi jeg ikke løp opp eller sa nei eller slo eller hva som helst, så betyr ikke det at jeg likte det. Jeg ble ... på en måte ... helt lammet da. Det forsto jeg underveis.

Lukas' møte med jentas historie kan tolkes som et brudd med den symbolske volden han var utsatt for, ved at erfaringen hans ble speilet i en mer tradisjonell form – en jentes ufrivillige seksuelle opplevelse med en gutt/mann – slik at han fikk begrepsapparat til å se opplevelsen med Tora som noe annet enn en dårlig sexdebut. I lys av bruddet fikk opplevelsen med Tora ny *mening* for Lukas. Det gikk opp for ham at han ikke opplevde den seksuelle kontakten med Tora som noe godt eller spennende, rett og slett fordi «det *var ikke* godt eller spennende», og det var verken noe han «ville», «var klar for» eller «valgte». I stedet for å vurdere om de kulturelle forestillingene om sex og menn var feil – ettersom Lukas' opplevelser brøt med disse – hadde han tidligere konkludert motsatt: Det var Lukas' reaksjoner som var feil ettersom de ikke stemte overens med forestillingene. I tråd med virkninger av symbolsk vold hadde Lukas med andre ord akseptert grensene han ble påført i det

dominerende systemet. I møte med jentas overgrepsberetning gjorde han opprør mot begrensningene han var pålagt, og tillot seg en løsrivelse fra den kulturelle forståelsen av menn og sex. Samtidig ble det klart for ham at han opplevde situasjonen med Tora som et seksuelt overgrep.

Maskulinitet mot menn

Charlotte D. Kasl mener det er avgjørende at kvinners overgrep ikke betraktes som en parallell til menns overgrep for «[a] deep understanding of female and male socialization and power dynamics within the culture is crucial to any discussion of the subject» (1990, s. 261). I det videre vil jeg, gjennom flere beretninger om voksne kvinners sexpress og seksuelle overgrep mot voksne menn, diskutere hvordan nettopp den kjønnede maktdynamikkens potensial kan utspille seg ved strategisk bruk av manns- og kvinnerollene. Jeg vil starte med å presentere beretningen til Alexander og diskutere hvordan hans overgriper, Nina, brukte hans rolle *som mann* strategisk ved å anvende det maskuline rammeverket mot ham.

Alexander er en enslig, heterofil mann i 20-årene med fast stilling «på gulvet» og romslig økonomi. Han hadde aldri opplevd noen form for seksuelle overgrep inntil han ble utsatt for sextrakassering og overgrep av sin venninne, Nina, da han var i starten av 20-årene og hun var i slutten av tenårene. Ved starten av intervjuet virket han rolig og avslappet, men da han fortalte detaljer fra overgrepet, viste han tydelige tegn på opprør, for pennen han holdt mellom fingrene, dunket stadig raskere mot bordkanten, og låret hans ristet hektisk opp og ned.

Det startet med en nettromanse og seksuelt initiativ fra begge sider. Nina og Alexander møttes og innledet et seksuelt forhold, som varte over noen dager. Dette «fungerte greit», men Alexander følte at Nina ikke var hans «type», så det videre vennskapet utviklet seg til en platonisk relasjon på nettet. Etter et års tid avtalte de at Nina skulle overnatte hos Alexander fordi hun skulle passere hjemmet hans på en gjennomreise. Alexander gjorde det klart i forkant at besøket måtte foregå på vennskapelig basis fordi han ikke var interessert i en seksuell relasjon, og Nina samtykket til dette. Noen uker før besøket begynte hun likevel å sende Alexander «veldig mange meldinger» om at hun ville ha sex med ham, og selv da han avviste henne, fortsatte hun å sende

seksuelle beskrivelser om «hva hun hadde lyst til å gjøre» med Alexander:

Hun ga seg bare ikke, og begynte etter hvert å bli ekstrem på at hun hadde lyst til å ha sex med meg. Jeg husker hun sa at hun var ei jente, og at når hun tilbød sex, så burde jeg jo ta imot, ikke sant.

Det oppsto konfrontasjoner mellom dem etter hvert som Alexander sto fast på at han ikke ønsket å ha sex med Nina: «Da begynte hun jo å stille mange spørsmål om hvorfor, om jeg hadde dame, og om jeg hadde møtt en annen dame, eller noe som helst, da.» Etter hvert ble de enige om at møtet skulle gjennomføres på platonisk basis. Alexander opplevde det derfor «ubehagelig» og «veldig flaut» at Nina gjentatte ganger prøvde å kysse ham da han hentet henne på stasjonen. Han dyttet henne vekk hver gang, selv om han syntes det var «pinlig» fordi de var ute blant folk:

Jeg hadde jo ikke lyst til å kysse henne. Så sa jeg at jeg heller ville være venner med henne, og at hun ikke skulle prøve mer. Og da sa hun til meg der at hun ikke kunne forstå det. At jeg ikke skulle ha lyst til å, eh ... kysse henne.

Alexander likte ikke å være på tomannshånd med Nina, fordi hun fortsatte den påtrengende oppførselen og gjentatte ganger prøvde å kysse ham. Han tok henne med til vennene sine for å unngå «scener». Denne strategien fungerte dårlig, for Nina begynte å ta på kroppen til Alexander, legge hodet sitt i fanget hans og gjøre andre kroppslige tilnærmelser – mens de satt i sofaen hos kameratene hans. Alexander følte at han ikke «kom unna», for han klarte ikke å sanksjonere henne foran kameratene sine og kjærestene deres. Han brøt derfor opp tidlig og kjørte henne hjem til seg:

På den turen der ... da ... eh ... prøvde hun å kysse meg *mens* jeg satt i bilen og kjørte. Og jeg unnvek det og presset henne vekk fra meg. *Det* hun da gjorde, rett før det kom en ganske brå sving, husker jeg, det var at hun begynte å *beføle* meg på pikken. Og ... jeg tok vekk hånden hennes ganske hardt, og kastet den i fanget hennes. Hun ga seg ikke. Hun hoppet på meg, og prøvde å kysse meg og beføle meg, da. Så jeg nesten kjørte ut. Og da ble jeg ganske sint. Det var jo farlig. Jeg hadde ikke *lyst til* å kysse henne, det sa jeg jo òg da, og jeg holdt jo på å kjøre ut. Så sa jeg det at jeg ikke ville ha noe seksuelt forholdt til henne. Eh

... og da lurte hun på om jeg var homofil, da: 'Er du homofil, er du homofil? Hvorfor vil du ikke knulle meg?' Og hun kom med mange sånne direkte utsagn, da. At hun ville ... eh ... knulle meg, da, rett og slett. Og det sa hun flere ganger på den turen. Jeg svarte *nei*, at jeg ikke hadde lyst til å ha sex med henne.

Alexander oppfattet Nina som «stille og irritert» under kjøreturen etter de fysiske avvisningene hans. Han hadde arrangert seng til Nina på gjesterommet, men da de kom frem, insisterte Nina på å ta en titt på soverommet til Alexander før hun la seg. Han gikk motvillig med på dette.

Jeg gikk inn på [sove]rommet og fortalte at 'her bor jeg'. Eh ... og hun lukket igjen døren bak seg og begynte å ... hun gikk rett mot meg og prøvde å kysse meg. Da holdt jeg henne unna, og hun fortsatte. Hun ga seg ikke. Eh ... skal vi se. Det var ... hmm ... [lang pause, dunkelyder – Alexander slår en penn mot bordkanten]. Jeg sa at jeg ikke hadde lyst. Jeg gikk innover i rommet, mot datamaskinen som sto der. Det hun *da* gjorde, var å begynne å ta av seg klærne. Jeg husker at hun la fra seg baggen først, og så begynte hun å dra av seg på overkroppen og på ... og buksa og alt mulig, og så sa jeg bare: 'ta på deg klærne, a'', men det gjorde hun ikke. Hun begynte å kysse meg. Og da ... bare ... tenkte jeg det at ... eh ... bare for å få det overstått, at jeg bare får ligge med henne. Eh ... hun ga seg jo ikke. Så ... da hadde vi sex [pause]. Ja, så da ... jeg lå med henne. Eh ... [pause]. Jeg brukte kondom. Og jeg ... jeg syntes ikke det var så fordømt morsomt å ... ligge med henne, for jeg hadde jo ikke lyst til det, da. Og ... der måtte jeg jo bare gjøre det.

Oppførselen til Nina kan gjenkjennes som sexpress, men hun presenterte den som en gave, som hun mente Alexander burde ta imot fordi hun «tilbød» sex med en jente. Dette tydeliggjør at Nina orienterte seg innenfor en tradisjonell forståelsesramme for kjønn og seksualitet, der menn – i motsetning til kvinner – alltid har lyst på sex med det motsatte kjønn (Eide-Midsand, 2003, s. 190). Denne logikken kan sees som en form for symbolsk vold fordi den skaper en ramme der kvinners adferd mot menn – uavhengig av menns opplevelse av situasjonen – alltid vil havne utenfor definisjonen av et mulige overgrep: «[T]hen sexual interaction cannot be abusive and the male must have, in fact, sought it out or at least welcomed it» (Mendel, 1995, s. 17–18).

Nina hadde anledning til å korrigere sin oppfatning av menn og seksualitet opp mot Alexanders avslag, som avdekket at menn ikke alltid ønsket sex med kvinner. I stedet

holdt hun fast ved de kulturelle forestillingene om mannlig seksualitet og fortsatte å tolke Alexanders avvisning ut fra disse. Dermed holdt ikke Alexanders begrunnelse for avslaget – at han rett og slett *ikke hadde lyst*. Hennes «mange spørsmål om hvorfor» kan tolkes som en søken etter en forklaring som ikke ville bryte med de kulturelle forventningene – for eksempel at Alexander avviste tilnærmelsene hennes fordi han hadde tilgang på sex fra en annen kvinne (og ikke fordi han ikke hadde lyst på sex). Ninas adferd kan sees som en forblindelse overfor fenomener som ikke stemmer overens med mønsteret, og et forsøk på å omskrive virkeligheten for at den igjen skal stemme overens med de kulturelle forestillingene (Eide-Midtstand, 2003, s. 179). Selv om Nina ga uttrykk for at hun ikke forsto Alexanders motstand, anvendte hun det maskuline rammeverket (og den symbolske volden inkludert i dette) mot Alexander på en måte som kan tolkes som *strategisk*, når hun befølte kroppen hans foran andre: Ifølge Michael Kimmel gjør menn en stor innsats for å opprettholde en mannlig fasade (1994, s. 132), og det er en enorm frykt blant menn for å feile overfor andre menn (ibid., s. 129). Homofobi kan sees som et uttrykk for frykten om at «other men will unmask us, emasculate us, reveal to us and the world that we do not measure up, that we are not real men» (ibid., s. 131). Kimmel mener at menn derfor alltid må være klare til å vise seksuell interesse i kvinner de møter, for å unngå tvil rundt sin egen heteroseksualitet (ibid., s. 133). Alexanders vanskeligheter med å sanksjonere Ninas berøringer foran kameratene kan sees som et utslag av mekanismene Kimmel beskriver – der avvisning av en kvinnes seksuelle tilnærmelser foran andre menn vil innebære å «feile» som mann. Det kan tolkes som bevisst bruk av et effektivt våpen mot hans mannlighet når Nina gang på gang «tilbød» sine seksuelle «gaver» foran andre – i full erkjennelse av at de ikke var ønsket.

Kimmel kan kritiseres for å overse maktdynamikken mellom *menn og kvinner* i sin teoretisering rundt maskulinitet. Ninas adferd synliggjør ikke bare menns potensielle sårbarhet overfor andre menn, som Kimmel fremhever, men også menns potensielle sårbarhet overfor kvinner, og kvinners potensielle styrke overfor menn. Alexander er sårbar *som mann* i møte med Nina, og Nina er sterk *som kvinne* i møte med Alexander fordi hun gjennom det maskuline rammeverket har makt til å devaluere ham både overfor andre menn, andre kvinner, seg selv – og ham selv. I dette tilfellet demonstrerte hun sin makt ved å insinuere at avvisningene hans betydde at han var

homofil. Hun skapte følgelig en ramme der hans eneste mulighet til å bekrefte sin heteroseksuelle legning – den eneste muligheten til ikke å feile som «ekte» mann der og da – var å ligge med henne. Den kulturelle logikken gir med andre ord kvinner et maktovertak som kan utnyttes for å oppnå seksuell tilgang til menn som i utgangspunktet ikke er interessert i en intim relasjon, som Alexanders beretning eksemplifiserer. Dette betyr ikke at kvinners strategiske utnyttelse av det maskuline rammeverket nødvendigvis fører til seksuelle overgrep mot menn. Andersen påpeker at det ikke handler om determinisme å være under påvirkning av strukturer, stereotyper og idealer. I likhet med hans materiale er det både motsetninger og mangel på koherens i mine informanternes fortellinger, og dette viser at de har tilgang til flere «interpretative repertoarer», og dermed til alternative versjoner – men noen repertoarer er mer tilgjengelige og lettere å anvende enn andre (T.H. Andersen, 2009, s. 70).

Kvinnelighet som strategi

Kvinnens overgrep kan foregå i svært subtile former, og de kan derfor være vanskelige å definere (Kasl, 1990, s. 260). Her vil jeg presentere en beretning som gir et innblikk i en manns opplevelse av å bli utsatt for langvarig sexpress. Beretningen illustrerer potensialet for å bruke rollen *som kvinne* strategisk under initieringen av seksuelle overgrep.

Åge og Karianne hadde hatt et nært, platonisk vennsforhold i mange år. Åge var i starten av 40-årene og Karianne i slutten av 50-årene da de av praktisk grunner bestemte seg for å flytte sammen en periode. En tid etter innflyttingen begynte Karianne å utøve en form for subtil seksuell adferd. Hun gikk naken gjennom rommene mens Åge var tilstede, lot døren til soverommet stå åpen «liksom tilfeldig» mens hun «poserte i sexy undertøy», og inviterte Åge til sex på ulike non-verbale måter. Åge var veldig overrasket over Kariannes oppførsel, som han opplevde som sexpress. Han syntes det var vanskelig å sette ord på hvordan presset utartet seg, men «det var noe med blikket hennes», i tillegg til at adferden hennes gradvis ble mer seksualisert og kontrollerende.

Åge opplevde sexpresset fra Karianne som et grunnleggende svik. Karianne visste at Åge var homofil, og kjente til hans kompliserte historikk med å komme ut av

«skapet», og hvor viktig det var for ham å bli respektert som ikke-heteroseksuell fordi han tidligere hadde vært underlagt press om å «bli hetero». Karianne tok det dårlig da Åge etter lang tid konfronterte henne med hvor ubehagelig han opplevde adferden hennes. Det endte med at Åge flyttet ut og brøt kontakten med Karianne. I ettertid har Karianne beklaget oppførselen sin overfor Åge.

Der Nina utøvde sexpress mot Alexander ved å bruke kroppen *hans* strategisk, utøvde Karianne sexpress mot Åge ved å bruke *sin egen* kropp strategisk. Hun gikk naken gjennom rommene, «poserte i sexy undertøy» og «inviterte» til sex gjennom kroppsspråket, adferd som i vårt samfunn kan gjenkjennes som typiske iscenesettelser av kvinnelig forførelse. Hun *visste* likevel hele tiden at hennes seksuelle tilnærmelser ikke var ønsket, på grunn av Åges åpne homoseksuelle standpunkt. Åge opplevde på den ene siden at det forelå et reelt sexpress – med andre ord en bruk av makt. Presset utspant seg på den andre siden likevel så spissfindig at han hadde vanskelig for å sette ord på hva som skjedde. Kariannes unnskyldning i etterkant viser at hun trolig var klar over hva hun gjorde, at hun brukte sin rolle som kvinne strategisk, for å oppnå seksuell tilgang til Åge. Han motsto presset og kom seg ut av situasjonen før den ble fysisk.

Kulturell logikk som definisjonsmakt

Jeg vil nå starte med å presentere Eskilds beretning om en voksen manns opplevelse av en voksen kvinnes seksuelle overgrep. Deretter vil jeg ta utgangspunkt i både Eskilds og Alexanders situasjon for å belyse utfordringer ved å besitte overgrepserfaringer som strider imot vår kulturelle logikk.

Eskild hadde båret på erfaringen med å bli utsatt for seksuelle overgrep av moren sin nesten hele livet. Han så opplevelsene fra barndommen som en medvirkende årsak til at han som voksen mann kunne bli presset til sex av sin kvinnelige kollega Iris over en lengre periode: «Hun greide tydeligvis å treffe akkurat de samme skrekkscenariene og mørke hullene.» Eskild beskrev Iris som et nervøst menneske, som ofte kom i konflikt med omverdenen. Eskild var oppdratt til å være «snill og grei og imøtekommende», og han gikk inn i en rolle som lyttende og trøstende overfor Iris, som ofte oppsøkte ham når hun hadde kranglet med kollegaer. Den seksuelle relasjonen oppsto en dag Iris kom innom kontoret hans under forehavende av å skulle

ønske ham god ferie. Iris slapp yttertøyet sitt ned på gulvet og var helt naken under. Eskild ble veldig satt ut: «På en måte svartner det for meg, jeg vet ikke hvor jeg er, jeg vet ikke hvem jeg er (...) Det blir et fullbyrdet samleie, som avslutter med utløsning og at jeg kaster opp.» Etter denne hendelsen kom Iris ofte innom kontoret til Eskild med seksuelle motiver. Hun truet med å anklage ham offentlig for å ha misbrukt sin overordnede stilling og utnyttet henne seksuelt – dersom han ikke lå med henne. Eskild følte seg «i hennes grep» og underkastet seg seksuelt mot sin vilje:

Eh ... hun kunne da komme inn til meg på kontoret ... [pause]. Stille seg ved siden av meg, ta hånda mi og føre den opp under skjørtet på seg. Eh ... [pause]. Og sånn holdt hun på ganske lenge. Jeg følte meg ganske fort der hvor ... hvor jeg var når mora mi dro meg opp og ned i skrittet, at jeg hadde ikke noe valg. Som barn tenkte jeg at konsekvenser [generelt] blir verre hvis jeg protesterer. Og det var jo det samme, egentlig, som jeg følte med henne, altså, hva kan hun nå finne på. Hva ... eh ... hun kan gå til kona mi, hun kan gå til sjefen, eh ... hun kan si at det var jeg som ville. Det er ingen som vil tro på meg (...) jeg [var] jevnt over veldig dårlig hver gang, altså, det hendte jo til og med at jeg kastet opp mens vi holdt på. Og dette brød hun seg ikke noe om.

Ifølge våre kulturelle stereotypier er mannen overgriperen og kvinnen offeret (Eide-Midsand, 2003, s. 196). Eskilds opplevelse bryter grunnleggende med dette mønsteret, og i likhet med flere av informantene med kvinnelige overgripere følte han seg derfor sikker på at ingen ville tro ham dersom han fortalte sin versjon av saken. Det er ikke uvanlig at menn som har opplevd seksuelle overgrep fra kvinner, frykter å bli møtt med negative reaksjoner, som sinne, latterliggjøring, sladder og kritikk – og en del opplever slike sanksjoner. Noen overgrepsutsatte finner det så problematisk å fortelle at de er utsatt av en kvinne, at de velger å si at overgriperen er en mann, for å få hjelp (Longdon, 1993, s. 52). Alexander uttrykte bekymring for menn med kvinnelige overgripere generelt, med utgangspunkt i vår kulturelle logikk: «Jeg tror det er mange menn som sitter inne med sånne historier [om overgrep fra kvinner], og som ikke har noen å snakke med om det. De ville sannsynligvis ikke blitt trodd på heller.» Eskild valgte etter en tid å være åpen om sin situasjon til kona og ble møtt med hjelp og støtte. Over tid fikk kona behov for å snakke med noen andre om overgrepene.

Noen få ble innvidd i situasjonen. Eskild beskrev dette som «en veldig kostbar erfaring» for både ham og kona.

De to som kona mi snakket med ... Den ene har liksom totalt unngått henne i ettertid. Og den andre har helt endret ... altså som hun trodde var en varm og omsorgsfull person, har holdt både meg og kona mi på en armlengdes avstand (...) Folk er så snevre i oppfatningen av dette med seksuelt forhold mellom mann og kvinne. Og hvis da noe skjer mellom en mann og [en] kvinne – sånn som [i] min historie, så er dette utroskap, for det er det eneste de vet om.

Eskilds og konas erfaring kan sees som en mulig konsekvens av vår kulturelle logikk. De opplevde at deres erfaring ble forstått som at Eskild hadde vært utro mot kona, og ikke at han hadde vært utsatt for seksuelle overgrep fra en kvinne, fordi sistnevnte ikke var et tilgjengelig alternativ i det kulturelle begrepsapparatet som omgir oss. Eskilds opplevelse av hendelsen ble dermed tilsidesatt som en mindre viktig faktor. Alexander uttrykte en lignende utfordring med hensyn til sin egen historikk. Han avviste Nina skriftlig, verbalt og fysisk over lengre tid. Det kom til et punkt hvor han rekapitulerte og hadde sex med henne mot sin vilje. Han følte at han «måtte» gjøre det, «bare for å få det overstått» – selv om han ikke hadde lyst. Etterpå følte han «avsky», «irritasjon» og «et hat, egentlig», mot Nina, og på intervjutidspunktet syntes han at hun var «ekkel» og «motbydelig». Likevel var vår kulturelle logikk – og ikke hans opplevelse av situasjonen – utslagsgivende da han definerte hendelsen:

Alexander: Det ble verre [etterpå]. Jeg følte at jeg hadde blitt brukt. Jeg følte det ikke godt. Jeg var irritert på meg selv. Jeg var forbanna. Det føltes overhodet ikke bedre. Hvis dette hadde vært omvendt, at jeg hadde gjort dette mot henne, så hadde det blitt sett på som en voldtekt.

Rannveig: Mener du at det du har opplevd, ikke blir sett på som en voldtekt?

Alexander: Ja. Jeg er gutt, og hun jente, så ... Ja, da blir det vel ikke det, da.

Rannveig: Hvorfor blir det ikke det, tenker du?

Alexander: Nei, fordi ... gutter er overlegent sterkere enn jenter, og ... ja, du må jo kunne få reisning for å ha sex.

Fysisk maktovertak og reisning under overgrep kom regelmessig opp som ankepunkter – både fra utsatte selv, som utdraget over eksemplifiserer, og fra omgivelsene for øvrig – for hvorfor menn, i motsetning til kvinner, tilsynelatende ikke kan bli utsatt for seksuelle overgrep. I det følgende vil jeg derfor løfte frem disse aspektene, og belyse hvorfor jeg mener det er uholdbart å avvise menn som overgrepsutsatte på dette grunnlaget.

Fysisk overtak under seksuelle overgrep

I det kulturelle begrepsapparatet blir det tatt for gitt at mannen har fysisk overtak *fordi han er mann*, og at kvinnen er fysisk underlegen *fordi hun er kvinne*. Denne forståelsen legitimerer et syn der enhver mann i utgangspunktet er en trussel for enhver kvinne, og der ingen kvinne er en trussel for noen mann. Ved seksuelle overgrep synliggjøres denne kulturelle logikken på to måter:

- ved at styrke blir et fraværende moment i diskursen når en kvinne utsettes for seksuelle overgrep av en mann
- ved at styrke blir et presserende moment i diskursen når en mann utsettes for seksuelle overgrep av en kvinne

De faktiske forholdene – det vil si hvorvidt kvinnen faktisk var fysisk sterkere eller svakere enn mannen – er et usynliggjort aspekt under tematiseringen av seksuelle overgrep, for med utgangspunkt i kulturelle fremstillinger virker menn automatisk som lite troverdige overgrepsutsatte og kvinner som lite troverdige overgripere (og menn som troverdige overgripere og kvinner som troverdige overgrepsutsatte). I realiteten er det en betydelig overlapping i kvinners og menns fysiske fremtoning – noen kvinner er for eksempel høyere enn de fleste menn (Worthman, 1995, s 606). Det er likevel ikke den faktiske variabelen som er min innvending mot å legge avgjørende vekt på styrkeforholdet, men at makten som benyttes under seksuelle overgrep, ofte utspiller seg på et annet nivå enn det rent fysiske, noe mye empirisk materiale eksemplifiserer (bl.a. Eide-Midtsand, 2003, 187–188; T.H. Andersen, 2001, s. 64–66). Barn og voksne av begge kjønn forteller om seksuelle overgrep der tvang og vold foregår på andre nivå enn det fysiske. Symbolsk vold utøves for eksempel av begge kjønn og begge kjønn er

sårbare for slik maktbruk.

I min studie er fysisk vold, fysisk tvang og fysisk motstand sjeldne komponenter i informantenes beretninger – både når de forteller om overgrep fra kvinner og når de forteller om overgrep fra menn. Styrkeforholdet var ikke utslagsgivende for at overgrepene fant sted (med unntak av overfallsvoldtektene Geir og Åge ble utsatt for), eller for hvorvidt informantene opplevde den seksuelle handlingen påtvunget, ubehagelig eller smertefull. Flere av informantene som hadde fysisk maktovertak over sine overgripere, uttrykte selv både overraskelse og fortvilelse over at de ikke hadde benyttet seg av dette for å komme seg ut av situasjonen. Alexander sa det slik:

Jeg skjønner det ikke selv. Jeg var jævlig irritert på meg selv for at jeg hadde ligget med henne. At jeg hadde gitt etter. For jeg kunne jo eh ... bare brukt makt og hevet henne ut (...). Og i ettertid så har jeg jo tenkt det at jeg helst bare skulle ... hvis jeg hadde kommet borti den situasjonen her igjen, hvis jeg kunne gått tilbake i tiden, så hadde jeg bare tatt tak i henne (...) og hevet henne ut. Det er det jeg føler jeg helst skulle gjort.

Ereksjon og orgasme under seksuelle overgrep

Paradoxically, while some believe that if a male [som er utsatt] has an erection, sexual abuse cannot have taken place, others believe that if a male does not have an erection that sexual abuse cannot have taken place (Hislop, 2001, s. 33).

Utdraget over belyser hvordan overgrepsutsatte menn berøres av hersketeknikken *dobbeltstraffing* (Ås, 1979, s. 79) fordi både ereksjon og fravær av ereksjon diskrediterer dem. Dersom både tilstedeværelse og fravær av ereksjon umuliggjør at et overgrep kan ha funnet sted, utdefineres menn urimelig nok fra overgrepdiskursen. Så lenge reisning hos en mann tolkes som et utvetydig tegn på lyst og seksuell opphisselse i det kulturelle begrepsapparatet, kan det være vanskelig å få aksept for at det har skjedd et seksuelt overgrep, dersom den utsatte hadde ereksjon under hendelsen, og særlig dersom overgrepet inkluderte orgasme. Det er viktig å understreke at det ikke er noen motsetning mellom opplevelsen av kroppslig nytelse og opplevelsen av overgrep i en og samme situasjon. Hislop (2001, s 33) viser for

eksempel til en rekke studier som avdekker at mange menn reagerer på seksuelle stimuli med reisning og orgasme – selv under traumatiserende omstendigheter.

Seksuelle overgrep kan være komplekse og involvere mange motstridende elementer. I tilfeller med kvinnelige overgripere kan det for eksempel være den utsatte selv som gjennomfører penetreringen (Kasl, 1990, s. 264) – stikk i strid med kulturelle forestillinger om passive ofre og aktive overgripere (Åkerström, 2007). Et slikt brudd med innforståtte forestillinger kan medføre motstand, som innebærer at mannen blir avvist som en troverdig overgrepsutsatt, men også dette er interessant nok kjønnsavhengig. Kjetil ble for eksempel instruert til å penetrere faren sin analt og gjennomførte dette. Hans troverdighet som overgrepsutsatt vil trolig likevel være intakt i møte med omgivelsene fordi han ivaretas av en kollektiv enighet om at voksne menn aldri skal ha sex med barn. I det kulturelle begrepsapparatet finnes det ingen tilsvarende beskyttelse av mannlige utsatte med kvinnelige overgripere, og innforståtte forestillinger kan derfor ha motsatt effekt, slik at overgrepsutsatte menn med kvinnelige overgripere risikerer å bli avvist som *matter out of place*.

I mitt prosjekt er det interessant å finne at indre ubehag på den ene siden og reisning med påfølgende orgasme på den andre siden, opptrer samtidig i flere av informantenes beretninger: Alexander lå med Nina, til tross for at han følte sterk motvilje mot å ha sex med henne. Han «skjønner ikke selv» hvordan han klarte å få reisning under slike omstendigheter. Lukas hadde reisning selv om han ikke var kåt. Han fikk til slutt orgasme, selv om Tora onanerte ham på en måte som var fysisk smertefull. Eskild hadde flere fullbyrdede samleier med sin overgriper, og til tross for at han kjente så sterk motstand at han av til kastet opp under kjønnsakten, fikk han likevel både reisning og orgasme «fordi kroppen dessverre reagerer som den gjør».

Overgrepsutsatte av begge kjønn rapporterer om nytelse under seksuelle overgrep (bl.a. Denov, 2004, s. 146–147), og orgasme er ikke uvanlig (Aasland, 2004, s. 48). Likevel er det først når kvinners seksuelle overgrep på voksne menn tematiseres, disse elementene kommer opp – og da blir de til gjengjeld påtrengende. Dette kan ha sitt utspring i fremstillinger av kvinners seksualitet: «[H]istorically, females have been viewed as noninitiators, limit setters, and anatomically the receivers of sexuality» (Mathews, Matthews & Speltz, 1990, s. 275). Slike forståelser legger føringer som kan

bidra til at kvinners fysiske respons under seksuelle overgrep blir oversett i diskurser som omgir temaet. Dermed uteblir konfrontasjoner om kvinners troverdighet. I møte med overgrepsutsatte menn vil kulturelle forståelser av mannlig seksualitet, som alltid potent og villig til sex med kvinner (Eide-Midtsand, 2003, s. 190), fungere motsatt, og fremprovosere konfrontasjoner om troverdighet – selv før det er kjent om overgrepet inkluderte reisning og orgasme i utgangspunktet. Det er dessuten et poeng at fysisk opphisselse og orgasme er *synligere* markører i mannskroppen enn i kvinnekroppen (Hindman, 1989). Det kroppslige utgangspunktet kan dermed føre til at menn posisjoneres – og posisjonerer seg – som lite troverdige overgrepsutsatte i forhold til kvinner, til tross for at reaksjonene hos kvinnelige overgrepsutsatte tilsvarer den kroppslige responsen som forekommer hos menn.

En tilnærming der reisning og/eller orgasme medfører at den seksuelle hendelsen automatisk kategoriseres som utelukkende frivillig og lystbetont, er problematisk. For det første er tilnærmingen basert på en forståelse der mental og kroppslig respons sees som det samme. For det andre undergraver den mange menns (og kvinners) opplevelser av å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep. For det tredje innebærer den en aksept av seksuelle overgrep i form av maktprosesser som fungerer på et annet nivå enn det rent fysisk voldelige – for eksempel gjennom hersketeknikker eller symbolsk vold.

MENING OG KONSEKVENSER

Overgrep eller eksperimentering?

Patrik er en enslig, heterofil mann i 40-årene. Han tilhører det tyngre rusmiljøet i Oslo og har levd et hardt liv preget av vold. Intervjuet foregikk stående på gata, og selv om Patrik er en velkjent aktør i området, prioriterte han samtalen ved kontant å avvise alle som tok kontakt, i over to timer. Han var tydelig på at mange menn i rusmiljøet lever med overgrepserfaringer, og at det er tabu: «Det er mange som har opplevd det, men det er ingen som snakker om det.» Selv var Patrik i 12-årsalderen da han opplevde at en voksen mann tok kontakt med ham i dusjen på et offentlig bad. Mannen gjorde seksuelle tilnærmelser, og Patrik ble «med på det» fordi han var «nysgjerrig», og først

syntes at det som skjedde mellom ham og mannen, var «spennende». Etterpå ble han fylt av sinne. Han skammet seg over det som hadde skjedd, og fant hendelsen vanskelig og forvirrende. Han så aldri mannen igjen, men tok «hevsn» ved senere å rundjule homofile¹⁴ menn han så komme ut av badet. Denne sanksjoneringen gir et innblikk i hvor negativt Patrik tolket situasjonen i etterkant, men hva var det egentlig han hadde opplevd? Var det et seksuelt overgrep, eller hadde han rett og slett bedrevet seksuell eksperimentering? Hva er egentlig forskjellen?

Informantenes beretninger utgjør et vell av variasjoner over ulike seksuelle episoder og relasjoner. Grensene mellom passiv og aktiv medvirkning, nytelse og ubehag, tvang og frivillighet flyter ut – og blir uklare. Fellestrekket i fortellingene er at informantene opplevde hendelsene som seksuelle overgrep. Det gjelder også Patrik, som er tydelig på at det som skjedde i badet, var et seksuelt overgrep – i motsetning til seksuell eksperimentering. Jeg vil presentere beretningene til Felix og Benjamin for å drøfte den opplevde forskjellen mellom eksperimentering og overgrep slik den kommer til uttrykk i mange av informantenes historier.

Felix er en enslig, heterofil mann i 40-årene og jobber i en lederstilling. Han var velartikulert og virket avslappet under samtalene. Han satt godt tilbakelent i stolen og hadde et rolig blikk. Da han presenterte sin beretning, hadde han en analytisk tilnærming, som ga inntrykk av at han hadde reflektert mye over hendelsesforløpet.

Felix vokste opp blant flere søsken i et konservativt hjem, der «fasaden var viktig». Foreldrene skilte seg da Felix var liten, og alle barna ble boende hos moren. Da Felix var rundt 11–12 år gammel, ble han utsatt for et seksuelt overgrep av storebroren, som var rundt 15 år. Det skjedde en sommer da søsknene var på ferie med faren og barna lekte i en forfallen låve: «Det er da min tre år eldre bror ... eh ... [pause] tar frem penis og får meg til å suge han. Eh ... og vi blir overrasket av min yngre bror.» Dette medførte at storebroren avbrøt overgrepet og sa til begge brødrene: «Hysj, ikke si noe til far.»

Felix fortalte at det verste ikke hadde vært å leve med selve overgrepet, men å leve med det som skjedde etterpå: «Dette ties i hjel, dette sies det ikke noe om. Det har ikke vært nevnt med et *ord* på nesten 40 år.» På intervjudtidspunktet var det omtrent et år

14 Patrik begrunnet dette med at han «skjønnte ikke forskjellen mellom homofile og pedofile den gangen».

siden Felix hadde konfrontert søsknene sine – hver for seg – med hendelsen, for første gang siden den inntraff. Deretter hadde søsknene brukt noen dager til å snakke med hverandre – uten Felix. En uke etter konfrontasjonen ringte lillebroren, som mange år tidligere hadde overrasket brødrene under overgrepet, for å fortelle Felix om sin egen og de andre søsknenes reaksjoner etter at Felix hadde brakt overgrepet opp til overflaten. Felix ga følgende innblikk i hvordan telefonsamtalen mellom ham og lillebroren utspilte seg:

Så sier han [lillebror] da først: 'Ja, vi [søsknene] har liksom snakket litt om det her og sånne ting, men så sier de [andre søsknene]: Du var jo med på det' [bryter ut i latter]. Og da husker jeg at jeg tenkte: 'Nå sprekker jeg' [ler]. Men så klarte jeg å holde meg (...) men jeg bare tenkte: 'Det her bare blir for ...' Og så tenkte jeg: 'Hva er det her for noe? Det er bare et forsvar, de forsøker å finne en eller annen måte å ... ikke forholde seg til dette på. Eller ... å ikke ta i det'. Jeg lar ham snakke videre, og så sier jeg: 'Jeg var med på det, ja', sier jeg. 'Det ... [smekker med tungen], det er jo ... det jo ... det er jo selvfølgelig *frivillig* på den måten', sa jeg, 'at det normale er å se opp til storebroren sin. Det er jo å beundre ham og se på ham som et forbilde. Og å tro at han vil deg vel. Så sånn sett, så var jeg jo ... *med* på det, men', sa jeg, '*dette* [som storebror gjorde] er ikke normalt.' (...) Og det han gjorde, det bryter jo all den tilliten, og det er jo det overgrep *er*, kanskje spesielt i en familierelasjon. Det er et tillitsbrudd så fundamentalt at jeg tenker jo det er noen tråder her som ryker tvert. Det er noen koblinger som bare ... det er noen sikringer som går. Og de vil du aldri kunne ... koble sammen igjen. Før du har løst opp knuten, for å si det sånn, eller reparert det som ryker, da. Få satt det sammen igjen (...) Men så kom det et par andre sånne tilbakemeldinger [fra lillebror] av typen: 'Jo jo, men vi [søsknene] har snakket sammen, og det er jo normalt for barn å prøve ut litt sånn ... ja, leke litt'. Sånn ... hva heter det for noe? Lege og sykepleier, eller hva man sier for noe. Så sa jeg at: 'Ja', sa jeg. 'Det er riktig, eh ... og det har jeg *også* vært med på. Og det er *helt* ufarlig. Det er fullstendig ukomplisert og er ikke traumatisk på noen som helst måte. Jeg har også gjort *det*' (...) Så sa jeg det at: 'Det er jo ingen tvil om det at han [storebror] var tidlig utviklet, han var ... kjønnsmoden. Eh ... og det er klart at det jeg fikk i munnen, det var ikke en liten guttetiss. Det var en stor slamp med masse hår på. Eh ... og det er opplagt at han [storebror] hadde oppdaget at det er godt å onanere. Eh ... jeg tenker at han kanskje også hadde begynt å kikke i pornoblader. Kanskje han hadde begynt å fantasere om det å *bli* sugd. Eh ... og så prøver han ut det på lillebroren sin'.

Seksuelle overgrep mellom søsken er et utforsket område med mangelfull kunnskap om omfang og skader, men det er kjent at det skjer (Søftestad, 2008, s. 144). Mange

forteller om slike overgrep som aldri ble oppdaget (Aasland, 2004, s. 44). Det er uenighet mellom fagfolk som tolker seksualitet mellom søsken som gjensidig lek og eksperimentering, på den ene siden, og fagfolk som tolker dette som bagatellisering av bekymringsfull adferd, på den andre siden (Søftestad, 2008, s. 144). Felix var tydelig på at han ikke opplevde hendelsen med broren som seksuell eksperimentering – det var et seksuelt overgrep. Dette var så selvfølgelig for Felix at han brøt ut i latter da han gjenga at lillebroren hevdet at Felix var «med på det». Felix mente at han fulgte storebrorens regi under overgrepet fordi han så opp til ham, beundret ham og trodde storebroren ville ham vel – som normalt i et forhold mellom en yngre og en eldre bror. Felix hadde dessuten et sammenligningsgrunnlag, for han hadde vært med på seksuell eksperimentering og opplevde det som «helt ufarlig», «ukomplisert» og «ikke traumatisk på noen som helst måte» – i motsetning til hendelsen med storebroren. Felix impliserte at verken hendelsen eller storebroren var *uskyldig*, for det var ikke «en liten guttetiss» Felix fikk i munnen, men «en stor slamp med masse hår på». Broren var «kjønnsmoden» og hadde kanskje begynt å fantasere om å «bli sugd». Ved å prøve ut dette på lillebroren¹⁵ utførte han et «tillitsbrudd» som var «fundamentalt». Felix mente at det alltid hadde vært «en ubalanse» i forholdet mellom ham og storebroren etter dette: «Altså, han tilranet seg en makt over meg. Eh ... en ... en dominans. Som ... fordi dette ikke tas i, snakkes om, røres i det hele tatt i årene etterpå, så er det jeg som tar det og begraver det.» Gjennom livet har Felix slitt med å etablere nære relasjoner. Han har hatt et sterkt behov for å bli likt og har derfor vært «omgjengelig», men har ingen nære venner, for han har aldri sluppet noen innpå seg. Felix ble «sviktet» av en av sine nærmeste og følte at selvbildet og selvrespekten ble ødelagt med overgrepet: «Jeg stoler ikke på noen. Jeg stoler ikke på meg selv.» På intervjutidspunktet var kontakten mellom Felix og søsknene brutt som følge av konfrontasjonen med overgrepet.

Beretningen til Felix har flere likhetstrekk med Benjamins. Benjamin er en enslig, homofil mann i 30-årene som har studert i mange år og jobber i en relevant stilling. Han virket utrygg og reservert i starten av intervjuet, for blikket hans vek unna mitt, og han tok lange pauser i hver setning. Underveis så han ut til å slappe mer av, for han

15 Kasl trekker frem seksualundervisning som et viktig tiltak for å unngå at barn søker svar på spørsmålene sine ved å forgripe seg på andre barn: «Older siblings who sexually abuse a younger brother or sister [are often] attempting to educate themselves» (1990, s. 270–271).

lente seg tilbake, fortalte mer sammenhengende og tok etter hvert av seg ullgenserene – et tegn jeg tolket som at han følte seg tryggere.

Benjamin har flere søsken og vokste opp under stabile familieforhold. Han ble utsatt for et seksuelt overgrep av storesøsteren sin da han var rundt 10 år og storesøsteren rundt 16 år. De var på besøk hos besteforeldrene en sommerferie da storesøsteren tok Benjamin og fetteren deres, som også var 10 år, med inn på soverommet. Der kledde hun av både dem og seg selv og instruerte dem i å beføle den nakne kroppen hennes. Benjamin syntes at storesøsteren var «latterlig», og at hele situasjonen var «idiotisk». Fetteren tok det mer alvorlig. Etterpå sa fetteren til Benjamin at storesøsteren hans «ikke hadde lov til å gjøre sånne ting». Selv om Benjamin ikke tok det så seriøst mens det sto på, så snudde følelsen og ble til noe «skremmende» da storesøsteren strengt avsluttet seansen og ba dem forlate rommet og ikke snakke om det som hadde skjedd, til noen:

Da fikk jeg vel en opplevelse av at hun hadde styrt det hele tiden. Det ble en sånn følelse av at ... hun hadde jo full kontroll, da (...) Jeg føler i ettertid at hun lurte oss, da. Hun skjønnte hva hun gjorde, og at vi ikke skjønnte det.

Benjamin fikk en reaksjon etter overgrepet. Han hadde en følelse av at han ikke var «ren» lenger. Kroppen hans var ikke lenger «ubrukt». Han hadde «gjort noe galt» og opplevde at det var «kommet noe negativt» inn i følelsen av hans egen kropp: «Det hefter noe ved kroppen min som ikke er bra, og som ingen må få vite om.» Følelsen har vedvart gjennom livet til Benjamin. Han «misliker ikke» storesøsteren sin, men relasjonen mellom dem «har aldri vært god». I møte med andre mennesker har han følt at det er sider ved ham selv han kan vise, men det er også sider som må skjules. Med årene har han utviklet en form for sosial angst, som han hadde fått kontroll over på intervjuetidspunktet, men han hadde fortsatt store problemer med at kvinner i et overordnet maktforhold berørte kroppen hans. Han ble for eksempel utrygg når hans kvinnelige sjef tok ham på skulderen eller armen, for da befant han seg i en situasjon der han ikke kunne «slå vekk» hånden hennes – han kunne ikke «velge» om hun fikk lov til å berøre kroppen hans eller ikke. Han følte ikke et tilsvarende ubehag overfor menn og spekulerte i om dette kunne ha sammenheng med hans homofile legning.

Både Felix og Benjamin ble utsatt av sine eldre søsken – mennesker de hadde grunnleggende tillit til. Begge ble pålagt en absolutt taushetsplikt av sine overgripere og overholdt den i mange år. Begge fant at de hadde blitt utsatt for en manipulativ maktutøvelse, som gjorde at de slet i relasjonen til sine overgripere – og til omverdenen for øvrig. Fortellingen til Benjamin tilføyer et sentralt element på dette punktet, for den avdekker at det er i samme øyeblikk som det går opp for ham at han er «lurt» – at søsteren har «styrt det hele tiden» – at *opplevelsen* av hendelsen snur fra å være noe «idiotisk» til å bli noe «skremmende». Dette underbygger at det ikke er hendelsen i seg selv, men *meningen* hendelsen fylles med, som skaper negative reaksjoner i den utsatte – noe jeg har argumentert for tidligere, for eksempel i forbindelse med Julians og Ares beretninger. Funnet kaster nytt lys over mange av informantenes beretninger. Hvordan kan for eksempel en seksuell hendelse som Patrik først finner «spennende», transformeres til noe så skamfullt og forvirrende at han rundjuler mennesker han assosierer med overgriperen, som hevn? I lys av beretningen til Benjamin blir det mulig å forstå Patriks omvending og sinne som en reaksjon på at han følte seg «lurt» av mannen i badet fordi det gikk opp for ham at mannen hadde «styrt det hele tiden». I likhet med Felix og Benjamin opplevde Patrik den seksuelle hendelsen ikke som en delt, seksuell eksperimentering – en likeverdig utforsking av nytelse – men som en manipulativ maktutøvelse fra noen som ikke bare skjønnte hva de gjorde, men også skjønnte at de utsatte ikke gjorde det. Denne innsikten ser ut til å gi den seksuelle hendelsen en *mening* som skaper grobunn for grunnleggende negative følelser hos de utsatte.

Etter seksuelle overgrep

*Men are taught over and over when they are boys
that a wound that hurts is shameful.*

A wound that stops you from continuing is a girlish wound.

*He who is truly a man keeps walking, dragging his guts behind
(Bly, 1990, s. 42, i Mendel, 1995, s. 16).*

Utdraget over avdekker ikke bare en kulturell nedvurdering av kvinner, idet «girlish» (underforstått i kontrast til «boyish») må unngås fordi det fremsettes som en lavere

standard. Det setter også paradisk, men like fullt trekksikkert, ord på en problematisk side ved mannsidealene som omgir oss. En «ekte» mann skal fortsette å gå – uansett. Det er ikke omfanget av skaden han kvestes av, men hvorvidt han stanser – hvorvidt han viser at såret plager ham – som avgjør om han er en «ekte» mann eller ikke. Det er med andre ord lite rom for å hente seg inn etter å ha bli rammet, og å ha erfart seksuelle overgrep på kroppen ser ikke ut til å være noe unntak fra regelen. Mendel (1995, s. 16) viser til en rekke studier av utsatte gutter og menn som avdekker at majoriteten av dem aldri har fortalt om erfaringene sine tidligere, og at gutter er mer tilbakeholdne med å rapportere om seksuelt misbruk enn jenter. Dette samsvarer med funn i min studie. Hovedvekten av informantene hadde vært restriktive med å dele sine historier med omverdenen. Noen hadde utelukkende betrodd seg til fagpersoner eller ledelsen på SSMM før de møtte til intervju, og andre hadde kun snakket med nære venner. Av de 13 informantene i prosjektet hadde ingen anmeldt overgriperne sine på intervjutidspunktet. Det forelå domfellelse mot overgriperne til Kjetil og Tord, men i begge sakene var det andre som hadde anmeldt, og i Tords tilfelle gjaldt anmeldelsen(e) dessuten andre forhold enn hans.

Informantene oppga ulike grunner til at de i høy grad hadde forholdt seg tause om overgrepene. De fleste uttrykte eksplisitt at de «skammet» seg over det som hadde skjedd. Mange var «redd for ikke å bli trodd». Dette gjaldt særlig informanter med kvinnelige overgripere. To av informantene sa at de fryktet «å bli knyttet opp mot overgrep som menneske», og dermed miste sine «privilegier som mann» i den offentlige debatten. Noen la vekt på hensynet til sine familier. En informant sa for eksempel:

Jeg kommer aldri til å fortelle om noe overgrep, det gjør jeg ikke, fordi at de [foreldrene] er gamle, og det er ikke så veldig lenge de skal leve, kanskje. Og de ... de skal få slippe dette nå.

Skader og konsekvenser av seksuelle overgrep er generelt et felt som er preget av uenighet (T.H. Andersen, 2009, s. 11). Andersen mener at det kanskje settes enda større spørsmålsteget ved skadevirkninger etter seksuelle overgrep for gutter og menn

enn for jenter og kvinner. Han knytter dette til tradisjonelle forestillinger om at en mann skal tåle mer enn en kvinne – altså «dragging his guts behind» – og understreker at det ikke er noen grunn til å tro at gutter tar mindre skade av overgrep enn jenter (2009, s. 12). Det er heller ingenting som tyder på at kvinners overgrep i seg selv er mindre skadelige enn menns overgrep. Det er i dag dokumentert at kvinner i alle aldre, fra jenter helt nede i 4-årsalderen til kvinner som er beste- og oldemødre, begår seksuelle overgrep mot andre. Utsatte kan være av begge kjønn og i ulike aldre. Overgrepene kan spenne fra (villig, men ulovlig) sex med en mindreårig til voldelig penetrering med objekter på spedbarn (Hislop, 2001, s. 11).

Ifølge faglitteratur på området er det høyere forekomst av en rekke problemer hos menn som har blitt utsatt for seksuelle overgrep, enn hos menn som ikke har det. Disse er: alvorlig depresjon, fare for selvmord, angstlidelser, posttraumatiske stresssymptomer, svekket selvbilde og vansker knyttet til sosial interaksjon og intime situasjoner. I tillegg nevnes rusproblemer, utagerende adferd, sexfiksering med videre (Gartner, 1999, i T.H. Andersen, 2009, s. 12). Andersen advarer mot en vektlegging av konsekvenser, som kan gjøre at utsatte blir betraktet som syke eller skadede mennesker. Han viser til at alle tross alt er ulike, og at det ikke kan påvises noen sammenheng mellom et spesifikt overgrep og eventuelle følger av hendelsen (T.H. Andersen, 2009, s. 12). Det finnes eksempler på utsatte som har fått så alvorlige skadevirkninger at de virker invalidiserende, men det finnes også eksempler på utsatte som, i hvert fall tilsynelatende, ikke har tatt skade av overgrepene, selv om disse har vært alvorlige (ibid., s. 11). Dette gir mening i lys av de 13 informantenes beretninger i min studie. Samlet ga de et særdeles variert bilde av skadeomfanget etter de seksuelle overgrepene. Jeg fant ingen direkte sammenheng mellom problemer informantene fortalte om på den ene siden og omfanget av overgrepene på den andre siden, slik dette fremsto for meg i lys av informantenes gjengivelser. Komparativt sett kunne enkelte overgrep altså fremstå som relativt «milde» og andre som relativt «grove» fra mitt ståsted. Dette betydde ikke at informantene *nødvendigvis* meldte om større skadeomfang ved det som fremsto som «grove» overgrep enn ved det som fremsto som «milde» overgrep – både opplevelsen av overgrepene og følgene av disse bar preg av store individuelle forskjeller hos de utsatte. Helhetlig sett fortalte majoriteten av informantene likevel om betydelige senskader. Faktorene som hyppigst gikk igjen i

beretningene var som følger:

- opplevelse av skyld og skam i forbindelse med overgrep(ene)
- sinne og bitterhet rettet mot overgriper(ne)
- periodisk angstproblematikk
- problemer med å inngå eller opprettholde nære relasjoner
- problemer med intimitet/sex
- permanent lavt selvbilde
- tilbakevendende selvmordstanker

Denov har gjort en intervjustudie av 15 overgrepsutsatte personer og understreker i den forbindelse at de seksuelle overgrepene ikke kan sees som den eneste grunnen til informantenes problemer for «other life experiences and circumstances are likely to be factors as well» (2004, s. 149). Jeg vil overføre dette perspektivet til min egen studie. Mange av informantene ga spesifikt uttrykk for at overgrepene ikke kunne forklare alle problemene de slet med, men så likevel selv en klar sammenheng mellom overgrepshistorikken og problemene sine. En av informantene uttrykte det slik: «[Overgrepene] er ett aspekt av et liv som er levd. Jeg har levd 30 år etterpå, og jeg kan ikke skylde alt på dette, men det er den mest synlige problematikken i mitt liv.» En annen informant beskrev overgrepets innflytelse – mange år etter hendelsen – med følgende ord:

Jeg kjenner at det er en del av min kroppslige historikk ... jeg ... jeg kjenner fremdeles den fysiske opplevelsen som kom etter at overgrepet var ferdig. Den ... den følelsen er til stede nå i dag også (...) Det er sånn følelse av å være litt sånn vissen, og ikke ... ja, for meg, så er det litt følelsen av å være litt sånn kroppslig vissen, på en måte, litt sånn kraftløs [pause]. Litt brukt.

Kapittel 5: Oppsummerende konklusjon

I diskusjonen har jeg presentert etnografisk materiale som illustrerer at det er stor global variasjon i kulturelle forståelser av kjønn, sex og overgrep – og at den kulturelle rammen er utslagsgivende for hva slags mening seksuelle handlinger tillegges. Blant Sambia- og Maasai-folket gir for eksempel seksuelle relasjoner mellom barn og voksne mening som «naturlige» og nødvendige prosesser for å bli menn og kvinner. I vårt samfunn gir de mening som «unaturlige» og unødvendige handlinger, som kan knyttes til seksuelle overgrep og barnemishandling.

Det har vært et sentralt poeng i oppgaven at også vårt eget samfunns «sannheter» er sosiale konstruksjoner, som gjennomgår forandringer i tid og rom. I Vesten har for eksempel sosiale endringer, som tilgang på prevensjon og aksept av skilsmisse, bidratt til nye, «naturlige» forestillinger om tilsynelatende stabile kategorier, som kvinnelighet, mannlighet og sex. Den norske overgrepssdiskursen – inkludert min studie – tydeliggjør endringer i synet på seksuelle overgrep de siste tiårene. Det har vært en utvikling fra en offentlig tematisering av menns overgrep på 1980-tallet til en påbegynt tematisering av kvinners seksuelle overgrep i dag.

Fokuset i mediene er fremdeles sterkt preget av den tradisjonelle forståelsen, med mannlige overgripere og kvinnelige overgrepsutsatte. I drøftelsen har jeg derfor teoretisert rundt overgrepsutsatte menn generelt, og kvinnelige overgripere spesielt, som *matter out of place* i Norge. Mye tyder på at disse tilfellene av *matter out of place* er i ferd med å bli akseptert i vårt kulturelle begrepsapparat – med påfølgende tilpasning av strukturer. Den nye krisesenterloven viser for eksempel en påbegynt anerkjennelse av menn som ofre.

Informantenes beretninger har avdekket at den kjønnsspesifikke fremstillingen av seksuelle overgrep (mannlige overgripere og kvinnelige utsatte) har stor innvirkning på menns opplevelser av å leve med overgrepserfaringer. Beretningen til Tord kaster lys over hvor utfordrende det kan oppleves å befinne seg i en situasjon der kulturelt kontrasterende roller – som mann og overgrepsutsatt – må kombineres i ett menneske. Geirs og Ares beretninger viser mulige konsekvenser ved å leve med disse motsetningene over tid. Begge fant det nødvendig å gå aktivt til verks for å legitimere overfor seg selv og omverdenen at de *som menn* kunne besitte *umannlige*

livserfaringer, og begge fant situasjonen pinefull. Beretningene deres tydeliggjør behovet for å utvide forståelser av kjønn og seksuelle overgrep, slik at overgrepshistorikk også kan gjenkjennes som en mannlig erfaring – og ikke en eksklusivt kvinnelige erfaring. I lys av dette vil tiltak for synliggjøring, som å presentere mannlige rollemodeller med overgrepserfaring, være avgjørende for å skape bedre bearbeidelsesmuligheter for overgrepsutsatte menn.

Totalt sett har beretningene avdekket stor variasjon. Peters beretning, om den ukjente mannen som tok kontakt fra bil, viste på den ene siden at enkelte overgrep skjer etter den stereotypiske oppskriften. Eskilds beretning, om moren som dro ham opp og ned i skrittet for å bli seksuelt stimulert, viste på den andre siden at det skjer overgrep som ligger langt fra forestillinger som er tilgjengelige i vårt kulturelle begrepsapparat. Sammen eksemplifiserer alle beretningene nødvendigheten av å nyansere foreliggende fremstillinger av seksuelle overgrep, for eksempel ved forskning rettet mot kvinners seksuelle overgrep – for å øke den foreløpig begrensede kunnskapsproduksjonen på feltet.

Det er et interessant funn at de fleste overgrepene fant sted uten bruk av fysisk vold og fysisk tvang,¹⁶ og at informantene likevel opplevde – eller opplever i etterkant – at de ikke inngikk i situasjonene frivillig. Det har vært hensiktsmessig å bruke Bourdieus begrep *symbolsk vold* for å drøfte overgripernes tilsynelatende «magiske» maktovertak. Mange av beretningene avdekket at relasjonen mellom den utsatte og overgriperen bygget på grunnleggende tillitsforhold – i form av en nær relasjon eller simpelthen fordi overgriperen var i besittelse av en autoritativ posisjon, for eksempel *som storebror* eller *som voksenperson*, der maktovertaket dette innebar, kunne misbrukes uten fysisk vold eller fysisk tvang. Felix underkastet seg for eksempel sin storebrors seksuelle ordre uten innsigelser. Storebrorens dominans fant sted i form av en annen type makt enn den fysiske – en symbolsk makt, som kom til uttrykk gjennom lillebrorens *uforbeholdne tillit* – som storebroren utnyttet.

Det er et sentralt funn i studien at informanter som ble utsatt i barndom og tidlig ungdom, opplevde de seksuelle hendelsene som uproblematisk *da de pågikk*. Flere informanter ga uttrykk for at de var «nysgjerrige» og selv oppsøkte sine overgripere. I

16 Kun Geir og Åge, som begge ble utsatt for overfallsvoldtekter, ga uttrykk for at fysisk vold og fysisk tvang var avgjørende for at overgrepene kunne finne sted.

lys av dette ville det være reduksjonistisk å fremstille disse informantene som passive ofre for seksuelle overgrep, til tross for deres lave alder. Jeg har derfor diskutert deres roller som aktører og brukt begrepene *kroppsteknikker* og *seksuell kapital* for å belyse hvordan de ble «dressert» til å yte seksuelt for sine overgripere og opparbeidet seg en betydelig seksuell kompetanse over tid. Julians beretning viste hvordan slik kompetanse kunne gi utslag i form av tidlig, men selvstendig initiering av seksuell kontakt med voksne – som i lys av hans virkelighetsforståelse var «naturlig».

Jeg har brukt begrepet *brudd med den symbolske volden* for å beskrive tidspunktet da det gikk opp for informantene at de, ifølge våre kulturelle definisjoner, hadde blitt utsatt for seksuelt misbruk. Kjetil, Julian og Are var for eksempel ikke klar over at det er «feil» med sex mellom barn og voksne, før det inntraff et brudd som avdekket at slike forbindelser er «unaturlige» og uakseptable ifølge vår kulturelle logikk. Ares beretning eksemplifiserte hvordan det, i møte med kameratens skeptiske respons, gikk opp for ham at «noe var galt» i relasjonen mellom Are og hans overgriper Stian.

I lys av mitt utgangspunkt – at seksuelle overgrep er en sosial konstruksjon – vil ikke seksuelle hendelser i seg selv, men *meningen* hendelsene fylles med, være utslagsgivende for *opplevelsen* av disse. Gjennom bruddet med den symbolske volden endret for eksempel de seksuelle hendelsene Are hadde opplevd med Stian, mening. Dette hadde umiddelbar innvirkning på Ares forståelse av hendelsene og den sosiale virkeligheten han inngikk i. Are, og andre informanter i samme situasjon, fortalte om en rekke alvorlige senskader, som utvilsomt hadde store konsekvenser for livet deres. Senskadene kan sees som en respons på bruddet og den påfølgende refortolkningen av mening. I informantenes virkelighetsforståelse gikk de seksuelle hendelsene fra å være «naturlige» til å bli seksuelle overgrep. Jeg har argumentert for at det trolig ikke er de faktiske hendelsene, men meningen de representerer – opplevelsen av å være lurt og misbrukt – som er utslagsgivende for senskader. I så fall foreligger det et potensial for både å forebygge og å utløse senskader i diskurser som medier, behandlingsapparat og andre institusjoner benytter overfor overgrepsutsatte. Dette bør utforskes nærmere, da det kan gi konstruktive innspill til hensiktsmessig bearbeidelse for utsatte etter overgrep.

Det følger ikke av argumentet over at det er i orden at voksne «dresserer» barn til å yte

seksuelle tjenester, så lenge dette fremstilles på riktig måte når barna vokser opp, fordi senskader avhenger av diskurser rundt fenomenet. Implisitt i mitt begrep *brudd med den symbolske volden* ligger en ansvarliggjøring av de utsattes overgripere. Det forutsetter at det er utøvd symbolsk vold mot de utsatte – uavhengig av de utsattes eventuelle roller som medvirkende aktører under de seksuelle hendelsene. Sambia- og Maasai-folkets praksiser innebærer, som nevnt, at seksuelle handlinger mellom barn og voksne inngår som en «naturlig», nødvendig og universell praksis som *alle* gjennomgår. I motsetning til dette er de tidlige utsatte informantene i min studie i høy grad alene om sine erfaringer. De er individuelt plukket ut av voksenpersoner som trolig var klar over at seksuelle relasjoner mellom barn og voksne er overgrep i vårt samfunn. De utsattes refortolkning – opplevelsen av å være lurt og misbrukt etter bruddet – er følgelig reell og kanskje uunngåelig, selv om personlighetstrekk hos de utsatte vil ha betydning.

I drøftelsen av kvinners seksuelle overgrep har jeg rettet søkelyset mot former for symbolsk vold som effektueres gjennom diskurser, for eksempel ved at det i liten grad finnes et begrepsapparatet til å definere kvinners seksuelle misbruk av menn som noe annet enn sex. Både Lukas, Eskild og Alexander opplevde overgrep som tilsynelatende «ikke eksisterte» på grunn av våre kulturelle forestillinger om kjønn, sex og overgrep. De var opptatt av å belyse at voksne menn kan utsettes for overgrep av kvinner – og at slike fortellinger er usynliggjort i vårt samfunn. Beretningene deres tydeliggjør at kjønn – og ikke handlinger eller opplevelser av disse – er utslagsgivende for hvorvidt det sees som «misbruk» å «ta seg til rette», og hvorvidt det er mulig å bli anerkjent som overgrepsutsatt i Norge. Eskild påpekte for eksempel at selv om han fant de seksuelle hendelsene med sin overgriper Iris traumatiske, finnes det ingen andre måter å tenke rundt hans overgrepserfaring på enn at han har vært utro – fordi han er en gift mann og overgriperen er en kvinne.

Jeg har argumentert for at det kan sees som et uttrykk for symbolsk vold at overgrep mot gutter og menn latterliggjøres og bagatelliseres gjennom populærkultur. Situasjoner som klart ville blitt definert som seksuelle overgrep hvis kjønnsforholdet var omvendt, fremstilles som at gutter og menn er heldige og bør være takknemlig for sex med kvinner. Denne forståelsen prentes inn, «usynlig og snikende» gjennom et «uopphørlig reproduksjonsarbeid», slik at den over tid fremstår som «naturlig», og

reduserer tilgangen til alternative tolkningsmuligheter, for eksempel at menn kan utsettes for slike overgrep, og at kvinner kan begå slike overgrep. Beretningen til Lukas eksemplifiserte styrken i disse kulturelle føringene. Hans negative opplevelse av at hans overgriper Tora brukte kroppen hans seksuelt, stemte ikke overens med den innlærte kunnskapen om hvordan menn skulle reagere i slike situasjoner. Det plaget Lukas at han ikke responderte «riktig», og han forsøkte å omdanne opplevelsen til noe opphissende for å skape samsvar med kulturelle forestillinger. Etter mange år snakket han med en jente som hadde opplevd et seksuelt overgrep av en mann. I møte med hennes (tradisjonelle) historie om seksuelle overgrep oppsto det et brudd med den symbolske volden Lukas hadde blitt påført gjennom de kulturelle diskursene. Han gjenkjente sin egen opplevelse i jentas overgrepsberetning. Dermed fikk hendelsen med Tora *mening* som et seksuelt overgrep for Lukas.

I analysen har jeg argumentert for at forståelser av kvinner og menn i Norge skaper potensial for å bruke *kjønn som strategi* under seksuelle overgrep. Alexanders beretning avdekket for eksempel hvordan hans overgriper Nina brukte forestillinger om mannlighet som et maktmiddel for å oppnå seksuell tilgang til ham. Nina trakk Alexanders legning i tvil fordi han eksplisitt uttrykte at han ikke ville ha sex med henne. Ved gang på gang å gjøre fysiske tilnærmelser, i visshet om at disse var uønsket, utnyttet hun kulturelle forventninger til menns seksualitet – noe som reduserte hans mulighet til å avvise henne uten samtidig å «feile» som mann. Den symbolske volden i kulturelle fremstillinger av mannlighet understrekes av at menn som har blitt utsatt for seksuelle overgrep av kvinner, kan oppleve at de reelt sett står rettsløse tilbake – fordi de er utsatt for et overgrep som «ikke eksisterer».

I diskusjonen har jeg argumentert for at både kvinner og menn opplever seksuelle overgrep der fysisk makt og fysisk vold er irrelevante faktorer, og at orgasme forekommer hos utsatte under seksuelle overgrep – uavhengig av kjønn. Fysisk styrke og orgasme blir likevel sjelden *tematisert* i tilfeller der de utsatte er kvinner. Jeg har argumentert for at dette trolig har sammenheng med kulturelle forestillinger som posisjonerer kvinner som fysisk underlegne og anatomisk sett *mottagere* av sex. Dette er forståelser som medfører at styrke og orgasme blir oversett i diskurser om menns seksuelle overgrep mot kvinner. Dermed oppstår det ingen konfrontasjon mellom disse tilsynelatende uforenlige faktorene (orgasme hos den utsatte, fravær av fysisk makt og

opplevelsen av overgrep – på samme tid), og kvinner fremstår som troverdige overgrepsutsatte. I tilfeller med overgrepsutsatte menn slår den kulturelle logikken trolig ut motsatt. Det vil si at menn fremstår som fysisk overlegne og anatomisk sett bygget til å påføre andre sin seksualitet. Dette medfører at det automatisk oppstår en konfrontasjon som gjør at menn fremstår som lite troverdige overgrepsutsatte.

Ingen av informantene i denne studien hadde anmeldt sine overgripere, og de fleste hadde vært restriktive med å dele sine overgrepserfaringer med andre. Dette er i tråd med foreliggende forskning på feltet og aktualiserer mistanken om mørketall. Jeg vil derfor avslutte med å oppfordre til videre forskning for å øke kunnskapsproduksjonen på dette tabubelagte feltet.

Litteraturliste

Andersen, Per (2001): ...med en ufeilbarlig hukommelse? *Tidsskrift for den norske legeforening*. 121 (20). (s. 2361).

Andersen, Torbjørn H. (2001): *Tause menn: Seksuelle overgrep mot gutter i kristne miljøer*. Gjøvik: Verbum.

Andersen, Torbjørn H. (2009): *Sårbar og sterk: Menn som har vært utsatt for seksuelle overgrep i oppveksten; en kvalitativ studie av sosiale og kulturelle faktorerers innvirkning på virkelighetskapning og mestring*. Upublisert doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige fakultet.

Bakketeig, Elisiv (2001): Hvorfor er feltet seksuelle overgrep mot barn preget av stereotype oppfatninger? *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*. 88 (4). (s. 337–349).

Bjerkeseth, Line (2010): *Den mannlige offerrollen: En intervjustudie av menn som opplever vold fra kvinnelig partner*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.

Bondevik, Hilde & Rustad, Linda (2006): Feministisk vitenskapskritikk og feministisk vitenskapsteori. I: J. Lorentzen & W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning. En grunnbok*. (s. 77–92). Oslo: Universitetsforlaget.

Bourdieu, Pierre (2000 [1998]): *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax Forlag.

Brandes, Stanley (1981): Like wounded stags: Male sexual ideology in an Andalusian town. I: S.B. Ortner & H. Whitehead (red.), *Sexual meanings*. (s. 216–249). Cambridge: Cambridge University Press.

Bremnes, Tone (2009): *Seksuelle overgrep fra kvinner*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.

Briggs, Jean (1986): Kapluna Daughter. I: P. Golde (red.), *Women in the field: Anthropological experiences*. (s. 19–44). California: University of California Press.

Bøhm, Hege (2003): *Menn har ikke monopol på vold – intervju med menn som har erfaringer fra forhold der kvinnen har utøvd vold*. Hovedfagsoppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.

Collett, Camilla (1893 [1877]): Fra de stummes leir. I: *Camilla Colletts skrifter. Ny, forøget og omarbeidet udgave. VIII*. Oslo: Cammermeyers Forlag.

Denov, Myriam S. (2004): *Perspectives on female sex offending: A culture of denial*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Donnan, Hastings & Magowan, Fiona (2001): *The anthropology of sex*. Oxford: Berg.

Douglas, Mary (1997 [1966]): Verdslig urenhhet. I: D. Ø. Endsjø (red.), *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring urenhhet og tabu* (s. 45–55). Oslo: Pax Forlag.

Eide-Midsand, Nils (2003): Fanger i Blåskjegg borg – langtidsvirkninger av seksuelle overgrep mot gutter. I: T. Berge, E.D. Axelsen, G.H. Nielsen, I.H. Nordhus & R. Ommundsen (red.), *Samtaler som forandrer: Psykologisk teori i praksis*. (s. 178–199). Bergen: Fagbokforlaget.

Ekenstam, Claes (2006): Män, manlighet och omanlighet i historien. I: C. Ekenstam & J. Lorentzen (red.), *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840–1940*. (s. 13–47). Hedemora: Gidlunds Förlag.

Elliott, Michele (1993): What survivors tell us – an overview. I: M. Elliott (red.), *Female sexual abuse of children: The ultimate taboo*. (s. 5–14). Harlow: Longman.

Eriksen, Thomas H. (2010): Etterord. I: M. Mauss. *Gaven: Utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*. (s. 223–231). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Eriksen, Thomas H. (2010): *Små steder – store spørsmål: Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fangen, Katrine (2010): *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.

Finkelhor, David (1994): The international epidemiology of child sexual abuse. *Child abuse and neglect*. 18 (5). (s. 409–417).

Freedman, Alfred M.; Kaplan, Harold I. & Sadock, Benjamin (1975): *Comprehensive textbook of psychiatry*, 2. ed., Baltimore: Williams & Wilkins.

Frøystad, Kathinka (2003): Forestillinger om det «ordentlige» feltarbeid og dets umulighet i Norge. I: M. Rugkåsa & K.T. Thorsen (red.), *Nære steder nye rom: Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. (s. 32–64). Oslo: Gyldendal Akademisk.

Gill, Rosalind (2007): *Gender and the media*. Cambridge: Polity Press.

Goodwin, Jean & DiVasto, Peter (1979): Mother–daughter incest. *Child abuse and neglect*. 3. (s. 953–957).

Gradert info (2009): Oslo: Forandringsfabrikken.

Gullestad, Marianne (1984): *Kitchen-table society: A case of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Bergen: Universitetsforlaget.

Haraway, Donna (1996): Situerte kunnskaper: Vitenskapsspørsmålet i feminismen og det partielle perspektivets forrang. I: G. Sæter (red.), *HUN – en antologi om kunnskap fra kvinners liv*. (s. 253–279). Oslo: Spillerom.

- Hastrup, Kirsten (1992): Det antropologiske prosjekt om forbløffelse. I: I. Damm & J. Teuber (red.), *Det antropologiske prosjekt om forbløffelse*. Danmark: Gyldendal.
- Herd, Gilbert H. (1981): *Guardians of the flutes: Idioms of masculinity*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Herd, Gilbert H. (1993): Introduction to the paperback edition. I: G.H. Herd (red.), *Ritualized homosexuality in Melanesia*. (s. vii–iv). California: University of California Press.
- Herd, Gilbert H. (1993): Ritualized homosexual behavior in male cults of Melanesia, 1862–1983: An introduction. I: G.H. Herd (red.), *Ritualized homosexuality in Melanesia*. (s. 1–81). California: University of California Press.
- Herd, Gilbert H. (1993): Semen transactions in Sambia culture I: G. H. Herd (red.), *Ritualized homosexuality in Melanesia*. (s. 167–210). California: University of California Press.
- Heskestad, Stig (2001): Mistet og funnet – minner om seksuelle overgrep i barndommen. *Tidsskrift for den norske legeforening*. 121 (20). (s. 2386–2389).
- Hindman, Jan (1989): *Just before dawn: From the shadows of tradition to new reflexions in trauma assessment and treatment of sexual victims*. Ontario: AlexAndria Associates.
- Hislop, Julia (2001): *Female sex offenders: What therapists, law enforcement and child protective services need to know*. Ravensdale: Issues Press.
- Holt, Anne (2004): *Det som aldri skjer: En kriminalroman*. Oslo: Pantagruel Forlag.
- Howell, Signe (2001): Feltarbeid i vår egen bakgård. Noen refleksjoner rundt nyere tendenser i norsk antropologi. *Norsk antropologisk tidsskrift*. 12 (1–2). (s. 16–24).
- Høigård, Cecilie & Finstad, Liv (1986): *Bakgater: Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Oslo: Pax Forlag.
- Høium, Kari (2010): En fenomenologisk tilnærming til å undersøke hvem som bestemmer – hjelperen eller den voksne utviklingshemmede. I: E. Arntzen & J. Tolsby (red.), *Studenten som forsker i utdanning og yrke: Vitenskapelig tenkning og metodebruk; Forskningsmetodiske tilnærminger for studenter i profesjonsfag*. (s. 50–65). Lillestrøm: Høyskolen i Akershus.
- Johnson, Robert L. & Shrier, Diane K. (1987): Past sexual victimization by females of male patients in an adolescent medicine clinic population. *American journal of psychiatry*. 144 (5). (s. 650–652).
- Jørgensen, Marianne W. & Phillips, Louise (2010): *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

- Kasl, Charlotte D. (1990): Female perpetrators of sexual abuse: A feminist view. I: M. Hunter (red.), *The sexually abused male, vol. 1, Prevalence, impact, and treatment*. (s. 259–274). New York: Lexington.
- Keesing, Roger M. & Strathern, Andrew J. (1998): *Cultural Anthropology: A contemporary perspective*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.
- Kimmel, Michael (1994): Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity. I: H. Bod & M. Kaufman (red.), *Theorizing masculinities*. (s. 119–141). California: Sage Publications.
- Kokkersvold, Else (2010): beretninger vitenskapelig forskning i samfunnsvitenskapene. I: E. Arntzen & J. Tolsby (red.), *Studenten som forsker i utdanning og yrke: Vitenskapelig tenkning og metodebruk; Forskningsmetodiske tilnærminger for studenter i profesjonsfag*. (s. 93–112). Lillestrøm: Høyskolen i Akershus.
- Kolnar, Knut (2006): Volden. I: C. Ekenstam & J. Lorentzen (red.), *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840–1940*. (s. 208–228). Hedemora: Gidlunds Förlag.
- Krisesenterlova (2009): Lov om kommunale krisesentertilbud (krisesenterlova), <http://www.lovdatab.no/all/tl-20090619-044-0.html>, [elektronisk versjon avlest: 31.10.10].
- Kvam, Marit H. (2001): *Seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lien, Marianne (1997): *Marketing and modernity*. Oxford: Berg.
- Lien, Marianne (2001): Latter og troverdighet. Om antropologi i hjemlige egne. *Norsk antropologisk tidsskrift*. 12 (1–2). (s. 68–74).
- Longdon, Cianne (1993): A survivor's and therapist's viewpoint. I: M. Elliott (red.), *Female sexual abuse of children: The ultimate taboo*. (s. 51–60). Harlow: Longman.
- Lorentzen, Jørgen (2006): Forskning på menn og maskuliniteter. I: J. Lorentzen & W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning: En grunnbok*. (s. 121–135). Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathews, Ruth, Matthews, Jane & Speltz, Kate (1990): Female sexual offenders. I: M. Hunter (red.), *The sexually abused male, vol. 1, Prevalence, impact, and treatment*. (s. 275–293). New York: Lexington.
- Mathews, Frederick (1994): What's so funny about the abuse of boys and young men? *Journal of Emotional and Behavioral Problems*. 3 (1). (s. 15–19).
- Mauss, Marcel (2004 [1934/1938]): *Kropp og person: To essays*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

- Mauss, Marcel (2010 [1923–1924]): *Gaven: Utnvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Mendel, Matthew P. (1995): *The male survivor: The impact of sexual abuse*. California: Sage Publications.
- Mueggler, Erik (2001): *The age of the wild ghosts: Memory, violence, and place in southwest China*. California: University of California Press.
- Mühleisen, Wencke (2003): *Kjønn og sex på TV: Norske medier i postfeminismens tid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Murray, Michael (2003): Narrative psychology. I: J. A. Smith (red.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. (s. 111–132). California: Sage Publications.
- Pedersen, Willy (2005): *Nye seksualiteter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pinheiro, Paulo S. (2006): *World report on violence against children*. Genève: ATAR Roto Presse SA.
- Rem, Håvard (2005): *Staff*. Oslo: Schibsted Forlag.
- Rugkåsa, Marianne & Thorsen, Kari T. (1993): *Nære steder, nye rom*. Oslo: Gyldendal.
- SSMM (2009): *Årsmelding*. Oslo: Senter for seksuelt misbrukte menn.
- Svendby, Rannveig (2010): Når kvinner voldtar. Kronikk. *Aftenposten*, 10.03.10.
- Stewart, Alex (1998): *The ethnographer's method*. California: Sage Publications.
- Straffeloven (1902): Almindelig borgerlig Straffelov (straffeloven). 19. kapittel. Seksualforbrytelser, <http://www.lovdatab.no/all/tl-19020522-010-023.html>, [elektronisk versjon avlest: 22.04.22].
- Sætre, Marianne, Holter, Harriet & Jebsen, Ellen (1986): *Tvang til seksualitet: En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Cappelen.
- Søftestad, Siri (2008): *Avdekking av seksuelle overgrep: Veier ut av fortielsen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Talle, Aud (2007): 'Serious games': Licences and prohibitions in Maasai sexual life. *Africa: The Journal of the International African Institute*. 77 (3). (s. 351-370).
- Thagaard, Tove (2010): *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tilley, Christopher (1994): *A phenomenology of landscape: Places, paths and monuments*. Oxford: Berg.

Timen (04.07.09): P4. (radioprogram).

Trivelpiece, James W. (1990): Adjusting the frame: Cinematic treatment of sexual abuse and rape of men and boys. I: M. Hunter (red.), *The sexually abused male, vol. 1, Prevalence, impact, and treatment*. (s. 47–71). New York: Lexington.

Trommelstad, Bjørnar, Solem, Lars Kristian & Ridar, Therese R. (08.01.11): Alvdal-mor etterforskes for flere overgrep. Flere personer mistenkt i saken, <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.phd?artid=10037267>, [elektronisk versjon avlest: 26.01.11].

Turner, Victor (2002): Liminality and communitas. I: M. Lambek (red.), *A reader in the anthropology of religion*. (s. 356–375). Oxford: Blackwell Publishing.

Tuzin, Donald (1997): *The cassowary's revenge*. Chicago: The University of Chicago Press.

Utsattmann (21.05.10): <http://www.utsattmann.no>

Weinberg, Samuel K. (1955): *Incest behaviour*. New York: Citadel.

Wikan, Unni (1992): Beyond the words: The power of resonance. *American ethnologist. A journal of the American Anthropological Association*. 19 (3). (s. 460–482).

Worthman, Carol (1995): Hormones, sex, and gender. *Annual review of anthropology*. 24. (s. 593–617).

Young, Val (1993): Women abusers – a feminist view. I: M. Elliott (red.), *Female sexual abuse of children: The ultimate taboo*. (s. 107–121). Harlow: Longman.

Åkerström, Malin (2007): Coola offer. Unga mäns balansering av brottsofferidentiteten. I: H. von Hofer & A. Nilsson (red.), *Brott i välfärden: Om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik; Rapport 2007*. (s. 427–456). Stockholm: Kriminologiska institutionen.

Ås, Berit (1979): De 5 herskertechnikker – om ufarliggjøring av undertrykkerens våpen. I: J. Lindgård og R. Nielsen (red.), *Årbog for kvinderet*. (4). (s. 55–88). København: Juristforbundet.

Aasland, Margrete W. (2004): «... Si det til noen ...»: *En bok om seksuelle overgrep mot barn og unge*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

